

№ 4(37) 2009

Редакційна колегія

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, ректор Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова

Михайло Багмет, доктор історичних наук, академік Української академії політичних наук, проректор Чорноморського державного університету ім. П. Могили

Віль Бакіров, доктор соціологічних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, ректор Харківського національного університету ім. В. Каразіна

Євген Бородин, доктор історичних наук, доцент Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Микола Василенко, доктор фізико-математичних наук, професор Одеської Національної юридичної академії

Світлана Василенко, доктор політичних наук, член-кореспондент Української академії політичних наук, професор Одеської національної морської академії

Микола Головатий, доктор політичних наук, академік Міжнародної кадрової академії, проректор з наукової роботи Міжрегіональної академії управління персоналом

Марія Кармазіна, доктор політичних наук, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Олексій Картунов, доктор політичних наук, академік Української академії політичних наук, завідувач кафедри соціальних наук Університету економіки та права „КРОК”

Сергій Кисельов, кандидат філософських наук, керівник магістерської програми „Політолог” Національного університету „Києво-Могилянська академія”

Ірина Кресіна, доктор політичних наук, завідувача відділом Інституту держави і права ім. В. Корецького Національної академії наук України

Ольга Куценко, доктор соціологічних наук, завідувача кафедрою соціальних структур та соціальних відносин факультету соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка

Юрій Левенець, доктор політичних наук, академік Національної академії наук України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Сергій Макеев, доктор соціологічних наук, завідувач відділом Інституту соціології Національної академії наук України

Микола Михальченко, доктор філософських наук, член-кореспондент Національної академії наук України, президент Української академії політичних наук

Володимир Полтораки, доктор філософських наук, директор Центру соціологічних і політичних досліджень „Соціополіс”

Анатолій Романенко, заступник головного редактора журналу

Фелікс Рудич, доктор філософських наук, академік Української академії політичних наук, завідувач відділом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса Національної академії наук України

Анатолій Толстоухов, доктор філософських наук, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, народний депутат України, шеф-редактор журналу

Микола Чурилов, доктор соціологічних наук, генеральний директор ТОВ „TNS – Ukraine”

Юрій Шайгородський, кандидат психологічних наук, президент Українського центру політичного менеджменту, головний редактор журналу

Валентин Якушик, доктор політичних наук, професор кафедри політології Національного університету „Києво-Могилянська академія”

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТИКИ

Микола Михальченко. Чи можлива колоніальна політика в соціалістичних федеративних державах?	3
---	---

ТЕОРІЯ

Володимир Євтух. Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств	14
Едуард Афонін, Олена Донченко. Проблема психологічного феномена проєкції в політиці	28

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

Тетяна Мармазова. Прикладні аспекти реалізації функцій політики	44
--	----

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ

Тетяна Татаренко. Регіональний чинник у формуванні політичної ідентичності	51
Юрій Пивоваров. Чинники суспільно-політичної активності громадян України в дискурсі „розкол/розмежування”	61
Анатолій Лисюк. Політичне лідерство в контексті демократичного транзиту: соціокультурні підстави	71
Марія Ткачук. Корпоративізм як принцип розподілу політичної влади	82

ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Олександр Швирков. Складові політичних подій	91
---	----

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ

Максим Розумний. Національно-державні ідеології на пострадянському просторі (досвід Росії та Білорусі)	99
Світлана Бойко. Міжнародні політико-правові механізми протидії етнократичній політиці і практиці	107

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Юлія Турченко. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу	115
--	-----

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО

Михайло Жидков. Інтернет-ресурси в діяльності релігійних організацій	119
---	-----

ПАРТОЛОГІЯ

Олександр Корнієвський. Роль політичних партій у формуванні державної політики у сфері національної безпеки	125
Петро Ворона. Особливості партійної системи Франції	134

ГЕОПОЛІТИКА

Камілі Ахундов. Деякі аспекти політики США на Близькому Сході	143
--	-----

МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

Олег Пошедін. Цивільні аспекти стратегії миротворчої діяльності	149
--	-----

РЕГІОНАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ

Андрій Мороз. Світоглядні орієнтації молоді в контексті євроінтеграційної політики України	158
--	-----

СТОРІНКИ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ

Денис Красносілецький. Діяльність безпартійних селянських конференцій в УСРР у першій половині 1920-х років	165
---	-----

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ НАУКИ

Лариса Бойко-Бойчук. Політична наука Німеччини: основні етапи формування	173
---	-----

АКТУАЛЬНІ ВИДАННЯ

Анатолій Стьопін. Проблеми розбудови української державності	185
Володимир Орлянський. Дослідження високої наукової цінності	187

Рекомендовано до друку

Вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України.
Протокол № 3 від 25.06. 2009 р.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

Підписано до друку 28.07.2009 р. Формат 70 x 100/16.

Офсетний друк. Ум.-друк. арк. 15,76. Облік.-вид. арк. 11,99. Зам. № 1078. Наклад 450 примірників

Надруковано з готових фотоформ видавництва „Інтер Графіка”

36000, м. Полтава, вул. Кагамлика, 80

Чи можлива колоніальна політика в соціалістичних федеративних державах?

Микола Михальченко,
доктор філософських наук,
член-кореспондент НАН України,
президент Української академії політичних наук

XX століття проходило під знаком розпаду імперій і нищівної критики колоніалізму. Особливо активними критиками були марксистки, в тому числі й з „соціалістичного табору”. Помітне місце у цьому хорі належало Китаю і СФРЮ, які користувалися великим авторитетом в країнах „третього” світу. Але вже немає ні „соціалістичного табору”, ні СРСР, ні СФРЮ, а в Китаї активізуються національно-визвольні ідеї серед тибетців, уйгурів та інших національних меншин. Усе це є наслідком краху міфу про „єдині соціалістичні нації”, проявом процесів, відображених в „капіталістичних” і „соціалістичних” конституціях у статтях про право націй на самовизначення; сьогодні це право є звичайною нормою міжнародного права. Отже національне питання в соціалістичних державах залишається актуальним і потребує теоретичного осмислення.

Проблема колоніалізму у XIX - XX століттях трактувалася у двох площинах: а) як загарбання територій з метою їх пограбування, економічної експлуатації і поневолення місцевого населення; б) як міжнародний злочин, спрямований проти людства і людяності (трактовка XX століття згідно з Статутом ООН).

На межі XX і XXI століть поняття „колоніалізм” і політика колоніалізму стали розглядатися значно ширше, межу між економічним і юридичним трактуванням було подолано. З’явилися поняття, що окреслювали нові сторони колоніалізму: „політичний колоніалізм” (країни-сателіти, „країни під впливом” і т. д.), „культурний колоніалізм”, „інформаційний колоніалізм” тощо. Це змусило суспільствознавців глибше розглядати і поняття „колоніалізм”, і саме суспільне явище колоніалізму.

Надзвичайно актуалізувалася проблема колоніалізму після закінчення

„холодної війни” і розвалу так званої соціалістичної системи та деяких федеративних соціалістичних держав – СРСР, СРФЮ, Чехословаччини. Пострадянські країни теж почали прискіпливіше розглядати історію Російської імперії та СРСР. Аргументованій критиці піддаються російські і радянські міфи про „добровільне входження” багатьох народів у Російську імперію, про „добровільне входження” країн Балтії та деяких інших державних і протодержавних утворень до складу СРСР, про „перемогу народної демократії” в країнах Центральної Європи та в частині Німеччини і ще багато інших міфів.

Для України ця проблема надзвичайно актуальна у світлі переоцінки: сутності, причин розпаду Київської Русі; процесів „посткиївського” розвитку трьох центрів державності – на території „внутрішньої Київської Русі”, на Півдні і Сході, де здійснювався процес колоніального захоплення територій Великим князівством Київським; процесів формування української людності і української держави; явища „возз’єднання” Московщини і України за переяславськими угодами; імперського панування Росії в Україні; революційних подій в Україні на початку XX століття; неоімперської політики більшовиків щодо України у XX столітті; причин швидкої реалізації принципу права націй на самовизначення (аж до відокремлення – Конституція СРСР) не тільки в Україні, але й на всьому пострадянському просторі тощо. Потребували перегляду міфи про „нову історичну спільноту – радянський народ”, про „остаточне розв’язання національного питання в СРСР”, про формування в радянських республіках культури „соціалістичної за змістом і національної за формою” тощо.

Отже з усією гостротою постало питання: чи був СРСР імперією, а якщо був, то який статус мала Україна у ній – колоніальний, напівколоніальний чи, може, вона була „рівною серед рівних”. Навіть порушити це питання в СРСР і в Україні ще двадцять років тому не тільки в політичному, економічному, культурологічному, але й у пізнавальному сенсі було неможливо. В радянські часи взагалі як абсурдна відкидалась думка, що в „соціалістичному таборі” (пізніше цей термін замінили на термін „соціалістична співдружність”) існували колоніальні імперії (СРСР, Китай) та мініімперії (СФРЮ, Чехословаччина). В одній імперії метрополією була Росія, в другій – Сербія, у третій – Чехія. Колоніальна політика в цих імперіях (чи мініімперіях), особливо в СРСР, проводилася жорстко і цілеспрямовано, хоча й прикривалася демагогічними гаслами про „дружбу народів”, „інтернаціоналізм” тощо. В Китаї ситуація дещо інша, вона потребує спеціального аналізу. Тому ми це питання залишаємо на майбутнє.

Колоніальна політика в СРСР реалізувалася за допомогою усіх форм державного регулювання і насильства, з використанням на повну потужність апарату КПРС, силових структур і так званих „громадських” організацій, які, як і КПРС, були цілком одержавлені. Фактично було

створено не соціалістичну, радянську, а партійну державу з тоталітарним контролем за свідомістю і поведінкою народних мас.

Економічний механізм теж був специфічним. Найважливіші елементи машин, технологій, зброї тощо вироблялися в Росії — щоб не створювати завершених циклів навіть у лояльній (на той час) Україні. Це дозволяло забезпечувати економічний контроль з боку метрополії.

Політична система була максимально централізована і зав'язана не стільки на Росію, скільки на Москву і Кремль як резиденцію ЦК КПРС і уряду. Автономія навіть партійних організацій республік була мінімальною. Як правило, другий секретар ЦК союзної республіки був росіянином, який мав право не тільки „вето”, але й безпосереднього контролю, в тому числі й за допомогою репресивних органів. В Україні допускалося, що другим секретарем може бути українець, оскільки вважалося, що Україна контролюється повністю, що вона зрусифікована, а відтак від неї не слід чекати несподіванок: українці самі розберуться з „українським буржуазним націоналізмом”.

Ідеологічна система теж була замкнена на Москву і жорстко контролювалася ЦК КПРС. Інакомислення переслідувалося як антирадянська ідеологічна і політична діяльність. Культурна сфера була цілковито зорієнтована на русифікацію. Проголошувалося гасло формування „єдиного радянського народу” і боротьби з націоналізмом у всіх його формах.

Усі ці форми колоніальної політики були системно пов'язані і дозволяли КПРС вживати досить ефективних заходів для „зміцнення СРСР”. Але настав час, коли ці форми почали давати збої як у СФРЮ, Чехословаччині, так і в СРСР.

Одним з важливих чинників колапсу СРСР стало нерозв'язане теоретично й практично національне питання.

Класичний марксизм вважав нації породженням процесів формування капіталізму: кожна нація складається з класів з протилежними інтересами та ідеологіями; у кожній національній культурі є дві культури — культура експлуататорів і культура демократична, народна. При соціалізмі ліквідуються соціальні й національні антагонізми, формуються соціалістичні нації, в основі яких лежить економічна й соціально-політична єдність; вони зближуються, співробітничать на основі принципів інтернаціоналізму. В СРСР склалася історично нова історична соціальна й інтернаціональна спільність — радянський народ. У зрілому комуністичному суспільстві всі нації зіллються в єдине людство. А націоналізм — це буржуазна й дрібнобуржуазна ідеологія й політика, а також психологія в національному питанні.

Ленінське гасло самовизначення націй було сформульоване як тактичне в контексті програми загальнодемократичних перетворень, які мали передувати соціалістичним. І коли 30 грудня 1922 року I Всесоюзний з'їзд

Рад у Москві проголосив створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, то вважалося, що проголошення рівності прав націй і територій теоретично й практично вирішує національне питання. Тим більше, що комуністична партія мала бути наднаціональною.

Насправді ж Радянський Союз залишався тією ж російською імперією, хоча й під новою назвою. І замість того, щоб здійснити принцип рівності всіх націй, Й. Сталін почав вирішувати питання їх русифікації, на яке не наважувався піти навіть царизм, задовольняючись русифікацією українців і білорусів. Окремі „радянські нації” не мали права на самостійність, „радянський народ” включав усіх громадян СРСР; підкреслювалася їх єдність, яка була вищою за національні відмінності. Русифікація здійснювалася ідеологічними, політичними, економічними, культурно-мовними та каральними засобами. Найбільш жорстко вона проводилася щодо слов'янських народів, де прояв будь-якої національної самосвідомості однозначно трактувався як засіб розвалу СРСР. „Національне” розглядалося переважно як чинник повернення старих порядків, відокремлення від Росії, як антипод комуністичної ідеології, який нібито відвертає інтелігенцію, робітників і селян від класової злагоди, підводить під їх стосунки „фальшиво-інтегративне” підґрунтя.

Особливо жорстко русифікація здійснювалася стосовно української і білоруської культури й мови, яким надавалося „право” існувати у фольклорній формі – у танцях, піснях, в „сільській” мові. Місто стало зоною російської мови й культури. Хибність такого підходу до розуміння „національного” сьогодні є більш ніж очевидною.

Загальновідомо, що у більшості випадків нація формується, як правило, з людей одного етнічного складу, хоча XIX і XX століття дають приклади формування політичних націй, або громадянських націй, на основі громадянства. Цим шляхом Україна йде сьогодні. Етнічні ознаки – це усвідомлення спільності походження, єдиної історії, традицій. За Л. Гумільовим, етнічне формується на біоритміці, тобто має (як і територія) природне походження. Однак, незалежно від джерела формування етнічного, воно, як і „географічний чинник”, втілюється в полотно культури безпосередньо. Саме „етнічне” – усвідомлення людиною своєї етнічної тотожності, відчуття спільної історичної долі, схожості почуттів, ідей і поведінки, ідентичність думок і вчинків – надає культурі яскраво вираженого національного характеру. Навіть коли формується політична нація на багатоетнічному ґрунті, національна ідентичність існує на базі найбільшої етнічної групи; наприклад, у США це вихідці з Великої Британії, у Бразилії — вихідці з Португалії, є країни, де працює „іспанський фактор” тощо.

Не менш суттєвим фактором, який зумовлює національний характер культуротворення, є спільність господарських зв'язків нації. Він консолідує людей, пов'язує їх спільною справою, надією на

позитивні результати. Універсалізм економічних зв'язків надає життю надзвичайного динамізму, переміщує великі маси людей із села до міста й забезпечує їх єдність (взаєморозуміння) в умовах соціально-класової поляризації населення на перших фазах розвитку індустріалізму. „Єдина справа” є своєрідною ідейною основою культуротворення в найширшому її розумінні. Вона з'єднує й одночасно виховує волю людей у єдиному потоці культуротворення – відбудови зруйнованого війною господарства, освоєння нових земель, зведення новобудов тощо. Економічні досягнення – предмет гордості нації. Практично завжди вони знаходять відображення в літературі й мистецтві, причому обов'язково як предмет національної гордості й поваги до власного народу (нації), який здійснив відповідні економічні зрушення.

Неважко провести паралель: зрушення в економічному житті в перші десятиліття існування радянського суспільства спонукали до творчості, яка, навіть в буквальному розумінні, вибухнула художніми полотнами, літературними творами, кінофільмами, скульптурними та архітектурними витворами, присвяченими людині праці, трудівникові, господарю своєї долі. З часом усвідомлення ілюзійної сутності праці уже в „розвиненому соціалізмі” справжній художник ніяк не міг відобразити „виробничу тему” на екрані чи в романі, художньому полотні й навіть у фотографії. Звідусіль на нас дивилися казенні обличчя, які, зрештою, віддзеркалювали казенний стиль мислення і дії, утверджений в тогочасному суспільстві.

У національну культуру, звичайно, проникає й та економічно зумовлена лінія, що охоплюється поняттям класовості. За різних історичних умов сила її впливу різна. Кінець XIX століття характеризується політико-ідеологічним розколом єдиної національної культури на дві відносно самостійні галузі. Загострення класових суперечностей на початку XX століття розводять їх у протилежні напрями, зниження гостроти класової боротьби наприкінці XX століття наближає протилежні культури одну до одної, єднає їх.

Не можна не сказати й про такі об'єднуювальні чинники, як мова, традиції, звичаї, обряди, культурно-історичні традиції, спільні особливості психічного складу, що передаються з покоління в покоління. Немає мови – немає й нації. Нація згасає, коли гине її культура, порушуються традиції, нехтуються звички, забувається історія. Психологічні особливості формуються в процесі спільного проживання, способів діяльності, спілкування. Цю спільність психологічних ознак охоплює поняття „національний характер”, який втілюється в полотні культури, надаючи їй національної визначеності й однозначності.

Означені інтегративні засади потрібно розглядати лише в їх органічному взаємозв'язку, єдності, взаємозумовленості. Абсолютизація будь-якої з них призведе до викривленого розуміння нації, а, відповідно, й національного характеру культуротворення, що нерідко трапляється як в науковій, так і в художній у літературі. Наприклад, Л. Гумільов

абсолютизує етнічний аспект національного, Ю. Бромлей – соціально-економічний аспект. Більшість західних теоретиків підкреслює пріоритет національної самосвідомості чи національного характеру, національного почуття чи національного духу. В такому ракурсі про теоретичну повноту визначення нації чи національного характеру культури можна говорити лише умовно.

В Україні зараз усе більшої популярності набуває концепція української політичної громадянської нації як нації, що формується переважно на основі спільних політичних (державних) інтересів і громадянства України. Але ядром української політичної (громадянської) нації є український етнос. Ясна річ, це також справляє помітний вплив на культуротворчі процеси, які нині розгортаються.

Зрозуміти, пізнати, а ще більше – відчутти національне в культурі (або, що є одним і тим же, відчутти культуру як національну сутність) непросто. Це не лежить на поверхні, а відкривається лише з пізнанням, сприйняттям і глибоким співпереживанням специфіки національних відносин. Охарактеризуємо їх більш детально.

Як відомо, національні відносини є одним з проявів системи суспільних відносин, їх особливою складовою, яка має відносно самостійний статус.

Наріжним каменем свідомої організації суспільного життя є зважене врахування специфіки національних відносин, здійснення продуманої, обґрунтованої національної політики. Зазначаючи впливу економічних, політичних, суспільно-побутових відносин, національні відносини чинять зворотну дію, вносять певний колорит в усі сфери суспільного життя й культуротворення.

Національні відносини існують у таких основних формах: взаємозв'язки між націями; особистісні стосунки представників різних націй; стосунки між людьми однієї нації. У специфіці національних відносин віддзеркалюються критеріальні ознаки нації – територіальні, етнічні, економічні, загальнокультурні, психологічні. Національні відносини складаються саме через них. Історія засвідчує складність формування і суперечливість визнання території існування нації (національної території). Це питання остаточно не вирішено й досі. Нації та народи, політично оформлені в держави, час від часу порушують питання про кордони територій. При цьому нерідко виникають міжнаціональні конфлікти й криваві зіткнення навіть там, де національне питання, здавалося б, вирішене давно й назавжди. Наприклад, у Великій Британії.

В СРСР національне питання в плані повної русифікації не було вирішене тому, що народи Балтії, Центральної Азії, Кавказу не бажали відмовлятися від своєї мови, культури, традицій і звичаїв. Навіть в Україні Комуністичній партії не вдалося повністю реалізувати план русифікації. І коли СРСР економічно й політично ослабнув, стався

вибух національної самосвідомості в союзних і автономних республіках. Розпочався національний розкол СРСР, який проявився й у ніби повністю зрусіфікованих Україні й Білорусі.

Суверенізація республік відбувалася у двох напрямках: а) як самоідентифікація націй і створення національних держав, тобто втеча від тоталітарного центру і його руйнівної політики; б) як захоплення народної власності політичною номенклатурою республік (партійно-державний, профспілковий, комсомольський апарати, ради народних депутатів, каральні органи тощо), а також адміністративно-господарською номенклатурою СРСР і республік. Номенклатура, перехопивши гасла національного відродження, швидко стала „національною”, а то й „націоналістичною” і поділила національні багатства та створила новий правлячий політичний і економічний клас, який оволодів демократичною риторикою й сформував ринкові відносини у своїх інтересах. Якщо під час розвалу СРСР корупція тільки набирала сили, то в нових державах вона стала нормою життя, пронизала всі сфери суспільних відносин, перетворилася на хронічну хворобу.

Постає питання: то, може, не варто було розвалювати СРСР і створювати нові національні держави, якщо вони теж хворі? Необхідно дати відповідь: варто! По-перше, будь-який фундаментальний перехід суспільства в нову якість не обходиться без негативних наслідків, які, в першу чергу, б'ють по незахищених соціальних верствах, оскільки боротьба старого й нового відбувається жорстко, складно. По-друге, тоталітарний комуністичний режим зруйнував фундаментальні життєві цінності націй СРСР, у тому числі й російської нації, яка була змобілізована на експорт революції, де національне було замінено „інтернаціональним”. По-третє, налагодження нового способу життя, наприклад, в Україні, потребує величезних зусиль, яких мають докласти політики й вчені, господарники й працівники всіх неекономічних сфер, молодь і пенсіонери, аби реконструювати, відродити, сформувати нові й розвинути традиційні цінності. Інакше навіть подолання економічних колізій і політичних розколів не дозволить перебудувати людину, зробити її більш гуманною. І, нарешті, світове оточення допомогло перемогти тоталітарний режим в СРСР, отож необхідно скористатися його допомогою, аби повернутися в річище світової цивілізації, у світовий економічний, політичний, науковий і освітній простір. Подолати негативи докорінної трансформації України повинен сам український народ, спираючись, безумовно, на допомогу своїх партнерів.

Проголошенням Акту незалежності Україна на повний голос заявила про свій вибір на користь створення демократичної, соціально-правової держави. Це був кардинальний історичний шанс. І важливо його не втратити в побічних економічних, соціально-політичних та ідеологічних конфліктах.

Багато хто сьогодні намагається знайти відповідь: чи міг СРСР розвиватися еволюційно в бік демократії й ринкових відносин, що підштовхнуло б економічний розвиток і науково-технічний прогрес? Що або хто міг врятувати від повного розвалу й жорстких соціальних експериментів і Росію, й інші пострадянські країни?

Абсолютизуючи суб'єктивні й недооцінюючи об'єктивні фактори деградації СРСР, деякі дослідники й політики доходять до звинувачення особисто Л. Кравчука, Б. Єльцина й С. Шушкевича в розвалі СРСР. З такою позицією неможливо погодитися. Тут більш справедливою видається думка Л.Кравчука, яку він постійно висловлює, що вже під час підписання Біловезьких угод „...всім нам було зрозуміло, що Союз неодмінно сконає. Йшлося лише про час та про наслідки” [1, с. 121]. „СРСР все одно був приречений. Проблема якраз і полягала в тому, щоб відшукати механізм, який дозволив би республікам пережити цю неминучу подію з найменшими економічними втратами. Процес розриву економічних зв'язків... почався ще за радянських часів і процес цей ставав дедалі безладнішим” [1, с. 126]. Л. Кравчук вважає, що Росія на чолі з Б. Єльциним прискорювала розрив інтеграційних зв'язків і оголосила ще в грудні 1991 року автономний російський курс на швидкі ринкові перетворення в економіці. Цим Росія відкинула Біловезькі домовленості про узгодженість реформ, від чого програла й сама Росія. „Це була серйозна помилка російського президента, від якої невдовзі потерпатиме й очолювана ним країна. Але по Україні ця єльцинська похибка вдарила швидше й болючіше. Саме вона багато в чому стала першопричиною наших проблем – економічних, виробничих і соціальних. Саме тому Україна була приречена виправляти ситуацію самотужки. Саме тому Київ змушений був майже одразу заявити про те, що СНД є не чим іншим, як формою шлюбборозлучного процесу... Росія одразу поставила власні інтереси вище інтересів партнерів по СНД. Україна мусила відстоювати позицію, яка впливала з наших національних інтересів” [1, с. 126-127].

Звинувачувати Л. Кравчука, Б. Єльцина й С. Шушкевича в розвалі СРСР означає ігнорувати конкретно-історичні умови й реальний стан тієї держави.

Слід також підкреслити, трохи повертаючись назад, що Україна вже з 1990 року цілеспрямовано взяла курс на незалежність і поступово вийшла з переговорів у Новоогарьові щодо реформування СРСР. Спочатку на переговори перестав їздити Голова Верховної Ради УРСР Л. Кравчук, відряджаючи туди Голову Ради Міністрів В. Фокіна, а потім Україна вийшла з переговорів повністю. 11 жовтня 1991 року Л. Кравчук на засіданні Держради СРСР офіційно заявив: „До 1 грудня (день референдуму в Україні) наша Верховна Рада вирішила не брати активної участі в підготовці Союзного договору” [2, с. 711]. Незважаючи на тиск з боку М. Горбачова, Л. Кравчук не змінив позиції. На засіданні Держради СРСР у Новоогарьові 25 листопада 1991 року, де представників України

вже не було, текст договору про створення нового Союзу ухвалено не було, оскільки, як заявив Б. Єльцин, „без України Союзу не буде. Вона прийме рішення, яке одразу розвалить Союз. Достатньо їй запровадити свою валюту” [2, с. 726]. Народ України прийняв рішення на референдумі 1 грудня 1991 року про незалежність, і питання відтворення СРСР у будь-якій формі відпало.

В Україні в той час далеко не всі політики усвідомлювали, яких втрат зазнає республіка внаслідок розриву економічних зв'язків, що склалися за часів СРСР. Керівництво ж Росії в цих питаннях було краще поінформоване. На засіданні Держради 14 листопада 1991 року, де Україна вже не була представлена, Б. Єльцин доповів: „При укладанні економічної угоди ми підрахували, що в перерахунку на світові ціни взаємних обов'язків між Україною й Росією різниця на нашу користь повинна складати 80 млрд. доларів. Якщо Україна погодиться увійти в Союз, то можемо цей боржок забути, якщо ні - хай платять (посміхнувся, задоволений викликаним ефектом)” [2, с. 723].

Україна заблокувала створення нового Союзу, не продала Свободу й Незалежність за 80 млрд. доларів. Хоча, безумовно, політичні наслідки виходу з СРСР відчуються й досі, зокрема й політична помста (у різних формах) з боку Росії. А економічні втрати визначаються сумою набагато більшою, оскільки світові ціни на нафту, газ, деревину, кольорові метали у порівнянні з 1991 роком зросли в кілька разів. Та є речі більш цінні, ніж тимчасова економічна вигода, – національне самовизначення, незалежність країни, права і свободи людини.

Отже ми зафіксували два факти.

По-перше, колоніальна політика у федеративних і навіть унітарних (Китай) державах можлива, і в СРСР вона проводилася жорстко і цілеспрямовано.

По-друге, Україна, вступивши на шлях незалежності, взяла курс на подолання наслідків колоніальної політики. В той же час з багатьох причин в Україні все ще є немало людей, які бажали б повернутися до колоніальної системи. І це не тільки частина „українських росіян”, але й зрусифікованих українців. І це слід враховувати. Те, що населення України ще не пододало постколоніального синдрому і лишається ціннісно розколотим, можна проілюструвати даними, наведеними в **таблиці**. Та при її аналізі треба враховувати й інші дані. П'ятирічні дослідження Всеукраїнської соціологічної служби свідчать, що на пряме запитання: „Чи підтримуєте ви незалежність України?” жодного разу підтримка громадян України не була меншою 65 % опитаних (стандартна репрезентативна виборка 2400 осіб). Хоча ми пом'ятаємо, що на референдумі 1 грудня 1991 року понад 90 % населення підтримало незалежність. Зниження чисельності прибічників незалежності є наслідком краху позитивних очікувань, неефективної політики усіх гілок влади.

Таблиця

Якому шляху розвитку України ви віддаєте перевагу?
(Відзначте одну відповідь, що найбільше підходить) [3, с. 506]

	1994	1995	1996	1998	1999	2000	2002	2004	2005	2006	2008
1. У першу чергу розширювати зв'язки в рамках СНД	40.5	38.8	31.8	23.8	18.5	15.4	13.4	13.1	10.9	13.7	12.5
2. Розвивати відносини переважно з Росією	16.6	14.8	14.4	5.0	4.8	4.1	8.6	11.4	8.3	9.9	10.5
3. Зміцнювати, перш за все, східнослов'янський блок (Україна, Росія, Білорусь)	—	—	—	23.7	24.0	22.8	34.0	34.3	29.3	31.7	29.8
4. Встановлювати зв'язки, у першу чергу, з розвиненими країнами Заходу	12.6	13.9	15.9	12.8	16.4	16.5	12.7	14.4	17.9	15.2	17.7
5. Спіратися, перш за все, на власні ресурси, зміцнюючи незалежність	12.9	14.4	18.5	17.7	19.7	26.1	22.2	17.1	20.2	20.3	19.3
6. Різні регіони України мають обирати свій шлях	4.1	4.4	4.5	5.0	4.1	3.5	—	—	2.9	2.3	2.3
7. Інше	3.7	2.8	2.6	2.5	2.8	1.5	1.0	1.3	1.6	0.6	0.7
8. Важко сказати	9.5	10.8	12.2	9.3	9.7	10.1	8.0	8.2	8.9	6.3	7.1
Не відповіли	0.2	0.1	0.0	0.2	0.1	0.0	0.1	0.2	0.1	0.1	0.1

Як бачимо, 52,8 % населення дотримуються „східної” орієнтації. Але союз з Росією готові підтримати лише 10,5 %. Отже страх перед імперською Росією відчувається й досі. Ця тенденція проглядається навіть в Білорусі. Наведемо повністю повідомлення УНІАН з ситуацією у цій країні, оскільки там є подвійне посилання.

УНІАН (www.unian.net)

30.05 2009 05:57

Більшість білорусів відмовилися об'єднуватися з Росією

Більшість жителів Білорусі виступають категорично проти створення Союзної держави з Росією. Про це, як повідомляє Лента.ру з посиланням на газету „Салідарнасць”, свідчать результати опитування, проведеного Білоруським інститутом стратегічних досліджень (BISS). За даними дослідження, проти того, щоб Білорусь і Росія сформували державу з єдиною валютою, єдиним президентом і парламентом, виступили 54,8 % респондентів. За союз з Росією висловилися лише 20,4 % опитаних.

При цьому прихильників Союзної держави виявилось значно менше, ніж прихильників вступу Білорусі до ЄС (тезу про приєднання до Євросоюзу підтримали 33,5 % респондентів). Щоправда, більшість білорусів все ж

висловилися за те, щоб республіка залишалася незалежною державою.

Білоруський опозиційний політик Микола Статкевич, коментуючи підсумки опитування BISS виданню Euromost, висловив думку, що ідея союзної держави від самого початку була приречена на провал. „Не працює сама ідея, оскільки вона заявлена як існування двох країн як рівних. А Росія ніколи не захоче, щоб у Білорусі і в неї були однакові права, - говорить опозиціонер. - А тут вже настає дискримінація”.

Слід зазначити, що саме в той день, коли було опубліковане це повідомлення, відбулося засідання кабінетів міністрів так званої Союзної держави, на якому Прем'єр-міністр Росії В. Путін продемонстрував досить жорстку позицію щодо фінансово-економічних відносин своєї країни з Білоруссю. У відповідь Президент Білорусі О. Лукашенко дав вказівку уряду країни перестати „плазувати” перед Росією, яка хоче взяти Білорусь безплатно, „голенькою, голими руками”, і шукати партнерів в іншому напрямі на світовому ринку.

Таким чином, Україні належить і далі шукати шляхів незалежного розвитку й продовжувати політику повної демаркації від неоімперської сучасної Росії, яка сповідує (за словами В. Путіна) „денікінський ідеал” Великої і Малої Росії, за яким „українське питання” ніби є внутрішнім питанням Росії.

Політика повної демаркації має включати: а) демаркацію усіх кордонів; б) розбудову незалежної української держави, яка економічно, політично і духовно буде виділена з „тіла Великої Росії”, тобто є законодавчо встановлені кордони в економічній, політичній і духовній сферах, які відокремлюють незалежну Україну від незалежної Росії і чітко визначають межі їх конструктивного співробітництва; в) демаркацію інформаційних просторів тощо.

Чим швидше Україна здійснить повну демаркацію відносин з Росією, тим швидше буде вибудована конструкція рівноправних, взаємовигідних відносин між двома країнами, тим менше буде у деяких політиків можливості створювати імідж України як ворога Росії. І тим менше буде підстав говорити, що в сучасній Росії триває інформаційна підготовка населення для агресивних актів проти України.

Література:

1. **Кравчук Л.** Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми. - К., 2002.
2. В политбюро ЦК КПСС... По записам Анатолия Черняева, Вадима Медведева, Георгия Шахназарова. - М., 2006.
3. Українське суспільство 1992 – 2008. Соціологічний моніторинг. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008.

Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств

Володимир Євтух,
доктор історичних наук,
член-кореспондент НАН України,
директор Інституту соціології, психології та управління
Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

(Закінчення, початок у № 3 (36) журналу)

III. Українські реалії міжкультурного діалогу

Теоретико-методологічний аналіз явища „міжкультурний діалог”, запропонований вище, є базою дослідження його конкретних практик. Для нас, безумовно, якщо користуватися соціологічною термінологією, „case study” (конкретне соціологічне дослідження) – Україна. Відштовхуючись від основних положень теоретичної моделі міжкультурного діалогу, спробую відповісти на кілька актуальних запитань: 1) якою є на сьогодні база міжкультурного діалогу в Україні? 2) яким чином він реалізується? 3) які результати реалізації міжкультурного діалогу та його перспективи?

Обґрунтовуючи актуальність дослідження проблем міжкультурного діалогу, я серед причин, які спонукають до цього, назвав те, що Україна є країною з поліетнічним складом населення. На її території проживають представники різних народів, носії різних культурницьких традицій. Вони формують своєрідну етнонаціональну структуру населення України, творять його багатоманітну культурну палітру. Ця об’єктивна обставина є підставою для вивчення проблем співіснування різних компонентів цієї структури, характеру взаємин вихідців з різних етносів та перебігу взаємодії їх культур чи елементів цих культур. У цьому викладі я не буду детально зупинятися на аналізі етнонаціональної структури українського суспільства (вона вже проаналізована українськими дослідниками, зокрема й у деяких моїх працях [23]), а торкнуся лише моментів, дотичних сфери міжкультурного діалогу.

Найперше, про що слід вести мову, так це про можливості міжкультурного діалогу і перешкоди, що виникають на цьому шляху внаслідок відродження культур чи елементів культур, носіями яких є

представники етносів, котрі живуть на українських землях. Найбільш очевидно етнокультурний ренесанс проявляється в середовищі українського етносу, багатьох етнічних спільнот. Відчутні результати відродження українців, особливо у перші роки незалежного розвитку України, простежуються у діапазоні від впровадження української етнічної та національної символіки як державної до формування досить стійкої етнічної самосвідомості і належності до однієї спільноти. У цьому процесі культура набуває особливого значення не лише тому, що саме вона є надзвичайно переконливим візуальним і змістовним маркером етнічності, зокрема української, але й змінюється ставлення (воно стає більш позитивним) до української культури як вагомого чинника суспільного розвитку. Цей процес, зокрема, супроводжувався утвердженням позицій української мови в усіх сферах суспільно-громадського життя, у тому числі й у сфері державного управління та навіть особистісних стосунків. Мала місце до певної міри інтенсивна дерусифікація різними обставинами зрусифікованих українців. Відбувалося відродження традицій та історичної пам'яті українського народу, прикладом чого може бути „козацький” рух, відновлення діяльності громадських організацій (що було притаманно українському національному рухові на початку минулого століття), бурхлива активність українських культурницьких об'єднань з чітко вираженим акцентом на фольклорі, етнічній звичаєвості тощо. Щоправда, дослідники, передусім соціологи, відзначають, що в останні роки темпи повернення українців до українськості знижуються [24].

Щодо етнополітичного й етнокультурного відродження у середовищі національних меншин України, то найбільш характерними його рисами можна назвати такі: утворення громадських організацій з переважним членством представників однієї етнічності; активізація діяльності художньо-мистецьких колективів, які збирають, відтворюють і пропагують фольклор, традиції, звичаї своїх етносів; функціонування державних, недільних шкіл з етнічними мовами навчання; заснування засобів масової інформації етнічними мовами чи для національних меншин, зокрема, й радіо- і телепередач; видання літератури (й не лише підручників) мовами національних меншин. Найновіші конкретні дані, які відтворюють динаміку етнізації національних меншин, можна віднайти в останніх публікаціях Державного комітету у справах національностей та релігій [25].

Етнополітичний, етнокультурний ренесанс тісно пов'язані з міжкультурним діалогом і, як показує практика, великою мірою визначають його перебіг та й, зрештою, якість діалогу. І тут варто рахуватися з двома напрямками дії етнокультурного відродження: 1) відродження культур різних компонентів етнонаціональної структури українського суспільства розширює етнічну базу й поле для їх взаємодії (мається на увазі, передусім, звільнення етнічностей від фальшивих ідеологем типу „домінантності - підлеглості” – у радянський період „старший - молодший брат”, першості „у черзі за визнанням” (за Ю. Шевельовим) російськості

тощо. Ця обставина відкрила горизонти рівноправності у спілкуванні, що, безумовно, є позитивним; 2) інша тенденція – відродження культурної самобутності спільнот України – супроводжується зростанням етнічної солідарності, внутрішньої групової згуртованості й концентрації зусиль переважно на вирішенні проблем своєї спільноти. Така ситуація може посилювати автарктичні, до певної міри сепаратистські тенденції, часом протиставлення інтересів однієї етнічної спільноти іншій. Ця обставина, на відміну від попередньої, обмежує простір міжкультурного діалогу і є прямою перешкодою на його шляху. Для досягнення ефективності міжкультурного діалогу найперше варто прагнути до збалансування двох зазначених вище тенденцій – відкритості й автаркизації. І це є одним із головних завдань менеджменту міжкультурним діалогом (у більш широкому розумінні — етнополітичного менеджменту). У подальшому аналізі я певним чином буду торкатися цього питання.

Спробую відповісти на питання про те, яким чином реалізується міжкультурний діалог в Україні, чи наповнюється, чи використовується (як використовується) у нашій країні простір міжкультурного діалогу, або, принаймні, буду намагатися окреслити проблеми, які виникають у його організації та перебігу. Повертаючись до можливостей різних аспектів фізичного простору, у яких реалізується міжкультурний діалог і які були описані вище, я вже апріорі можу констатувати, що вони в Україні використовуються мінімально. Такий висновок роблю на підставі даних Держкомнацрелігій (вони, на мою думку, є найбільш адекватними й вірогідними). Безумовно, до своїх міркувань про долю міжкультурного діалогу в Україні я долучаю й інші дані. Оглянувши звіти згаданого комітету, розумієш, що на сьогодні вся увага концентрується на задоволенні запитів окремих (не виокремлених, а окремо взятих) національних меншин, і у тіні залишається питання міжкультурної (міжетнічної) взаємодії. Принаймні, прикладів, взятих з простору діалогу, на всеукраїнському рівні практично не знайдеш. Скажімо, з 1300 громадських організацій національних меншин, зареєстрованих в Україні станом на 1 січня 2008 року, лише три можна розглядати як такі, що за своєю структурою й діяльністю є майданчиком для розгортання міжкультурного діалогу. Це – Асоціація національно-культурних об'єднань України, Конгрес національних громад України, Рада національних товариств України. Власне вони здійснюють (вживу не дуже академічний і надзвичайно затертий термін) заходи, які передбачають участь представників різних етнічностей, різних культурних традицій. На мою думку, переконливим у своєму позитивному впливі на розгортання міжкультурного діалогу (звертаю увагу, у молодіжному середовищі, що є надзвичайно перспективним) став табір „Джерела толерантності”, яким уже кілька років поспіль опікується Конгрес національних громад України [26]. Безумовно, й інші організації, проводячи свої фестивалі, конгреси тощо, запрошують, а іноді й залучають вихідців з інших етнічних спільнот. Однак такі

акції скоріше є спорадичними. В історії етнічних рухів України, яка починається із здобуттям нею своєї незалежності, надто мало прикладів проведення заходів, спільно зініційованих громадськими організаціями двох-трьох (можливо, й більшої кількості) національних меншин, а також участі представників однієї етнічної спільноти у діяльності громадської організації чи руху іншої спільноти. Останнє було притаманне, хіба що винятково, лише для Народного руху України, який в основі свій був заснований представниками української (цей термін я вживаю в етнічному розумінні) спільноти. Й то на етапі свого становлення, коли його, скажімо, активно підтримали вихідці з російської та деяких інших спільнот.

Покликаючись на публікації Держкомнацрелігій, серед культурницьких дійств, котрі формують простір діалогу й у межах яких він ефективно розгортається, варто згадати такі: Дні Європи, Свято слов'янської писемності і культури, всеукраїнський фестиваль „Всі ми діти твої, Україно!”, всеукраїнський фестиваль національних колективів „Дружба”, фестиваль культур національних меншин „Мелодії солоних озер”, Міжнародний пленер живописців, майстрів народного декоративно-прикладного мистецтва-представників національних меншин.

Поміж тих компонентів фізичного простору міжкультурного діалогу в Україні, які, на моє переконання, до певної міри (або за вправного менеджменту можуть стати такими) є бібліотеки й архівні установи, навчальні заклади та ті, що наповнюють віртуальний простір, зокрема засоби масової комунікації. Кілька штрихів на підтвердження цієї думки. Скажімо, організовуючи у масових бібліотеках відділи літератури мовами національних меншин і про меншини, ми формуємо поле доступу до культурних надбань не лише представникам своєї, але й інших спільнот; на базі архівних документів та матеріалів готуються документальні та інформаційно-довідкові видання, які адекватно відтворюють історію, культуру етнічних спільнот України, їх взаємодію поміж собою й з титульним етносом – українцями (приклад видань про греків в Україні, культуру кримських татар, про етнічні групи та народності Буковини тощо).

Розвиток освіти у незалежній Україні свідчить, що тут уже сформоване досить широке і до певної міри стійке поле міжкультурного діалогу. Маю на увазі, передусім, два моменти: 1) існування загальноосвітніх шкіл, де навчання здійснюється двома (і не тільки українською та російською, що подекуди мало місце і у радянський період історії України) й більше мовами; 2) вивчення іноземних мов і культур як фаху у вищих навчальних закладах (ця традиція зберігається в Україні впродовж усієї історії освіти) та підготовка у ВНЗ фахівців мовами етнічних спільнот для шкіл з навчанням мовами національних меншин і громадсько-культурницької діяльності у поліетнічному середовищі. У першому випадку таких у 2007 – 2008 навчальному році налічувалося 1848 з понад 420 тисячами учнів; у другому – 48 вищих навчальних закладів [27]. Вивчення іноземних мов,

безперечно, дуже сприятливе середовище для формування простору міжкультурного діалогу, оскільки у його процесі відбувається нарощення знань про інші народи, має місце акумуляція культурницької інформації, яка за відповідних умов стає могутнім стимулом і рушієм діалогу. Адже знання про інших знімає бар'єри у спілкуванні з ними, у висліді якого у межах фізичного простору продукується простір інтелектуальний. Він, як мені здається, не маючи суто свого просторового виміру, дозволяє індивідууму акумулювати інформацію, таким чином опосередковано залучаючи його до діалогу, а, вступаючи у процес безпосередньої взаємодії з іншими, перетворюється на активного актора з потужним силовим полем впливу.

Останніми рокам в Україні починає формуватися віртуальний простір міжкультурного діалогу. Щоправда, він, на моє переконання, потенційно маючи невичерпний ресурс, фактично поки що функціонує не дуже помітно і його вплив на якість міжкультурного діалогу не настільки вагомий, щоби визначальним чином впливати на його результати. Очевидними ознаками наявності цього аспекту фізичного простору є, передусім, видання кількох загальноукраїнських газет українською мовою, або ж українською й мовою тієї чи тієї етнічної спільноти, чи то мовою, зрозумілою для усіх меншин – російською (серед таких – „Форум націй”, „Наша Батьківщина” („Наша Родина”), „Єврейські вісті”, „Елліни України”, „Голос Азербайджану”, „Романі Яг” тощо). Іншою ознакою такого виду простору є інформація про історію, культуру, організаційне та етнокультурне життя національних меншин, яка друкується у всеукраїнських, регіональних, місцевих газетах. Для з'ясування рівня її впливу на міжкультурний діалог варто провести ретельний контент-аналіз матеріалів цих ЗМІ, дотичних до етнокультурного простору України. На сьогодні такого комплексного аналізу не здійснювалося; є лише кілька спроб проаналізувати ситуацію зі ЗМІ у контексті міжетнічної взаємодії і то переважно як констатація негативних явищ [28]. Мушу визнати, що інформація про етнічні спільноти у згаданих категоріях засобів масової інформації з'являється нерегулярно й безсистемно, принаймні така ситуація склалася на даний момент. Ще невітійною є ситуація з радіо і телебаченням. А в коп'ютерному просторі з його надзвичайним потенціалом, як свідчить аналіз Східно-Європейського інституту розвитку, з'являються переважно образливі для вихідців з інших країн матеріали, вони заряджені негативною енергією, мають конфронтаційний характер й далекі від того, щоб сприяти розвитку міжкультурного діалогу, навпаки — вони його руйнують [29].

Щодо оцінки (живу новий для нашої наукової думки термін „евалюації”, який, на моє переконання, більш адекватний у нашому контексті) результатів міжкультурного діалогу в Україні, то тут варто зважати на такі моменти: 1) для такого діалогу у нашій країні існують об'єктивні обставини; 2) розвиток етнонаціональної ситуації з усе частішими проявами неприязні й ворожнечі вимагає вибудовування

міжкультурного діалогу як одного з ефективних конструктів у вирішенні проблемних ситуацій у стосунках між носіями різних етнічностей; 3) все частіше з'являються приклади того, що проведення міжкультурного діалогу перетворюється на стійку тенденцію; 4) позитивні результати (нехай поки що і не дуже вражаючі) програм етнокультурного відродження й задоволення соціальних запитів тих чи тих компонентів етнонаціональної структури українського суспільства, які налаштовують їх на інтеграційну хвилю [30]; 5) завдяки цим та іншим заходам на державному рівні розширюється поле міжкультурного діалогу; 6) створюються можливості для діяльності громадських організацій національних меншин, зокрема, тих, що стимулюють етнокультурне відродження й посилюють міжетнічну солідарність.

Щоправда, сьогодні немає методики евалюації міжкультурного діалогу, й одне з важливих завдань дослідників – опрацювати таку методику. Це необхідно для представлення адекватної картини міжетнічної взаємодії в українському суспільстві й стартових можливостей самого міжкультурного діалогу з тим, щоб визначитися з перспективами його розвитку і здійснення відповідних заходів у напрямі його ефективізації. Такий пошук може здійснюватися у межах новоствореної громадської організації Центр евалюації науково-освітніх та соціальних програм.

Власний досвід переконує мене у тому, що на даний момент доля міжкультурного діалогу визначальною мірою залежить від рівня і якості менеджменту, конкретно, цього діалогу, а більш широко — від етнополітичного менеджменту. Цей сюжет я розгляну в контексті аналізу теоретичної моделі такого менеджменту й практик її застосування на міжнародному та національних рівнях.

IV. Менеджмент міжкультурного діалогу у вимірі етнічного розмаїття сучасного світу

Оскільки у цьому розділі вводиться термін „менеджмент міжкультурного діалогу”, то вважаю за необхідне подати своє його трактування. При цьому завважу, що він лише вступає у науковий обіг та управлінську практику в нашій країні. Та й практики етнокультурного розвитку інших багатоетнічних країн поки що не досить часто ним послуговуються. Щоправда, останнім часом цей термін більш інтенсивно включається у науковий простір та в управлінську практику багатьох країн, передусім поліетнічних або з поліетнічним складом населення. Безумовно, діалог виникає тоді, коли в одному просторі (у його фізичному вимірі на національному, регіональному і локальному рівні) співіснують, принаймні, два актори — носії різних культурницьких традицій, у нашому випадку щільно пов'язаних з етнічністю. Остання обставина дає мені підстави розглядати менеджмент міжкультурного діалогу в контексті етнополітичного менеджменту й до певної міри трактувати його як складову саме цього виду менеджменту.

У попередніх працях я дав визначення терміна „етнополітичний менеджмент” [31]. Йдучи від етимології слова, що, власне, відтворює зміст явища, я наголошував на трьох його складових: влада, мистецтво управління, органи управління. Ключовим у нашому контексті вважаю саме „мистецтво (вправність) управління”. **Таким чином, зміст терміна „менеджмент міжкультурного діалогу” пропоную визначити як „структуроване управлінське явище процесу взаємодії культур чи то їх елементів, носіями яких є представники різних культурницьких традицій”.**

Дослідники феномена взаємодії, скажімо, міжетнічної, зокрема з проявами конфліктних ситуацій, у її менеджменті виділяють дві форми: 1) вищий рівень (top-down conflict management); 2) нижчий рівень (bottom-up conflict management) [32]. До першого належать усі заходи, які ініціюються, здійснюються й контролюються владними структурами; до другого – ті, що ініціюються й здійснюються звичайними акторами, серед яких – прості громадяни, об’єднані в громадські організації (неурядові), а також ті, що перебувають поза будь-якими об’єднаннями. Тут вочевидь проявляється така схема організації, а, відповідно, й спрямованість вибудовування силового поля самого діалогу як однієї з найбільш поширених форм взаємодії: у першому випадку, згори до низу, а у другому – знизу до гори. Найвищу ефективність діалогу буде забезпечено за умови, якщо ці рухи не вступатимуть у конфронтацію, й рух знизу знаходитиме підтримку інституалізованих структур влади (можливо, у вигляді законів, спеціальних програм, заходів, фінансової підтримки), а рух згори потраплятиме у річище розуміння, сприйняття й довіри до нього.

Власне, менеджмент міжкультурного діалогу має подібну структуру. Щоправда, як на мене, то в останньому другий рівень має більшу вагу, оскільки він зазвичай зорієнтований на ситуації, які виникають у процесі безпосередніх контактів та безпосереднього спілкування. До того ж він, якщо так можна висловитися, локалізується – здійснюється на місцевому рівні, до нього залучаються актори, які самі безпосередньо перебувають у етнокультурноконтактних зонах. Як правило, цей рівень менеджменту більш ефективний, принаймні результати тут більш очевидні й проявляються швидше і у конкретних формах.

Отже які завдання виникають перед кожним з рівнів менеджменту міжкультурним діалогом? Що стосується владних структур, то тут, на мою думку, найголовнішим є розробка комплексу заходів, які за наявності об’єктивної бази (різних культурницьких традицій) формують і структурують (скористаюся поширеним у італійських дослідників терміном) „ambiente culturale” – „культурне довкілля”. А у ньому, відповідно, складається „культурницька атмосфера”, зміст якої наповнюють самі актори діалогу, носії елементів культури, традицій, звичаїв. У цій взаємодії народжується спільна відповідальність акторів

згори й акторів знизу, що забезпечує позитивні результати діалогу.

Відтак стає очевидною роль та відповідальність кожної зі сторін міжкультурного діалогу. Владні структури мусять: 1) забезпечити законодавчу базу функціонування діалогу; 2) сформувати політику у сфері етнокультурного розвитку, яка відповідала б запитам представників різних культур; 3) забезпечити рівні можливості доступу учасників діалогу не лише до надбань у культурній галузі та культурної спадщини, але й до соціальних благ; 4) запропонувати таку систему регулювання відносин між вихідцями з різних етносів та носіями різних культурницьких традицій, яка б не уможливлювала появу таких явищ, як зверхність, неприязнь, ворожнеча, ксенофобія, – явищ, що можуть бути агрегатором конфліктних ситуацій; 5) мати важелі й засоби подолання конфліктних ситуацій; 6) забезпечити підвищення рівня політичної культури, яка особливо необхідна при прийнятті рішень якщо не безпосередніми акторами діалогу, то тими, кому ці актори (скажімо, обираючи своїх представників до владних органів) довіряють управляти, зокрема й міжкультурним діалогом.

Щодо акторів міжкультурного діалогу, то їхня роль визначається такими факторами: 1) бажанням і готовністю вступати в діалог та вести його; 2) рівнем усвідомлення важливості безконфліктного співіснування представників різних народів та носіїв різноманітних культурницьких традицій; 3) рівнем інформованості про інші народи і культури; 4) рівнем культурної компетентності. Ці фактори пов'язані з якісними характеристиками акторів, які вступають або потенційно можуть вступити у міжкультурний діалог, а, отже, вони можуть їх набути. Цьому, у свою чергу, може сприяти вправний менеджмент вищого рівня завдяки реалізації своєї ролі і своїх завдань у міжкультурному діалозі.

Якщо проаналізувати позицію держав, на території яких проживають представники різних народів та носії різноманітних культур, з позиції акторів „згори” (до речі, цим щільно опікується Рада Європи), то виявиться, що країни Західної Європи надають, зокрема в останній час й особливо зустрівшись з міграційними викликами, великої ваги створенню умов для конструювання міжкультурного діалогу між представниками традиційних для своїх країн культур і певною мірою нових, принаймні тих, котрі можуть розглядатися як контрастуючі до традиційних. Ці проблеми розглядаються в контексті налагодження соціальної єдності суспільства, оскільки, забезпечуючи „соціальну злагоду”, можна досягнути й іншої мети, зокрема, стабільної міжетнічної толерантності, і якщо не безконфліктної взаємодії, то хоча б приглушення конфліктногенності, яка зазвичай посилюється на тлі соціальних катаклізмів [33].

Серед менеджерських зусиль з організації й впровадження міжкультурного діалогу я би особливо підкреслив такі: 1) формування соціальних і політичних умов (створення рівних можливостей для соціального розвитку усіх компонентів етнонаціональної структури поліетнічного суспільства; участі у прийнятті рішень, принаймні тих, що

стосуються їх статусу в суспільстві); 2) здійснення (через законодавство і практичні дії) заходів для подолання дискримінації, в основі якої лежить расовий та етнічний чинник, ворожнечі, ксенофобських настроїв тощо; 3) забезпечення умов для формування й підвищення рівня „міжкультурної компетентності”, використовуючи передусім можливості освітніх закладів, засобів масової комунікації; 4) формування умов для забезпечення міжкультурного діалогу на міжнародному рівні (міжнародний простір міжкультурного діалогу).

Зроблю кілька завваг для роз'яснення моєї позиції у цьому питанні, звертаючись до українських практик.

Перше. Коли веду мову про відповідні соціальні й політичні умови успішності міжкультурного діалогу, то маю на увазі рівень демократичності розвитку того чи того суспільства. Для мене цілком очевидно, що цей рівень у нашому випадку вимірюється можливостями доступу представників різних народів та різних культур до участі в управлінських процесах суспільного розвитку. Щодо українських практик, то тут є великі резерви. Можна сказати, що Україна перебуває на початковому етапі формування сприятливих умов для міжкультурного діалогу: у нашій країні є значний пакет законодавчих актів, які мали б забезпечити його успішність, однак їх змістове наповнення не завжди відповідає сучасним стандартам. Прикладом є дискусії про зміст концепції державної етнонаціональної політики, законів про мови, національні меншини тощо.

Друге. Те, що немає (звичайно, це ідеальна ситуація) дискримінації (прямої і непрямой) на расовому та етнічному ґрунті, є визначальною умовою участі й активності акторів „знизу” у міжкультурному діалозі. Реалії етнонаціонального розвитку України останніх років засвідчують, що тут очевидний „негативний прогрес”: збільшується кількість випадків прояву дискримінації, особливо щодо іммігрантів та інших представників „помітних меншин” (приклади наводилися вище).

Третє. Надзвичайної управлінської уваги потребує феномен „міжкультурної компетентності”. Алтаї Мансо визначає її так: „**Міжкультурна компетентність – це психологічні можливості, які дозволяють індивідуумам та групам і, особливо, членам іммігрантських спільнот, „витримувати” з певною часткою ефективності складні ситуації, що виникають у результаті контактів між культурами у нерівноправних соціо-економічних і політичних контекстах**” [34]. Мушу констатувати, що міжнародні організації (скажімо, Рада Європи), менеджмент у поліетнічних країнах [35], громадські організації [36] активізують свої зусилля у формуванні „міжкультурної компетентності”, концентруючи увагу, зокрема, на можливостях освіти і засобів масової інформації та комунікації. У цьому контексті основний акцент робиться на феномені включення реальних і потенційних акторів у діалог. Рада Європи наголошує: „Міжкультурна компетентність має стати частиною системи освіти громадян і прав людини. Компетентні владні структури

й освітні заклади мусять якнайповніше використовувати основні важелі компетентності для вибудовування міжкультурних комунікацій, формуючи й наповнюючи навчальні програми на усіх освітніх рівнях, включаючи й навчання самих вчителів та дорослого населення” [37]. Це, зокрема, передбачає наявність предметів (курсів) з історії та культури народів, які проживають на території однієї країни, і тих, що перебувають поза її межами – в інших країнах, як і їх історії та сучасного розвитку. До речі, свого часу мною для Ради Європи було підготовлено спеціальний проект [38].

Поряд з цим, ефективним полем навчання „міжкультурній компетентності” є засоби масової інформації та комунікації. Їхня ефективність визначається колосальною кількістю інформації, яка в них вміщується, й кількістю її споживачів, яку практично неможливо облікувати, й, можна передбачити, розмаїтістю етнічного складу. Тому не випадково Рада Європи, усвідомлюючи вагомість ЗМІ у міжкультурному діалозі, оголошує про спеціальну щорічну відзнаку за „видатний вклад у запобігання конфлікту чи його розв'язання, взаєморозуміння й діалог”, а також має намір заснувати веб-мережу з акумулювання інформації, яка робитиме вклад у міжкультурний діалог [39]. Вже сьогодні маємо чимало прикладів цілеспрямованого інтенсивного включення засобів масової інформації й комунікації у діалог: France Televisions зобов'язалася відображати питання розмаїття французького народу і висвітлювати його у творчій формі, започатковуючи нові програми, співпрацюючи з артистами, журналістами і усіма, хто потрапляє до ефіру; BBC відтворює розмаїття британської аудиторії як у своїй кадровій політиці, так і в програмних продуктах радіо- і телеканалів, веб-сайтах; YLE (Фінляндія) створює умови для доброзичливого сприйняття різноманіття; SVT затвердила „Політику етнічного та культурного розмаїття в межах SVT”, згідно з якою при складанні програм враховується фактор етнічного й культурного походження населення Швеції, цей фактор враховується також і у формуванні структури персоналу каналу. На реалізацію такої стратегії та ж France Televisions розпочала спеціальний проект „Дослідження розмаїття”, WDR (Німеччина) має цілеспрямовану тренувальну програму для персоналу, до якої входить, зокрема, й розділ „Менеджмент розмаїття”, BBC розробила навчальний он-лайн модуль, у якому акцент зроблено на посилення поінформованості персоналу щодо упереджень до певних груп населення і сприйняття розмаїття [40].

Українські практики не дають таких прикладів конкретних дій теле- та радіокомпаній. Поки що їхня діяльність з налагодження міжкультурного діалогу обмежується використанням загальних положень законодавчих актів про недопущення розпалювання ворожнечі й ксенофобії та вряди-годи демонстрацією сюжетів про представників різних народів та їх культур. Певні ініціативи йдуть від громадських організацій, зокрема, й міжнародних: Східно-Європейський інститут розвитку виконав проект

„Діалог зі ЗМІ – ключ до діалогу різних культур: підтримка розмаїття і відповідальності медіа” (2008 р.) та на основі його результатів провів спеціальний семінар для представників засобів масової інформації з питань висвітлення проблем етнонаціонального розвитку України й вручив премії журналістам, які, на думку журі, зробили помітний вклад у розгортання міжкультурного діалогу.

Четверте. Ефективними виявляються зусилля з налагодження міжкультурного діалогу, які здійснюються на міжнародному рівні. Вочевидь, актори жодного іншого поля не відзначаються таким високим ступенем усвідомлення важливості діалогу й ресурсом для об’єднання прагнень і дій у його реалізації, як міжнародного. Досвід участі у різних заходах дають мені підстави стверджувати, що для України це поле є *terra incognita*, особливо, коли йдеться про представлення й залучення до участі в діалозі на міжнародному рівні носіїв культур національних меншин.

Розглянувши деяку частину проблем суспільного розвитку, пов’язану з таким явищем, як взаємодія культур й концентрованому у понятті міжкультурного діалогу, можна зробити кілька висновків: 1) в умовах сьогодення як ніколи досі міжкультурний діалог є актуальним для теорії і практик повсякденного життя усіх країн, особливо багатоетнічних, багатокультурних; 2) оскільки феномен „міжкультурний діалог” є надзвичайно складним (передусім, у своїй реалізації), то його дослідження має здійснюватися комплексно, з застосуванням методів багатьох соціогуманітарних наук; 3) успіх у досягненні мети міжкультурного діалогу, який, на мою думку, полягає у сприянні інтегративному типові етнонаціонального й етносоціального розвитку поліетнічних (полікультурних) країн, може бути забезпечений спільними зусиллями його організаторів та акторів на усіх рівнях – локальному, регіональному, національному (у межах однієї країни), на регіональному, скажімо, у межах Європи, на континентальному й міжконтинентальному; 4) міжкультурний діалог має базуватися на таких засадничих принципах, як дотримання прав людини, вибудовування демократії, дотримання духу й букви закону, рівності (етнічної, расової, гендерної), гідності, взаємоповаги та взаємопартнерства.

Література:

1. **Korporowicz Leszek.** Interactive Personality as a Challenge in a World of Interacting Cultures // Florian Znaniecki’s Sociological Theory and the Challenges of 21st Century. - New York, Peter Lang, 2000. - P. 161.
2. **Суліменко О. О.** До питання визначення поняття „Етнокультурний простір України” // Вісник Київського національного університету. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – Випуски 15 - 16. – Київ, ВПЦ „Київський університет”, 2003.
3. **Roots of America.** A Multiethnic Curriculum Resource Guide for 7th, 8th

and 9th Grade Social Studies Teachers. – Washington, A National Education Association Publication, 1975.

4. Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. – Київ, Наукова думка, 2004.

5. **Головаха Євген, Паніна Наталія.** Українське суспільство. Соціологічний моніторинг. 1992 – 2008. – Київ, 2008. – С. 33.

6. Непочуті голоси – проблеми імміграції, прав і свобод людини в Україні. – Київ, Сфера, 2008. – С. 70.

7. З поміж цих документів варто, передусім, згадати такі: Європейська культурна конвенція (1954 р.), Конвенція про участь іноземців у громадському житті на локальному рівні (1992 р.), Європейська хартія регіональних та міноритарних мов (1992 р.), Рамкова конвенція захисту національних меншин (1995 р.), Європейська соціальна хартія (1961 р., переглянута – 1996 р.), Конвенція про визнання дипломів про вищу освіту в європейському регіоні (1997 р.), Європейська конвенція національностей (1997 р.), Рамкова конвенція Ради Європи про цінність культурної спадщини для суспільства (2005 р.).

8. Diversity and Cohesion: New Challenges for the Integration of Immigrants and Minorities. – Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2000. – P. 77.

9. International Conference „Interregional Dialogue in Europe: 2001 and Beyond”. Analytical Report. – Kyiv, 2001.

10. **Kroeber A. L., Kluckhohn C.** Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions. – London, Vintage Books, 1952.

11. **Taylor E. B.** Primitive Culture. – London, John Murray, 1871.

12. White Paper on Intercultural Dialogue „Living Together as Equals in Dignity”. – Strasbourg, 2008. – P. 9 – 10.

13. Ibidem. – С. 16.

14. Case Studies. Prepared for the Seminar „The Linguistic Integration of Adult Migrants”. – Strasbourg, 2008. – P. 57.

15. **Hyatt Jenny, Simon Helen.** Cultural Codes – Who Holds the Key? The Concept and Conduct of Evaluation in Central and Eastern Europe // Evaluation. SAGE Publications (London, Thousand Oaks and New Delhi). – 1999. – Vol 5 (1). – P. 23.

16. **Евтух В. Б.** Концепции этносоциального развития США и Канады: типология, традиции, эволюция. – Киев, Наукова думка, 1991; **Євтух В. Б.** Міжетнічна взаємодія у Карпатському регіоні: деякі методологічні проблеми дослідження // Українські Карпати. – Львів, 1992; **Євтух В. Б.** Міжетнічна взаємодія в етноконтактній зоні. – Кам'янець-Подільський, 1992; Міжетнічна взаємодія // Етносоціологія. Терміни та поняття. Навчальний посібник. – Київ, Фенікс, 2003.

17. **Літвінов С. В.** До перспективи соціології простору// Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. – Київ, ВПЦ „Київський університет”, 2005.

18. **Євтух Олексій.** Сучасний статус та функціонування сардинської мови в етнолінгвістичному просторі Італії (за даними соціологічного дослідження) // Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки. – Випуск 8. – Київ, ВПЦ „Київський університет”, 2007.

19. White Paper on Intercultural Dialogue „Living Together as Equals in Dignity”... – P. 32.

20. Diversity in Action. Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe / Edited by Anna-Maria Biro and Petra Kovacs. – Budapest, 2001. – P. 353.

21. White Paper on Intercultural Dialogue „Living Together as Equals in Dignity”... – P. 32.

22. **Бромлей Ю. В.** Опыт типологизации этнических общностей // Советская этнография. – 1972. – № 5; Современные проблемы этнографии. – Москва, Наука, 1981.

23. **Євтух Володимир.** Етнополітичний ренесанс в Україні: поняття, структура, наслідки // Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій. – Київ, Стилос, 2004.

24. Українське суспільство, 1992 - 2008. Соціологічний моніторинг. – Київ, 2008.

25. **Табачник Д. В., Попов Г. Д., Воронін В. М., Пилипенко Т. І.** Розвиток етнонаціональних відносин в Україні. Стан. Тенденції. Перспективи. – Львів, Світ, 2007; **Пилипенко Т. І.** Європейська хартія регіональних мов або мов національних меншин: теорія і практика імплементації в Україні. – Львів, Світ, 2007; **Саган О. Н., Пилипенко Т. І.** Європейські пріоритети державної етнонаціональної політики України. Рамкова конвенція про захист прав національних меншин. – Київ, 2008.

26. Цей табір Конгрес національних громад України проводить щорічно у різних регіонах нашої країни, запрошуючи до його участі представників різних етнічних спільнот.

27. **Саган О. Н., Пилипенко Т. І.** Цитована праця. – С. 53, 65.

28. Борьба с преступлениями на почве ненависти в регионе ОБСЕ. Обзор статистики, законодательства и национальных инициатив. – Варшава, БДИПЧ, 2006; Непочуті голоси – проблеми імміграції, прав і свобод людини в Україні; **Борщевський Олександр.** Сучасний фашизм і расизм у Києві. Способи протистояння цьому суспільному злу. – Київ, 2008; Information Bulletin – Published within the Framework of East European Development Institute Project „Dialog with Media – Key to Dialog between Cultures”.

29. „Екологія мови” в контексті проблеми розмаїття культур і ЗМІ. – Київ, Айва Плюс ЛТД, 2008. – С. 30 - 37.

30. Наприклад: Комплексні заходи з реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин та розвитку культур національних меншин на період до 2010 року.

31. Етносоціологія: терміни та поняття. Навчальний посібник. – Київ, Фенікс, 2004. – С. 220 - 226.

32. Managing Hatred and Distrust: The Prognosis for Post-Conflict Settlement in Multiethnic Communities in the Former Yugoslavia/ Edited by Nenad Dimitrijevic and Petra Kovacs. – Budapest, 2004. – P. XXV.

33. Achieving Social Cohesion in a Multicultural Europe – Concepts, Situation and Developments. Trends in Social Cohesion. – № 18. – Strasbourg, 2006.

34. **Manco Altay A.** Competences interculturelles des jeunes issus de l'immigration. Perspectives theoriques et pratiques. – Paris, L'Harmattan, 2002.

35. Managing Multiethnic Local Communities in the Countries of the Former Yugoslavia/ Ed. By N.Dimitrijevic. – Budapest, 2000.

36. **Yevtukh Volodymyr.** The Role of Government and NGO's in the System of Ethnopolitical Management in Ukraine. Document on „Civil Society Relations/Partnerships: Ethnopolitical Management”. Education Policy and Minorities/Pilot Project – Ukraine. Final Report. – Strasbourg, 2002.

37. White Paper on Intercultural Dialogue „Living Together as Equals in Dignity”... – P. 42.

38. Pilot Project: „Intercultural and Interconfessional Interaction through Education. Ukraine”.

39. White Paper on Intercultural Dialogue „Living Together as Equals in Dignity”. – P. 47.

40. Ключ до розуміння розмаїття. – Київ, 2008. – С. 25 - 26.

Проблема психологічного феномена проекції в політиці

Едуард Афонін,

доктор соціологічних наук,
професор кафедри державної політики
та управління політичними процесами
Національної академії державного управління
при Президентіві України

Олена Донченко,

доктор соціологічних наук,
головний науковий співробітник
лабораторії методології психосоціальних
і політико-психологічних досліджень
Інституту соціальної та політичної психології
АПН України

Статус і функції діяльності сучасних управлінців, особливо тих, що працюють в умовах перехідних суспільств, визначаються кардинальними змінами в системі їх уявлень. Адже представники сучасної політико-управлінської еліти мусять перебирати на себе нові ролі і нові функції державного управління, які виникають під тиском нових суспільних умов, і які є якісно іншими, ніж одноосібне правління царя, гетьмана, князя, столоначальника тощо. Разом з тим, політико-управлінська еліта і суспільна свідомість, які „визріли” під час попереднього „демократичного хаосу” індивідуальних прагнень і бажань, особистісного месіанства та переоцінки психологічних властивостей, переживають нині „психічну інфляцію” і структурну розмитість важливих сфер колективної психіки, що стає серйозною перешкодою для інтеграційних процесів у суспільстві.

Сучасна держава та її представники покликані, образно кажучи, стати осередками організації суспільного життя та примножувати їх, перетворюючи на загальне річище суспільних змін. Вони мають надавати цим осередкам не тільки організаційної енергії, але й загальносуспільного сенсу, наповненого різнобарв'ям всієї суспільної системи, а не лише кольорами її політичного сегменту. Ця місія потребує від державних мужів

прозорливої стратегії бачення цілісного процесу управління суспільством, починаючи від його кінцевої мети, яка, власне, й забезпечує успішну ходу суспільного загалу через усі терни „порядку-хаосу”. Долання складного й нелінійного шляху коеволюційних змін потребує також незмінної турботи про послаблення ентропійних процесів (хаосу, безглуздя тощо), які межують із загрозами виникнення патологічних станів колективної психіки, особливою сферою і джерелом якої є колективне несвідоме.

Головною методологічною проблемою, яка має велике значення для управління колективним несвідомим, є проблема міждисциплінарної співдружності, оскільки співдружність, співробітництво на основі спеціалізації є кінцевою метою процесів розвитку цивілізаційного мислення, пізнання, дії і поведінки.

Політичний чи інший хаос завжди існує як внутрішня сторона порядку, адже він постійно прагне до переструктурування, що є незмінним законом творення соціального світу. Водночас цей життєтворчий внутрішній потенціал хаосу несе в собі еквіфінальні¹ структури порядку (перемогу Бога над Дияволом), що їх сучасному управлінцю, якщо він хоче бути ефективним, належить перетворити за законами колективного несвідомого й вивести на рівень усвідомлення суспільством.

Так, за законом перегруповання елементів хаосу, кожен з цих елементів не може бути абсолютизованим чи пригніченим іншим, хіба що він може бути збалансованим з боку управлінця відповідно до античної міри „золотого перетину”. Необхідно при цьому мати на увазі, що нове перевпорядкування завжди супроводжується напругою і муками колективного психічного. Адже, на думку І. Пригожина, порядок народжується внаслідок порушення однорідності неструктурованого середовища і появи ознак, здатних диференціювати нові елементи. Локальні порядки при цьому народжуються навколо певного центру.

Нагадаємо, що ця думка була сформульована в контексті поставленого І. Пригожиным та його колегою І. Стенгерс завдання дати опис цеглинок, з яких складається навколишній ніким не побудований світ. „Від яких передумов класичної науки вдалося позбутися сучасній науці? – запитують дослідники. – Як правило, від тих, які зосереджувалися навколо основної тези, згідно з якою на певному рівні світ влаштований просто і підлягає оборотним у часі фундаментальним законам. Така теза видається нам зараз надмірним спрощенням. Поділяти її означає уподібнюватися тим, хто бачить у будівлях лише нагромадження цегли. Але з тих же цеглин можна побудувати і фабричний корпус, і палац, і храм. Лише сприймаючи будівлю в цілому, ми одержуємо можливість сприймати її як продукт епохи, культури, суспільства, стилю. Існує і ще одна цілком очевидна

¹ Еквіфінальні – такі, яким притаманний максимальний інтегруючий ефект (див.: **Гуленко В. В., Тыщенко В. П.** Юнг в школі. Соционика – межвозрастной педагогике. – Новосибирск (Россия): Издательство НГУ, 1997. – С. 128 - 138).

проблема: оскільки навколишній світ ніким не побудований, то перед нами постає необхідність дати такий опис його дрібних цеглинок (тобто мікроскопічних структур), який пояснив би процес складання” [6, с. 16].

Осмислюючи ці синергетичні викладки в межах запропонованої О. Донченко психофрактальної теорії [3], зазначимо, що такими цеглинками-структурами можуть бути психофрактали, а центром, навколо якого вони структуруються, – універсальна психофрактальна матриця (психічні цеглинки), з яких складається психосоціальний світ. Останні фактично лежать в основі теорії колективної психіки, що її побудували К. Г. Юнг і представники постюнгіанської школи соціоніки, заснованої А. Аугустінавічюте. В сучасному постмодерному світі матриця психічних цеглинок стає основою не лише психічної реальності, а й того, що нею породжується, – соціального символічного світу і його соціально-матеріального втілення. Саме ця думка є основною у книзі С. Московічі „Машина, що творить богів”, у передмові до якої А. Брушлинський зазначив, що: 1) психічне і соціальне неподільні, 2) психічне (вірування, пристрасті тощо) частіше, аніж це прийнято вважати, лежить в основі соціального (суспільних структур, продуктів, інституцій тощо) і тому 3) психологія перебуває в основі соціології [5, с. 7].

Отже сьогодні цілком справедливою можна вважати думку, що саме психічне лежить в основі втілення людського життя. Відповідно, й ознаки, спроможні диференціювати соціальний простір за нових – постмодерних умов суспільного життя, слід шукати в природі психофракталу.

Аналіз даних авторського моніторингового дослідження соціетальних змін в українському суспільстві [1] дозволяє говорити, що структурування суспільного хаосу в Україні бере початок від диференціації соціально-політичного простору, що його уособила „конституційна криза” 1995 – 1996 років. Саме з цього – політичного аспекту – почалося в Україні структурування колись єдиної державної влади на гілки, функції, повноваження. Закріплені в суспільному договорі – Конституції України (1996 р.) – ключові результати політичної диференціації зняли кризову напругу в країні й умиротворили прогресуючі й слабко структуровані на той час громадсько-політичні об’єднання і, передусім, політичні партії. Однак символічне означення стає дієвим лише тоді, коли групи структуровані за глибинними цінностями (чим ще не є клас політичних цінностей) і єдністю для всіх членів групи еквіфінальної мети процесу (національної ідеї, яка ще не визріла в Україні), заради якого вона створена. На порядок денний вийшло чергове випробування – на спроможність економічного порядку (диференціації) суспільства, що утворилася під впливом фінансово-промислового груп. Схоже, що це випробування додатково ускладнюється дією зовнішніх чинників. Адже ідеальними порядками, з точки зору синергетики, є структури, захищені від неконтрольованих зовнішніх впливів.

Прагнення до ідеального порядку – це і є процес постійного

переструктурування, шлях, на якому руйнуються і вибудовуються знову і знову певні структури. Це шлях від порядку через хаос до нового порядку.

Сучасна методологія соціально-психологічних досліджень проблем управління має два основні напрями, що їх репрезентують індуктивний та дедуктивний загальнонаукові методи аналізу. Індуктивний метод (мислення типу X) традиційний для академічної психології. Він віддає перевагу знанням, отриманим емпіричним чи експериментальним шляхом, де кожному факту можна протиставити інший факт. Однак, як зазначає А. Тойнбі, „жодне зібрання фактів ніколи не є повним, оскільки Всесвіт розімкнутий, оскільки з часом виявляються нові факти, які підрують вже упорядковану наукову схему. Цей ритм має загальний характер” [8, с. 46]. Індуктивна наука в цілому і психологія зокрема, які будувалися протягом багатьох років на фактах, породила в кінцевому підсумку теорію хаосу і практику глухих кутів, у які постійно потрапляє практика соціального і політичного управління.

Світ невидимий, з якого починалася наука Геракліта, Сократа, Платона, Гегеля та інших ідеалістів, лякав науковців так званої механістичної, лінійної парадигми. Сьогодні науковий погляд на світ невидимого завдяки міждисциплінарному впливу набув строгої форми і раціональної ваги. Геракліт казав, що буття любить ховатися від людей. Аби знайти його, академічній науці необхідно визнати, розвинути й адаптувати до управлінської наукової і практичної галузі найскладнішу з систем на Землі – систему людства й інший метод та іншу парадигму. Йдеться про дедуктивний метод (мислення типу Y) і холистичну, архетипову парадигму, що прийшли на допомогу індуктивному методу і лінійній парадигмі. Тільки у поєднанні ці парадигми і ці методи мислення – індуктивний і дедуктивний – зможуть досягнути складні процеси функціонування і розвитку соціального.

Дедукція – це метод пізнання процесів у їх цілісності і взаємозв’язку. Він розглядає об’єкти і явища в єдиному феноменологічному процесі, що неможливо зробити поза міждисциплінарними зв’язками. Це свобода в моделюванні об’єктів і явищ в залежності від практичної затребуваності певних моделей. Наприклад, „команда” з точки зору дедуктивного мислення і управління – це процес результативної взаємодії, а не група людей з суперечливими прагненнями. Процесуальний спосіб управління – це стратегічний спосіб, який виключає ситуації потрапляння в глухий кут. В процесуальному менеджменті закону ніби й немає, його не видно, тому що будь-яка фіксація факту означатиме зупинку процесу.

Сучасна методологія дослідження соціально-психологічних і, відповідно, соціально-політичних і соціально-економічних процесів потребує: відмови від абсолютизації емпіричного методу; визнання науковим не тільки верифікованого знання, тобто того, що підтверджується емпіричними і статистичними даними; легалізації інтуїтивного методу разом із здоровим

глуздом дослідника, визнання правомірності побудови „інтерпретуючих моделей” на основі інтуїції; можливість інтерпретації окремих фактів на основі „інтерпретуючих моделей” (наприклад, подій Майдану 2004 року не просто як окремого факту, а і як дискретного моменту єдиного закономірного процесу); націленість на розширення меж знання через демонстрацію дуальності, подвійності явища, а не через доведення окремих взаємовиключних його характеристик; націленість на розширення управлінських функцій психологічної науки.

* * *

Сучасне українське суспільство з набуттям 1991 року правового статусу незалежної української держави стало на шлях відродження своєї ідентичності. Після тривалого перебування в іншому (російському) державному і ментальному просторі воно дедалі впевненіше набуває властивості швидко і гнучко відповідати на виклики політики. Певною мірою такому соцієтальному стану сприяють ЗМІ, які ще не набули необхідного рівня незалежності і тому не в змозі повноцінно відповідати новій своїй місії, місії в епоху динамічних змін. Проте саме завдяки ЗМІ інтерактивні прояви політиків стають надбанням мільйонів громадян, спосіб життя яких дедалі щільніше пов’язується з інформаційним простором суспільства. Адже в цьому просторі на основі когнітивних, емоційно-чуттєвих і в цілому поведінкових реакцій політиків постають і розвиваються взаємовідносини між політикумом і суспільством, між різними регіональними, національними, релігійними, субкультурними та іншими спільнотами, різними психосоціальними системами цінностей тощо. На жаль, психосоціальний аспект взаємовідносин між невеликою групою людей, котра уособлює владу (політико-управлінська еліта) і багатомільйонним суспільством (народ, який можна уявити гіперособистістю) все ще недостатньо вивчається соціальними науками, передовсім психологією та наукою про державне управління. Проте саме тонкощі взаємовпливу цих соціальних акторів багато в чому формують соціально-психологічну атмосферу в суспільстві.

З уваги на це зазначимо, що в різних суспільно-історичних ситуаціях відносини між політиком і народом наповнюються цілком різним психологічним змістом. Скажімо, в ситуаціях радикальних і динамічних суспільно-історичних змін революційного/трансформаційного типу (як, наприклад, в Росії 1993 року, в Україні у 1996 і 2004 роках) ці відносини викликають емоційний вибух, бунтівну силу й фізичну готовність до боротьби, активізують енергію архетипу, глибинних прагнень людей. За цих умов політик перетворюється на політичного вождя, який активно працює з масами, зливається з ними в єдиний соціальний організм. Водночас взаємини між вождем і масами в цій ситуації є нерівними, комплементарними (які доповнюють одне одного): вождь є своєрідним соціальним замовником, він стимулює (маніпулює) маси на максимальний,

вибухоподібний „викид” енергії архетипу. Але все це не може тривати довго і доволі швидко змінюється на ситуацію наведення „порядку з хаосу”.

В ситуаціях повсякденної праці та становлення нового порядку (інволюційної стабільності чи еволюційного сталого розвитку) маси перетворюються на народ, а вождь – на управлінця. Взаємини між ними вибудовуються на основі соціальної довіри, соціального миру, поваги до професійності політика і бажання консолідуватися (співпрацювати) з ним. Формування певного стилю відносин, безперечно, залежить від конкретики управлінських стратегій політика, але всі ці стратегії в сучасному суспільстві превалюють народ головним – можливістю безпосередньої участі у творенні та здійсненні державної політики, плануванні й реалізації спільних справ.

Іншими словами, політик-вождь у постреволуційних умовах має перетворюватись на політика-управлінця, який забезпечує фаховий рівень управління соціальними процесами як головну передумову нормальної життєдіяльності суспільства. Саме так сприймаються провідні політики країн євроатлантичного ареалу – як головні державні службовці. Не як монархи чи месії, не як феодали чи сучасні уболівальники неопатрімоніалізму, а як ефективні управлінці, котрі формують високоефективну команду та успішно з нею працюють. Саме цей принцип фракталізується² й поширюється на всю організаційну структуру суспільства, за такими показниками люди у своїх організаціях обирають директора.

Тобто різні суспільні ситуації потребують від політика різних ролей, котрі відповідають різним типам відносин між політиком і народом. І якщо в революційній/трансформаційній ситуації політик-вождь може дозволити собі майже містичний за природою, ірреальний за емоційною близькістю зв'язок з масами, то в ситуації повсякдення, в нормативно сталий період розвитку суспільства цей зв'язок перетворюється на реальну співпрацю управлінця з громадськістю, в якій актуалізуються цілком конкретні спеціальні функції кожного суб'єкта такої співпраці – політика й громади.

У випадку, коли політик не готовий до переміни ролей та адекватної зміни своєї соціальної функції (з вождя на управлінця) і продовжує грати месію довше, аніж це може бути виправдано інерцією людської психіки, то революційний/трансформаційний хаос в суспільстві не може перетворитися на соціальний порядок. Він може лише набутися якості інволюційного абсурду. Адже в соціетальній психіці все

² Принцип фракталізації – один з базових принципів універсальної теорії простору, що реалізується в ітеративному алгоритмі побудови складних структурних композицій на базі первинної ланки (гіперпрототипу), закладеного в програму формування об'єкту, процесу чи аналізу, що моделюється // Серов І. Н., Егорова Н. Б. Основные положения универсальной теории пространства. – СПб., 2004. – <http://www.fund-intent.ru/science/BP01.shtml/>.

узалеженне – якщо не зник месія, то масі важко перетворитися на народ. Ситуація ускладнюється ще й тим, що ідентифікація політика з месією підкріплюється пошуком відповідної команди і появою інших, близьких йому за духом, але менших за статусом месій, між якими починається внутрішньовидова конкуренція з головного питання – як утриматися? А в межах новонароджуваної представницької демократії це означає – як обдурити електорат? Головною потребою „пострадянських месій” стає потреба в зовнішніх гарантіях збереження їх внутрішнього („месіанського”) статусу, простіше кажучи – в збереженні службових крісел шляхом маніпулювання масовою свідомістю. Діяльність „месій” регулюється і підживлюється внутрішніми силами колективного несвідомого (архетипами), які перемагають у них власну Самість. Та, як відомо, тільки Самість як вищий ступінь особистісного розвитку здатна вивести людей на рівень усвідомлення їх психічних проблем. При несформованій Самості месії продовжують жити внутрішніми міфами, які створює їхня психіка. Цим тільки й можна пояснити те, що всі відносини із зовнішнім середовищем „поляризуються” у політиків-месій крізь призму міфу. Сам же міф є не чим іншим, як певним комплексом захисних механізмів психіки, які „захищають” її від адекватного сприйняття реальності.

Одним з психологічних механізмів такого захисту є механізм проєкції (перенесення та контрперенесення), який перетворює будь-які відносини на нереальні, несправжні. З. Фройд вважав, що бажання людини, які не здійснилися в минулому, мають високу вірогідність переноситися на новий об’єкт. Згодом ця ідея набула розвитку в працях Б. Зейгарник, яка серед різновидів неврозу, що виникають після психічних травм, виокремила „відкритий невроз перерваної дії”, якому властива сформованість настановлення на завершення дії в майбутньому. Це пояснюється напругою, яка виникає на початку кожної дії, але не отримує розрядки, якщо дія не завершується [4]. В поняттях теорії поля цей ефект пояснюється необхідністю „заряджених” систем в розрядці навіть у випадках зміни виду діяльності. Схоже, щось подібне до такої форми неврозу сьогодні відчуває, за даними моніторингу соціальних змін, українське суспільство. Адже сформовані 2004 року очікування широкої демократизації всіх аспектів суспільного життя не виправдалися з провалом (2005 р.) „адміністративно-територіальної реформи” та de facto сформованим (2008 р.) політичним режимом олігополії³. Сьогодні є підстави говорити, що протягом останніх трьох років суспільство перебуває в ситуації „відкритого неврозу перерваної дії”. Характерним моментом для такої ситуації і водночас своєрідним виходом з неї є перекладання громадянами відповідальності (за можливі свої вчинки – прояви соціального протесту, антисемітизму,

³ Саме такий висновок зробив політолог А. Єрмолаєв під час круглого столу „Політичні підсумки року”, що відбувся 23 грудня 2008 року з ініціативи Українського центру політичного менеджменту.

націоналізму, фашизму тощо) на зовнішніх суб'єктів – політиків і державу, а останньою – на зовнішнього ворога.

Свого часу К. Г. Юнг вбачав у феномені перенесення як доволі поширеному психічному явищі прояви змістів колективного несвідомого, тобто архетипів, пов'язаних із задоволенням базових потреб та інстинктів. Тому, можливо, базова потреба в добрих батьках вважається одним з ключових архетипів, а відносини між батьками й дитиною стають фундаментальними для всього родинного простору. Час від часу архетипові змісти виходять на поверхню, посідаючи у психічному просторі людини доволі об'ємне місце і фактично перетворюючись на своєрідний регулюючий центр – „психологічне ядро” особистості, її Самості, Я-цілісності. Тут може йтися про архетип „Великої Матері”, „Мудрого Батька” або навіть „Бога”. Мотивації, що містяться в механізмі перенесення, можуть мати не лише автобіографічне походження, а тому в них можуть приховуватися паростки майбутнього розвитку, які цілком можна прогнозувати, йдучи за базисними патернами і поведінковими зразками міфологічного походження.

Цілком зрозуміло, що політик теж може буди носієм цього неврозу, і дуже важливо, щоби з політиком високого рангу, від якого залежить життя мільйонів, постійно працював досвідчений психоаналітик. Саме психоаналітик, на відміну від колег і друзів, зможе довести комплекси вождя до сфери свідомого й інтеграції з ним. Тільки психоаналітик у змозі реально запобігти тому, щоб загрозливі внутрішні комплекси політика не перетворилися на „регулюючий центр” його психічної поведінки. Справжня ж демократія в умовах цивілізації, яка динамічно змінюється, має отримати відповідні часові високоефективні й технологічні інструменти управління. Адже масштабні катастрофи сучасності є проявом насамперед психічного начала, що неминуче виходить на місце провідного, системоутворюючого елемента нового світоустрою. Разом з представницькою демократією в облаштуванні державно-політичних систем і ринкових економік цей психологічний компонент ставатиме ефективним засобом відтворення людства і врівноваження його агресивних інстинктів.

Сьогодні як ніколи актуальною стає думка К. Г. Юнга, що корені психопатології мас лежать у психології індивіда. І характерна психологічна напруга всього суспільства, яка супроводжує діяльність вождя-месії, пов'язана з тим, що його світоглядні переконання трансформуються у своєрідний самозахисний ригідний пристрій, що не має нічого спільного з відчуттям реальності. Паралельне існування вождя-месії і народу – це ще не граничний варіант абсурду. Найгірший зразок його продемонструвала німецька нація часів фашизму, коли злилася з комплексами А. Гітлера. Бо німці за своєю ментальністю більше, аніж, наприклад, українці, схильні до масових рухів, масової психології і масових умонастроїв.

Навіть якщо політик не мав у своїй біографії нічого, що може трансформуватися в невроз перенесення, він обов'язково зустрінеться

з явищем проєкції з боку народу. Приклад — український Майдан, який продемонстрував революційне „перенесення прагнень і очікувань народу на вождя”. Потужний архетиповий викид енергії прагнень на політика — це й справді величезне випробування для психіки політичного лідера, особливо коли він не підготовлений до цього і не має у своїй команді психоаналітика. За таких умов енергетично потужне архетипове перенесення, як правило, актуалізує у відповідь контрперенесення, і тоді політиком оволодіває архетип „Мудрого Батька”, який реальну ситуацію наповнює різного роду передбаченнями, інтерпретаціями й рекомендаціями. В революційній/трансформаційній ситуації „батьківський комплекс”, як зазначалося вище, може виправдовувати себе, і тоді політикові здається, що він став на шлях успіху. Тим більше, що люди в такій ситуації схильні проявляти готовність виконувати вимоги керманіча.

Але політик може пропустити момент, коли архетип „Мудрого Батька” має поступитися місцем на користь Самості — особистості політика, яка має „зняти корону” і „взяти до рук будівельну лопату”, аби „вимостити дорогу до нового суспільства”, в якому люди перестали б бути дітьми і стали дорослими. Він може пропустити момент, коли суспільним жаданням стає симетричне відношення „дорослий — дорослий”. Таким моментом, власне, й стала постпомаранчева доба (2005 — 2006 рр.), що наклала на українських керманічів проєкцію очікувань і прагнень народу, коли вони мали б стати тверезими управлінцями, не даючи нагоди своїй психіці відповідати на невроз перенесення контрперенесенням, в якому працюватимуть вже його власні, автобіографічні перервані ситуації та незреалізовані настановлення минулих часів. З одного боку, контрперенесення проявлятиметься як „загравання з народом”, бажання отримувати нові і нові порції любові від нього, а з іншого — у впровадженні в життя цінностей, які не є першочерговим запитом народу, але мають корені в настановленнях дитинства, закріплених стереотипах часів „козацтва” чи „холодної війни” між СРСР і капіталістичним табором.

Такими захисними цінностями нерідко стають націоналізм, об’єктивація вини (коли причина в собі, але звинувачую інших), пошук ворогів на своїй же території. І це тоді, коли людям, що отямились від революційних емоцій, потрібно зовсім інше: ще вчора — демократизація регіональної та місцевої влади, а сьогодні — активний розвиток малого і середнього бізнесу, справедливий баланс між групами економічних інтересів тощо. Люди потребують суспільної затребуваності енергії, що її пробудив Майдан, соціального мажору, підвищення добробуту кожного і країни в цілому. Натомість все це залишається непотребом для політиків, тому що запити народу (не маси!) та інтерпретації вождя (не управлінця!) стають асиметричними, а відносини — нереальними, несправжніми. Незатребувана енергія трансформується в апатію. Народ, особливо зрілі люди і молодь, втрачають здатність розуміти і виконувати рекомендації вождя, який пішов туди, куди його повів невроз. Далі — гірше: і вождь, і

народ впадають у відчай, бо ніхто нікого не чує. Всі виживають самотійно, але можливості у всіх різні, внаслідок чого наростає внутрішній конфлікт на зразок „тихої громадянської війни” між народом і політиками.

Щоправда, деінде заявляються нові месії, які теж жадають народної любові і покори, бодай якоїсь його частини – великої чи малої, працюючих чи пенсіонерів, заможних чи бомжів, котрі також страждають на „невроз перенесення”, жадають залежності і мають стійкі патерналістські настановлення, що їх вони могли б перенести на месію. Політикам, які не стали управлінцями, такий психологічний стан до вподоби, бо він охороняє їх месіанський статус. Виконуючи будь-яке прохання від народу (що ми спостерігаємо як „загравання” з народом) політик утримує його залежність від себе. Проте справжня робота політика в такій ситуації (коли народ ще недостатньо рефлексує власне прагнення до автономізації) полягає в тому, щоб інтерпретувати мотивації, які викликають залежність, і коригувати власні поведінкові стратегії. І головною метою такої роботи має бути усвідомлене вирішення проблеми подолання залежності, яка називається „перенесенням на політика”.

У явищі перенесення помітним є тип взаємин, які встановлюються між політиком і людьми. Зокрема, тут проявляє себе зміст суб’єктивних інтрапсихічних переживань у реальних діях – ставленні до інших людей чи ситуацій. Але люди, як правило, не усвідомлюють, що ці змісти репрезентують певну частину їх „власної психології”. Наприклад, в ситуації з пайками від мера Києва Л. Черновецького вже котрий рік проявляється занижене ставлення киян до себе і до ситуації в рідному місті. Адже ці пайки вартістю у 20 гривень (при мінімальній пенсії 544 грн.) навіть працюючі пенсіонери отримують у бійках, долаючи різні незручності. Одне слово, ми бачимо громадян, здатних за 20 гривень проковтнути і своє приниження, і цинічне маніпулювання з боку влади, і нісенітницю соціальної ситуації в цілому. Причина — потужний захисний механізм раціоналізації і самовиправдання, який дуже схожий на механізм анозогнозії у алкоголіків – філософію самовиправдання своєї саморуйнівної і руйнівної для оточення поведінки. Люди, принижені пайками мера, навіть не усвідомлюють, що цей вчинок проявляє їх негативне ставлення до самих себе і до влади, з якою вони себе психологічно зріднили. Але те, що не всі пенсіонери так зневажливо ставляться до себе, засвідчує іншу тенденцію, яка, попри всі приниження і маніпуляції з боку влади, жива і дає паростки нових взаємин між владою і народом. Ці люди бажають інших стосунків з владою, іншого ставлення до себе, тому що вже навчилися відрізняти гіркий смак „пайкової олії” від справжнього смаку гідного ставлення до себе, своєї Самості. Дані авторського моніторингу засвідчують, що кількість таких людей збільшується. Так, якщо напередодні „помаранчевої революції” (жовтень 2002 р.) такої категорії українців налічувалося лише 34 %, то на грудень 2008 року вже близько 47 % дорослого населення відмовляється ідентифікувати себе з парадоксальною ситуацією, створюваною

нарцисовим мером, не бажають відповідати його очікуванням. Більше того, вони готові говорити з мером мовою дорослих людей, для яких важливішим стає „безглуздий”, непрагматичний протест, аніж корисна для вживання гречка.

Ситуація з пайками, з одного боку, демонструє дві різні форми ставлення до влади, що її проявляють: 1) ті, хто отримує пайки, довіряє меру, ставиться до нього як до близької людини й емоційно йому співчуває; 2) інші, хто не довіряє мерові, і ставиться до нього адекватно — як до людини, котра не здатна впоратися з службовими обов'язками і до помилок якої вони не хочуть бути причетними. З іншого боку, завдяки цій ситуації мер має зворотний зв'язок, який заспокоює його і дозволяє знову і знову проявляти „активну проєкцію чуйності” стосовно життя свого електорату. Мер, таким чином, ніби виводить своїх пенсіонерів з апатії, полегшує їм пережити кризу. Його настановлення на кшталт „я повинен їм допомогти” викликає чимало запитань, наприклад, чому в нього буває така потреба бути улюбленцем дідусів і бабусь, бомжів і покинутих? Навіть за рахунок вчителів, лікарів, працівників культури, науки тощо? Хто може поручитися, що ця людина не відпрацьовує на своїх улюбленцях зміст власних „автобіографічних комплексів”, власних неусвідомлених психологічних проблем і усвідомлених гріхів?

Проблема психологічного здоров'я політика позначається на історії не вперше (А. Гітлер, Й. Сталін, Б. Муссоліні, Н. Чаушеску, А. Піночет та ін.). Ще гострішою стає ця проблема для сучасного політика, який працює в умовах динамічних трансформаційних і цивілізаційних змін і ризиків. Досить сказати, що світова статистика вказує на кожного п'ятого жителя планети, який потребує щонайменше психотерапевтичної допомоги. Отже цілком правомірно постає питання щодо конституційного закріплення права людей мати психічно й психологічно здорових політиків, здатних адекватно відтворювати ситуацію і управляти соціальними процесами, не перетворюючи їх на власні психологічні комплекси й проєкції.

Відчуття нереальності чи штучності подій і реакцій на них не раз ставали предметом соціологічних досліджень, дискусій у засобах масової інформації, в суспільстві в цілому. В них ми знайдемо чимало посилань на живучість стереотипів історичного минулого, що його пережив радянський народ під час сталінізму, „розвиненого” соціалізму і „перебудови”. І це не дивно, адже, як засвідчує авторський моніторинг соціетальних змін в українському суспільстві (1992 – 2008 рр.), нині кожен другий українець (52,48 %) все ще перебуває у стані несформованої власної ідентичності. За таких психологічних умов ця частина суспільства спроможна лише на ситуаційну поведінку, в тому числі й на ставлення до політиків у формі „проєкції своїх очікувань на „Мудрого Батька” або „Мудру Матір”. Натомість долаання нинішньої кризової ситуації в суспільстві здебільш пов'язується з реалістичною політикою, яка формує новий тип політичного лідерства, котрий орієнтується на реальний суспільний

розвиток і меншою мірою пов'язаний з психологічними явищами контрперенесення. На жаль, український політикум сьогодні рясніє „регресивними психологічними реакціями контрперенесення” замість опори на реальні потреби й очікування людей. Не випадково часто-густо чуємо від політиків висловлювання: „Як я втрапив у цю халепу?”, „Я ж не хотів, мене змусили...”, „Це ж не моє...” або „Ось зараз відкрию царську скриньку і всіх задовольню”.

Аналіз даних моніторингу соціетальних змін в українському суспільстві засвідчує, що добігає кінця доба революції/трансформації, і нарешті треба зрозуміти, що сама по собі проблема „неврозу перенесення” шкідлива не тим, що повертає політиків до значущих постатей батьківського минулого чи до залишків дитячих неврозів. З появою тривоги – „великої загрози повернення” (Ж. Дерріда, „Страсті по Фройдю”) політикум в цілому віддаляється від реальних проблем суспільного сьогодення. На цьому тлі дедалі привабливішими стають згадки про таких людей, як М. Терещенко і його родина, які реально служили громадській справі. Їй дотепер стоять чудові споруди в Глухові та Києві, що їх збудувала власним коштом ця сім'я. Тож мимоволі задаєшся питаннями: „Чи у змозі сучасні українські політики-олігархи наслідувати Миколу Терещенка? Чи, можливо, через поширений серед них „невроз перенесення” вони настільки відійшли від нагальних людських потреб, що й самі потребують психотерапевтичної допомоги, блукаючи у пошуках чергової мети свого ефемерного втілення? Можливо, правомірною є постановка питання про оздоровлення політикуму та укріплення його молоддю, спроможною до адекватних і здорових рефлексій почуттів у ситуаціях соціальної реальності, яка постійно змінюється?”.

Задоволення людських потреб, запитів, вимог завжди лежить за межами відношення перенесення. Народ же сьогодні не знаходить в політичному лідері об'єкта свого реального відношення, і навпаки — політик не знаходить в народі об'єкта для своїх справжніх мотивацій. Перенесення ж, як і ліки, що для одних людей є панацеєю, а для інших — чистою отрутою, стає в перехідні суспільно-історичні епохи дезінтеграцією несвідомого. Воно проривається до самих меж людської свідомості, щоби компенсувати кризу, в якій перебуває свідомість. На наших очах відбувається неусвідомлене відтворення стосунків „мати – дитина” і „батько – дитина”. Задоволення цих потреб політика викликає в народі, як правило, появу дитячих настановлень. І все це суперечить справжній меті демократизації українського суспільства, що її визначає спрямування на подолання патерналістських настановлень, зниження залежності від політичного „задзеркалля”, що стає можливим за умов адекватної самооцінки й індивідуальної автономії громадян. Самооцінка ж зростає лише за умови здолання політичних ідолів минулої епохи й переходу до сучасних ідеалів громадянськості, здатних стимулювати розвиток міжособистісних відносин і відносин влади та суспільства на іншому –

горизонтальному рівні громадянського суспільства.

Зв'язок, що виникає внаслідок проєкцій політиків і народу, стає життєво важливим для суспільства, він формує ту чи іншу атмосферу, інтегральні стани й перехідні властивості. В Україні внаслідок проєкцій, що затягуються в часі, з'явилася хронічна політична напруга як сила, що деформує соціально-психологічний простір. Коли політична напруга сприймається як функція масштабності, інтенсивності, тривалості певного типу відносин, то стає цілком зрозуміло, чому психологічно нездорова поведінка політиків провокує у відповідь небажані тенденції інтегральних процесів.

З огляду на це, тип відносин, описаний у нашій статті, можна назвати конфліктом між політикою і мораллю, наслідком чого, на думку В. Татенка, є: 1) несформованість чи нерозвиненість у політика мотивів власне політичної діяльності; 2) нерозбірливість у засобах і способах політичної діяльності, що їх спричиняє несформована або деформована основа моральних якостей особистості; 3) нерішучість, невпевненість, навіюваність, невизнання інших авторитетів, окрім себе; 4) акцентуації характеру, темпераменту, різного роду психологічні комплекси, фобії, нетактовність, грубість, агресивність, конфліктність; 5) безвідповідальне ставлення до виконання прямих обов'язків; 6) неадекватні самооцінка й рівень домагань, зарозумілість, зловживання правом недоторканності, почуття всюдозволеності, безкарності, непідсудності; 7) зловживання механізмами санкціонування, навіювання, маніпулятивний стиль взаємодії; 8) нездатність враховувати уроки минулого, робити правильні висновки, переоцінювати цінності, переглядати і коригувати цілі майбутньої діяльності тощо [7].

Яскравим підсумком й емпіричним підґрунтям ідей статті стали дані, отримані нами у перебігу моніторингу соцієтальних змін в українському суспільстві (2002 – 2008 рр.)⁴. Методологічною основою інтерпретацій цих даних слугував метод дедукції – пізнання процесів у їх цілісності і взаємозв'язку, метод, що розглядає об'єкти і явища в єдиному феноменологічному процесі. В цьому ж контексті ми розглядаємо і соцієтальну психіку як неусвідомлювані процеси адаптації і регулювання колективних настановлень, уявлень, станів, що відбуваються за певними архетиповими патернами, віддаляючи або наближаючи соціум до

⁴ Моніторинг здійснюється за методикою „БАД” (автори – Л. Бурлачук, Е. Афонін, О. Донченко). Дані отримано: у жовтні 2002 р. – за участю лабораторії мас і організацій Інституту політичної та соціальної психології АПН України (зав. лабораторією д-р соц. наук О. Донченко); у травні 2005 р. – за участю Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України (директор Інституту д-р н. з держ. упр. І. Розпутенко); у січні й грудні 2006 р. та в грудні 2007 і 2008 рр. – за участю відділу Інституту економіки та економічного прогнозування НАН України (зав. відділом к. соц. н. О. Балакірева).

ментального ядра.

Соціетальну ідентичність ми розуміємо як новий різновид ідентичності, притаманний індивідові постмодерного суспільства, характеристику індивіда з точки зору його ототожнення із самим собою в контексті зв'язності і безперервності власної зміни. Цей різновид ідентичності цілком можна розглядати як інтегральний образ усієї сукупності ролей, доступних індивідові в його особистісному досвіді. Соціетальна ідентичність приходить на заміну соціальної ідентичності, що супроводжує модерне суспільство з домінуючою в ньому матеріалістичною картиною світу, а отже й ототожненням індивіда з соціальними групами і спільнотами. Обидва ці модуси ідентичності супроводжують будь-яку суспільно-історичну епоху, проте домінуючий з них визначає характер суспільної епохи в цілому. Так, у модерному суспільстві домінує модус соціальної ідентичності, тоді як у постмодерному системоутворюючим стає модус соціетальної ідентичності.

Процесуальний спосіб політичного управління – це стратегія політичної діяльності, що виключає ситуації потрапляння політика у глухий кут. Відповідно, законом процесуального політичного менеджменту стає прагнення кінцевої мети, епіфеномена процесу. Скажімо, засновник фірми „Майкрософт” Б. Гейтс платив найбільшу зарплатню працівникам, які створюють ідеальні моделі процесу (гри, програми тощо) й інтерпретації можливих фактів з точки зору того, наскільки той чи інший факт уможливує досягнення кінцевої мети. В нашому випадку таким кінцевим епіфеноменом є повернення українців до найбільш ефективних форм облаштування свого життя, що складають ментальне ядро українського суспільства, навколо якого відбуваються процеси зміни психологічної структури соціуму у формі несвідомих бінарних опозицій – екстраверсії/інтроверсії, раціональності/ірраціональності, емоційності/прагматичності, інтуїтивності/сенсорності, екстернальності/інтернальності, ексекутивності/інтенціональності. Як вважав К. Леві-Стросс, саме бінарні опозиції найсильніше впливають на життя людей. Як шлунок перетравлює їжу, так і несвідоме „перетравлює” психологічні феномени, які структурують емоції, уявлення, спогади тощо, надаючи їм певної форми.

Нижче наводяться дані (таблиці 1 і 2), що ілюструють рух бінарних опозицій в контексті відносин, що склалися протягом 2002 - 2008 років між владою і народом в Україні.

Показники за шкалами екстернальності (різке зниження інтернальності означає зростання делегування відповідальності – на владу, на вождів), інтенціональності (різке падіння ін-ського начала, що є ядром української ментальності, означає його розмивання, віддалення від процесів соціетальної ідентичності, підвищення войовничого самозахисту), інтуїтивності (відірваність від сенсорної, ділової реальності) і екстраверсії (різке підвищення екстраверсії в суспільстві означає те, що ми краще

Таблиця 1
Динаміка соціально-психологічних змін в українському суспільстві
(2002 – 2008 рр.)

Характер вибірки	Сусп-во N = 1771 (10.2002)	Сусп-во N = 2029 (01.2006)	Сусп-во N = 2275 (12.2006)	Сусп-во N = 2109 (12.2007)	Сусп-во N = 2099 (12.2008)	Голови РДА N = 439 (05.2005)
Ознака якості	Розподіл подається у відсотках до загальної кількості вибірки					
Екстраверсія	19,3	32,7	33,4	35,2	38,9	41,5
Інтроверсія	27,9	17,7	18,6	21,6	20,1	8,2
Амбівалентність	52,8	49,6	48,0	43,2	41,0	50,3
Емоційність	14,6	21,5	23,3	27,2	25,0	14,1
Прагматичність	20,8	12,5	13,5	9,8	10,9	16,4
Амбівалентність	64,6	66,0	63,2	63,0	64,1	69,5
Ірраціональність	12,2	8,9	6,3	8,4	7,9	0,7
Раціональність	26,4	34,2	37,4	39,4	38,3	64,9
Амбівалентність	61,4	56,9	56,3	52,2	53,8	34,4
Інтуїтивність	8,1	23,2	26,5	28,5	29,9	72,7
Сенсорність	12,9	20,6	20,5	21,7	21,0	6,4
Амбівалентність	79,1	56,2	53,0	49,8	49,1	21,0
Екстернальність	7,8	22,2	22,9	25,1	26,3	8,4
Інтернальність	22,5	9,3	9,4	9,5	11,1	47,6
Амбівалентність	69,7	68,5	67,7	65,4	62,6	44,0
Екзекутивність	12,1	9,4	9,5	9,8	8,7	2,1
Інтенціональність	17,4	44,5	46,8	47,8	47,0	78,8
Амбівалентність	70,5	46,1	43,7	42,3	44,3	19,1

Таблиця 2
Динаміка відтворення соціальної ідентичності¹ в Україні
(2002 – 2008 рр.)

Характер вибірки	Сусп-во N = 1771 (10.2002)	Сусп-во N = 2029 (01.2006)	Сусп-во N = 2275 (12.2006)	Сусп-во N = 2109 (12.2007)	Сусп-во N = 2099 (12.2008)	Голови РДА N=439 (05.2005)
Ознака якості	Розподіл подається у відсотках до загальної кількості вибірки					
Сформованість соціальної ідентичності	33,65 %	42,78 %	44,68 %	47,35 %	47,52 %	58,62%

стали розумітися на інших патернах життя і очікувати того, що є в інших, аніж працювати над створенням свого; розмивання позитивної ідентичності з українським менталітетом). Підвищення емоційності разом із зниженням показника прагматичності означає, що українці потрапили в період, коли, з одного боку, знову запрацювала їх автентична рефлексивність щодо моралі, а з іншого - впевнено втрачаються можливості цинічного збагачення (як видно з наведених даних, у представників влади останній показник у кращому стані). Але заспокоює в цілому стабільне підвищення показника раціональності, що означає підвищення властивого українцям уміння жити розумно й економно, що дає позитивний прогноз стосовно

нормального проходження Україною всіх випробувань, включно з політичною та економічною кризою.

Література:

1. **Афонін Е. А., Донченко О. А., Антоненко В. О.** Соцієтальна психокультура України: „Помаранчевий перехід” // Соціальна психологія. – 2006. – № 4. – С. 77 – 93.
2. **Донченко Е. А.** Социетальная психика. – К.: Наукова думка, 1994.
3. **Донченко Е. А.** Фрактальная психология (Доглубинные основания индивидуальной и социетальной жизни). – К.: Знання, 2005.
4. **Зейгарник Б. В.** Патофизиология. – М., МГУ, 1986.
5. **Московичи С.** Машина, творящая богов / Пер с фр. – М.: „Центр психологии и терапии”, 1998.
6. **Пригожин И., Стенгерс И.** Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. Пер. с англ. Ю. А. Данилова. – Изд. 2-е. – М.: Эдиториал УРСС, 2000.
7. **Татенко В. О.** Відношення політики і моралі як предмет наукового інтересу та актуальна проблема суспільного життя // Соціальна психологія. – 2007. – Спеціальний випуск. – С. 6 – 7.
8. **Тойнби А.** Постижение истории / Пер. с англ. под ред. В. И. Уколовой и др. – М.: Ролья, 2001.
9. **Юнг К. Г.** Психология переноса. Статьи. – М.: Рефл.-бук, К.: Ваклер, 1997.
10. **Якоби М.** Встреча с аналитиком. Феномен переноса и реальные отношения. – М.: Когнито-Центр, 2007.

Прикладні аспекти реалізації функцій політики

Тетяна Мармазова,

кандидат історичних наук, проректор
Донецького національного університету

У статті розглядаються функції політики у прикладному аспекті, тобто політики як оперативного поняття, як царини здійснення державної влади й управління, пов'язаної з прийняттям політичних рішень, виробленням експертного та прогностичного знання, налагодженням політичної комунікації в суспільстві. Оскільки зазначена проблематика має міждисциплінарний характер, то автор спирається не лише на дослідження суто політологічного спрямування, але й на праці вчених – фахівців з державного управління та політичної аналітики.

Політика є особливою сферою функціонування суспільства, являючи собою універсальний механізм соціальної регуляції людських взаємовідносин. Універсальність соціальної регуляції як властивість політики пов'язана зі здійсненням державної влади. Тому осереддя політики, її епіцентр утворюють процеси формування органів державної влади, здійснення державного управління, прийняття та реалізації політико-управлінських рішень. Розвиток сучасного світу характеризується надзвичайним ускладненням державних механізмів, що обумовлює необхідність переосмислення як ролі і місця держави, так і функціонування політики та її окремих аспектів. Нові умови висувають вимогу ще більшої професіоналізації політики в цілому, підвищення рівня управлінської культури. Отже актуальність дослідження прикладного аспекту реалізації функцій політики не викликає сумніву.

Джерельною базою дослідження є роботи як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема А. Бароніна, М. Вершиніна, І. Воронова, Б. Гаєвського, В. Горбатенка, Г. Колбеча, О. Панаріна, Л. Пая, В. Рехкала, С. Телешуна та інших.

Поняття „політика” як базовий об'єкт політологічних досліджень вживається у багатьох значеннях, що ґрунтуються на різних підходах до розуміння сутності політики. Політику можна розуміти як специфічний різновид людської діяльності, що має суспільне спрямування. Політика

може бути особливим способом структурування дій певної особи, соціальної групи, організації чи держави. Політика – це й один з головних способів перетворення світу. Поняття „політика” може вживатися і як описовий термін. Таким чином, в залежності від того, як тлумачиться поняття політики, можуть по-різному визначатися і її функції.

Г. Колбеч пропонує розуміти під терміном „політика” те, яким чином практики використовують його для формування способів дії, тобто тлумачити політику як оперативне поняття. Перевагою такого підходу є те, що він вказує на функціональні напрями прояву політики, іншими словами – на сутність її основних функцій. Г. Колбеч виділяє такі центральні елементи вживання терміну „політика”: 1) політика ґрунтується на повноваженнях (затверджується певним повноважним органом ухвалення рішень, який легітимізує політику); 2) політика передбачає наявність експертного знання (оскільки політика може бути процесом посилення організації для врегулювання конкретної проблеми, то вона потребує знання і у сфері, що стосується різних проблем, і в тому, як їх можна вирішити); 3) політика пов’язана з порядком, адже вона передбачає наявність системи й узгодженості та встановлення обмежень на поведінку посадових осіб [8, с. 26, 20].

Відтак у прикладному аспекті реалізації політики можна виокремити три її функції: функцію здійснення державного управління, функцію прийняття політичних рішень, функцію вироблення експертних оцінок на основі політичної аналітики. Необхідність забезпечення саме цих функцій політики зумовлюється тим, що сучасні умови політичного розвитку більшості країн світу вимагають швидкої реакції як керівництва держави, так й окремих її інституцій і представників на обставини, які постійно змінюються. Така реакція проявляється зазвичай у вигляді процесу вироблення, прийняття та реалізації політичних рішень. Цей процес, у свою чергу, пов’язаний з політичним аналізом (аналітикою). К. Симонов так пояснює взаємозв’язок цих функцій прикладної політики: „Політичний аналіз включає в себе три засадничі компоненти – аналіз політичної ситуації, що склалася, прогноз її розвитку та прийняття компетентних політичних рішень” [10, с. 23]. Таким чином, можна виділити наступні функції політики, які мають прикладне значення: функцію здійснення державного управління, аналітичну (вироблення експертних оцінок) і прогностичну функції та функцію прийняття політичних рішень.

Розглянемо кожну з них окремо.

Функція здійснення державного управління полягає у формуванні політичного механізму управління, який слід розглядати як сукупність діяльності організаційних структур суспільства, взаємодію всіх його елементів на основі чітко визначених норм, правил, процедур та усталених традицій з урахуванням принципу субординації, що має на меті налагодження оптимальних відносин між громадянським суспільством і державою. Здійснення функції державного управління розкриває сутність

політики як царини узгодження суспільних відносин, налагодження прямих та опосередкованих механізмів взаємодії між державою і суспільством. Політичний механізм управління може ефективно функціонувати лише за дотримання таких вимог: 1) бути здатним до адаптації, пристосованим до умов та інтересів, які постійно змінюються; 2) бути цілеспрямованим, здатним вирішувати визначені завдання; 3) бути сталим на основі дотримання загальних норм і цінностей; 4) мати здатність до інтеграції (внутрішньої єдності і впорядкованості) [6, с. 96, 97]. Важливо зазначити, що ці вимоги визначають також основні функціональні завдання політики в цілому як особливої царини розвитку суспільства.

Здійснення аналітичної функції політики ґрунтується на застосуванні методології політичної аналітики. Політична аналітика є діяльністю, котра передбачає синтез трьох компонентів – володіння аналітичними методами (функціональний компонент), знання предметної галузі (галузевий компонент) та певну обдарованість структури особистості (особистісний аспект). Політична аналітика – це скоординований і цілеспрямований процес вивчення політичних обставин, подій і тенденцій, перспектив їх розвитку з метою прийняття і реалізації політичних рішень [2, с. 8, 9]. Повноцінна реалізація аналітичної функції має базуватися на дотриманні принципів, запропонованих українським фахівцем з проблем політичної аналітики А. Бароніном: **об'єктивності** – передбачає, що результати політичного аналізу не залежатимуть від упередження й особистих інтересів аналітика чи замовника аналітичного продукту; **повноти** – політичний аналіз має бути повним і всебічним, тобто охоплювати всі аспекти явища, події, процесу, що досліджуються; **достовірності** – аналіз повинен базуватися на достовірній інформації та виключати будь-які суб'єктивні домисли; **обґрунтованості** – кожний висновок у політичній аналітиці обов'язково має бути підкріплений фактами, аргументами; **компетентності** – політичний аналіз має здійснювати особа, яка має спеціальні аналітичні навички, відповідний рівень фахової підготовки; **конкурентності** – політична аналітика має бути конкурентною; **поліваріантності** – політична аналітика повинна надавати продукт, який передбачав би увесь спектр можливих варіантів розвитку події, явища чи процесу, що вивчається [2, с. 16].

Реалізація аналітичної функції політики спирається на процеси творення і трансформації політичних цінностей, ідеалів, програм. Аналітичний процес у царині політики передбачає визначення політичної проблеми та критеріїв її оцінювання, ідентифікацію альтернативних рішень, оцінку альтернатив і вибір остаточного рішення, а також моніторинг та оцінювання результатів роботи. Формування політики, у свою чергу, є послідовним аналітичним процесом, що має, як правило, чітко визначений порядок денний. Об'єктивний політичний аналіз обов'язково має бути аргументованим, радше раціональним, аніж ірраціональним. Таким чином, простежується безпосередній взаємозв'язок між забезпеченням

аналітичної функції політики та функції прийняття компетентних політичних рішень.

Здійснення функції прийняття компетентних політичних рішень вимагає проведення політичного аналізу за такими параметрами: визначення політичної проблеми, формулювання політичних альтернатив, реалізація політичних дій та підбиття їх підсумків. Політична проблема становить актуальну цінність, потребу або можливість, яка може бути реалізована у царині політики. Характеристика проблеми є критично значимим завданням у процесі прийняття політичних рішень, адже від того, як проблема буде визначена, багато в чому залежатиме вибір рішення. Політична альтернатива – це потенційно можливий напрям дій, котрі сприяють досягненню поставлених цілей і вирішенню політичної проблеми. Політичні дії – це конкретний набір або послідовність кроків у межах обраної політичної альтернативи, котрі сприяють досягненню поставлених цілей [5, с. 167, 168].

Як бачимо, надзвичайно важливою умовою вироблення, прийняття та реалізації компетентних політичних рішень є визначення оптимальних політичних цілей. І. Воронов визначає чотири необхідні умови ефективного розв'язання політичних цілей: 1) послідовне виконання політичного завдання щодо досягнення поставлених цілей, а при необхідності – їх коригування; 2) здатність мобілізації засобів, які забезпечують максимальне використання ресурсів суспільства у процесі виконання прийнятих рішень; 3) необхідність нейтралізації дій, спрямованих проти поставлених владою цілей; 4) здатність забезпечити для виконання прийнятих рішень підтримку соціальних груп, інтереси і дії яких особливо значимі в ході реалізації рішення [4, с. 128 - 129].

Державне управління здійснюється з метою досягнення певних цілей, реалізація яких забезпечується шляхом розробки, прийняття і виконання політичних рішень. Рішення покликані забезпечити вирішення проблеми, максимальне наближення до поставленої мети суспільно-державного розвитку; вони є центральною ланкою процесу управління, важливим чинником його цілеспрямованості. Політичні рішення забезпечують взаємозв'язок елементів державного управління з соціальною системою.

Політичне рішення є актом соціального управління, завдяки якому виникають, регулюються та припиняються суспільні відносини у царині політики. Процес вироблення науково обґрунтованих, виважених і компетентних політичних рішень є центральною ланкою політичного процесу в цілому та діяльності системи державного управління зокрема.

Особливим різновидом політичних рішень є державно-управлінські рішення, пов'язані з діяльністю держави та здійсненням державного управління при вирішенні найважливіших суспільних проблем. Реалізація державно-управлінських рішень у контексті дослідження такої функції політики, як здійснення процесу підготовки і прийняття політичних

рішень, є надзвичайно важливою, адже функціонування політики зосереджується передусім саме на рівні діяльності держави в цілому та її окремих інституцій.

В. Горбатенко та І. Бутовська виділяють такі основні ознаки державно-управлінських рішень: спрямованість на вирішення проблем державного рівня; оформлення у вигляді нормативно-правових актів, програмно-правових документів (програм, концепцій, сценаріїв, планів) та організаційно-розпорядчих рішень (доручень, штатних розписів і структур, інструкцій тощо); державно-управлінські рішення є елементами державно-управлінських відносин; формування на їх основі державно-управлінських впливів; виконання всіма особами, підприємствами, організаціями, установами та органами влади; забезпеченість, у першу чергу, необхідними державними ресурсами [7, с. 69].

Не менш важливою функцією політики є прогностична функція. Специфіка її полягає в тому, що велике розмаїття політичних об'єктів вимагає вироблення спеціальної методології. Загальною метою політичного прогнозування є передбачення майбутнього й отримання достовірного знання про можливий розвиток політичної царини в цілому та її окремих інституцій, процесів, явищ, суб'єктів тощо. До проблематики політичного прогнозування належать як глобальні питання, так і локальні, але не менш складні політичні проблеми. Прогнози, незалежно від їх форми та методології вироблення, дають інформацію щодо майбутніх змін у політиці та їх наслідки. Специфіка прогностичної функції полягає в тому, що вироблення політичних прогнозів спрямовується на активне, творче перетворення соціальної і політичної дійсності.

Політичне прогнозування передбачає проектування у політичній царині, розробку політичних сценаріїв проектів майбутнього політичного буття, за якими передбачається або планується розвиток подій у суспільстві. Його об'єктом є внутрішня і зовнішня політика, а предметом – пізнання можливого характеру політичних подій, явищ, процесів. Однією з об'єктивних підстав політичного прогнозування є гносеологічний принцип, згідно з яким у світі не існує речей, явищ, процесів, котрі неможливо пізнати — можуть бути лише ще непізнані на даний час закони, окремі сторони і факти дійсності [7, с. 16 - 23]. Отож забезпечення реалізації функції політичного прогнозування базується на цілком наукових принципах і методах, які обумовлюють об'єктивний характер здійснення цієї функції та отримання неупереджених результатів.

О. Панарін, зважаючи на специфіку політики, визначає такі методологічні презумпції політичного прогнозування: **принцип невизначеності майбутнього**, що відповідає новій науковій картині світу, пов'язаній з критикою класичного детермінізму та відкриттям стохастичних процесів; **поняття біфуркації** – роздвоєння процесів, які досягли певного критичного значення, після якого втрачається однозначна залежність між минулими та майбутніми станами; **принцип дискретності**

простору-часу, який означає, що у точках біфуркації утворюються якісні передумови для нових станів, які дають вже кількісно інше майбутнє [9, с. 9, 10].

Взаємодія і поєднання функцій політики здійснюються через соціальну комунікацію. Політика в суспільстві може бути визначена як універсальний регулятор відносин, як механізм тотальної соціальної комунікації (спілкування), як засіб організації людей і один з базових принципів колективного саморегулювання. Виходячи з цього, можна стверджувати, що однією з найважливіших функцій політики є функція соціальної комунікації, адже ще Аристотель говорив, що політика – це впорядковане спілкування людей, які стають „політичними” завдяки гармонізації відносин між соціальним „цілим” та його „частинами”, де обов’язково є регулююче начало (владний механізм) [1, с. 382].

Комунікативна функція політики активно досліджується в сучасній політичній науці, відтак у межах політології в останні десятиріччя все активніше розвивається такий напрям, як комунікативістика. Вона досліджує політичну комунікацію як своєрідне соціально-інформаційне поле політики. Значення функції політичної комунікації не обмежується простою передачею соціальної і політичної інформації. Політична комунікація дозволяє встановлювати взаємодію політичних інтересів як всередині політичної системи, так і за її межами – в соціальній системі.

Значення функції політичної комунікації особливо зросло в період становлення інформаційної цивілізації, коли процеси передачі й обміну інформацією стали ключовими питаннями політичного життя. Як зазначає Л. Пай, „політична комунікація передбачає не однобічне спрямування сигналів від еліт до маси, а весь діапазон неформальних комунікаційних процесів у суспільстві, які справляють найрізноманітніший вплив на політику” [11, р. 442].

Сутністю здійснення функції політичної комунікації є передача, переміщення, обіг політичної інформації, за допомогою якої передається політичний досвід, координуються спільні зусилля людей, відтворюються норми і цінності, що домінують в суспільстві, відбувається політична соціалізація та адаптація особи, структурується політичне життя — тобто політика функціонує як цілісне, системоутворююче явище. Політична комунікація пов’язана з цілеспрямованою передачею і вибіркоким прийомом інформації, без чого стає неможливим функціонування політичного процесу. М. Вершинін зазначає, що через реалізацію функції політичної комунікації передаються три основні типи політичних повідомлень: примусові (наказ, переконання), власне інформативні (реальні чи вигадані повідомлення), фактичні (повідомлення, пов’язані з встановленням та підтримкою контакту між суб’єктами політики) [3, с. 56].

В умовах інтенсифікації загальноцивілізаційних процесів в цілому та надзвичайної активізації політичних відносин зокрема значення

комунікативної функції політики суттєво зростає, адже в сучасному інформаційному суспільстві комунікативний аспект функціонування політики стає одним з найважливіших. Практична реалізація комунікативної функції політики є своєрідним індикатором того, в якому напрямі розвивається царина політичного у кожній конкретній країні, наскільки узгодженим є функціонування політики в цілому, в якій мірі забезпечується здійснення інших функцій політики.

Спільною рисою для функцій політики, які ми розглядали, є те, що вони покликані виконувати єдине завдання – забезпечувати налагодження прямого взаємозв'язку між громадянським суспільством і державою, між органами державної влади й управління та громадянами, що має сприяти гуманізації політики. Саме гуманізація політики в цілому та її окремих функцій, на наше переконання, має стати провідним напрямом подальших наукових пошуків соціально-гуманітарного спрямування. Тому при розгляді функцій політики слід виходити з того, що політика – це особлива царина людських взаємовідносин, в якій особа завжди має бути суб'єктом соціально-політичних відносин, а забезпечення її прав і свобод – найголовнішим завданням політики.

Література:

1. **Аристотель.** Сочинения. В 4-х томах. — М.: Мысль, 1983 — Т. 4. — 830 с.
2. **Баронін А. С.** Аналіз і прогноз у політиці та бізнесі: Курс лекцій. — К.: Видавництво ПАЛИВОДА А. В., 2005. — 128 с.
3. **Вершинин М. С.** Политическая коммуникация в информационном обществе. — СПб.: Издательство Михайлова В. А., 2001. — 253 с.
4. **Воронов І. О.** Людина і політика: У пошуках гуманістичної альтернативи: Монографія. — К.: Генеза, 2003. — 320 с.
5. Вступ до політичної аналітики: Навчальний посібник / За заг. ред. С. О. Телешуна. — К.: Видавництво НАДУ, 2006. — 220 с.
6. **Гаєвський Б. А., Ребкало В. А., Туленков М. В.** Політичне управління: Навчальний посібник. — К.: Видавництво УАДУ, 2001. — 160 с.
7. **Горбатенко В. П., Бутовська І. О.** Політичне прогнозування: Навчальний посібник. — К.: МАУП, 2005. — 152 с.
8. **Колбеч Г. К.** Політика: Основні концепції в суспільних науках. Переклад з англійської. — К.: Видав. дім „КМ Академія”, 2004. — 127 с.
9. **Панарин А. С.** Глобальное политическое прогнозирование: Учебник. — М.: Алгоритм, 2002. — 352 с.
10. **Симонов К. В.** Политический анализ: Учебное пособие. — М.: Логос, 2002. — 152 с.
11. **Pye L.** Political Communication // The Blackwell Encyclopaedia Political Institutions. — Oxford — New York, 1987. — P. 437 — 451.

Регіональний чинник у формуванні політичної ідентичності

Тетяна Татаренко,
доктор політичних наук,
завідуюча кафедрою соціального управління
та соціальних комунікацій
Луганського національного аграрного університету

Регіональний політичний розвиток проявляється як загальносвітова тенденція ХХІ століття. Глобалізаційні процеси впливають на фрагментацію та плюралізацію суспільного життя, при цьому роль локалітетів посилюється, старий принцип організації соціального життя особистості та груп змінюється. Регіони, як соціально просторові одиниці з вираженою регіональною самосвідомістю, інтересами і потребами, здебільш прагнуть виступати у якості суб'єктів політичного процесу, що зумовлює відповідні зміни у статусі територіального простору. Відтак набуває актуальності питання вибору оптимальної конструкції регулювання територіального розвитку і створення дієздатної моделі державного будівництва загалом, визначення орієнтирів консолідації суспільства через міжрегіональну інтеграцію з урахуванням специфіки кожного регіону, функціонального наповнення регіональної політики.

Соціально-політичні події, що відбувалися у 2004 - 2007 роках, свідчать про значну неоднорідність регіонів у політичному, соціально-економічному та етнокультурному вимірі. Суспільство виявилося багаторівневим, динамічним, соціокультурним утворенням, що складається з по-різному орієнтованих груп інтересів, кожна з яких посідає певне місце в соціальному просторі та має власні цілі. Відтак загострюються проблеми особистісного та міжгрупового рівня, пов'язані з питанням соціальної ідентифікації, самовизначенням членів суспільства, тобто в територіальних утвореннях можуть існувати різноспрямовані соціокультурні тенденції. На соціетальному рівні виникає питання про необхідність конституціоналізації нового стану суспільства і його спільнот, визначення напрямів їх подальшого розвитку, формування нових атрибутів національно-групової ідентифікації, що відображають ступінь

адаптованості населення і усвідомлення необхідності відчуття власної самодостатності. Регіони та міжрегіональні інтереси сприяють утворенню різних регіональних ідентичностей та регіональній трансформації самого інституту держави, що обумовлює переоцінку критеріїв домінування його ролі у процесі соціального розвитку, можливості ефективно використовувати свої економічні та етнокультурні функції.

Чинники регіональної ідентифікації є одними з визначальних у формуванні етнотериторіальної спільноти. Регіональна ідентичність як суб'єктивна соціально-географічна реальність формується на підставі почуття спільноти володіння та користування певною територією, власних соціальних зв'язків, способів організації життєдіяльності, системи цінностей, що відрізняються від загальноприйнятих, а також соціальними інститутами. Територіальність постає як фундаментальна характеристика людської поведінки й передумова самоорганізації спільнот. Територіальна ідентичність, як правило, стійка, однак зміни в організації простору та колективних уявлень про перспективи розвитку зумовлюють зміни ідентичності, створення нових спільнот або ж втрату ідентичності. Проте в умовах трансформаційних суспільних процесів регіональна ідентичність певною мірою може переважати над національною, тобто регіональна ідентифікація сильніше проявляється в суспільствах, де не завершився процес формування національної ідентичності і територіальна ідентифікація стає домінуючою.

Розглядаючи регіональну ідентичність стосовно України, необхідно відзначити, по-перше, територіальну ідентифікацію особистості, що є ієрархічною і має кілька підрівнів: з певною територією (районом, містом, областю, республікою), з економіко-географічною територією (Закарпаття, Галичина, Полісся, Донбас, Крим тощо). Територіальна ідентифікація достатньо стійка, рідко змінюється навіть у випадку зміни місця проживання.

По-друге, формування регіональної політичної ідентичності пов'язане з наявністю суб'єктів, зацікавлених у її існуванні, які всіляко підтримують регіональний імідж. Такими суб'єктами можуть бути регіональні адміністрації, представники політичних партій, регіональні політичні рухи, інститути освіти і культури. На формування регіональної ідентичності впливає мова спілкування: назва регіону включається в назву інститутів, підприємств, фірм тощо.

По-третє, помітну роль, а можливо й визначальну, відіграють регіональні інтереси і цінності, які можуть збігатися або ні із загальноукраїнськими. Наявність регіональних інтересів обумовлюється конкретними соціально-економічними, політичними проблемами сучасної України і, в залежності від предмету дослідження, в основному припускає: 1) інтереси різних соціальних груп (професійні, вікові, конфесійні тощо); 2) інтереси політичних угруповань регіону, які на відповідному рівні мають представляти інтереси груп населення; 3) інтереси регіональної

еліти, котра контролює владні структури і прагне інституціонувати свої відносини з Центром; 4) інтереси регіонального лідера і його команди, які можуть вступати в суперечність з пріоритетами населення.

В умовах соціально-політичної кризи закономірним є намагання регіональної еліти як забезпечити економічну безпеку, правопорядок, законність і соціальну стабільність на території свого проживання, так і дистанціюватися від Центру, посилити владні контрольні функції над економічними ресурсами території. Тому доцільно розглядати не регіональну, а місцеву, локальну ідентичність, риси, що об'єднують українські регіони, а не розділяють їх. Проте, враховуючи певні особливості, регіональна/місцева еліта прагне використовувати фактор „особливого регіонального інтересу”, його відмінність від інтересів інших регіонів та Центру і сформуванати особливу політичну ідентичність з метою мобілізації населення на підтримку своїх дій та інтересів. Не випадково це чітко простежується у формуванні таких виборчих блоків і партій, як Партія регіонів, „Наша Україна – Національна самооборона”, Блок Юлії Тимошенко та ін.

Водночас регіональні інтереси представляють багаторівневу структуру, складові якої взаємопов'язані, але можуть і вступати в суперечність між собою. При схожих економічних інтересах областей їх політичні інтереси помітно відрізняються, адже вони пов'язані з суспільними проектами [1], що орієнтуються на історико-культурну специфіку, поселенські, географічно-господарські, ціннісно-нормативні відмінності, які здебільшого набувають політичного забарвлення. Йдеться, зокрема, про наявність особливостей регіональних суб'єктних політичних культур по осях „Схід – Захід” та „Північ – Південь” [2]. Регіональні преференції особливо проявилися під час парламентських і президентських виборів 2002, 2004 та 2006 років, коли ідентифікаційні питання щодо мови, подвійного громадянства набували політичного звучання, вимірюваних показників. Це зорієнтувало передвиборчі кампанії не на економічні, а на ціннісні питання, світоглядні відмінності, зумовило розбіжності в політичних симпатіях населення, що дозволяє констатувати наявність „конфліктних політичних культур у регіональному вимірі” [3], про розмежування населення та посилення міфу про „дві різні України”. Переважна більшість населення південно-східних регіонів за своїми культурними, політичними орієнтаціями голосували за політичні сили, більш налаштовані на інтеграцію з Росією, що свідчить про денаціоналізованість значної частини населення, його розмежуванням на підставі актуалізації почуття історичної пам'яті, суспільних цінностей, способу і стилю життя, соціокультурних зв'язків, політичних преференцій. Відтак чинник територіальності віддзеркалює розбіжності в політичних симпатіях жителів регіонів.

Результати соціологічних опитувань 2004 і 2006 років відображають дихотомію політико-географічних „образів” у межах східно-західної диференціації українського простору. В умовах суспільно-політичної

трансформації відбувається поляризація інтересів регіональної еліти, посилення регіональної ідентичності та висока політична мобілізація виборців на територіях, котрі виділяються стійкою історико-культурною, економічною та соціальною специфікою, особливо це стосується Донбасу й Галичини. При цьому значну роль в активізації зазначених процесів відігравали інтереси, символи та ідентичності [4].

Для усвідомлення оцінки стану громадянської ідентичності важливим є осмислення специфіки регіональних прагнень. Не випадково суттєво відрізняються погляди респондентів на шляхи розвитку України. В Луганську, наприклад, 65,6 % опитаних вважають, що Україна – це держава всіх громадян, незалежно від їх національної приналежності (Львів – 37,5 %), 72,9 % луганців відзначають, що Україна має розвиватися як багатокультурне, багатомовне і багатоконфесійне суспільство (Львів – 35,3 %), а також повинна зберігати все цінне із спадщини царської Росії і СРСР, поєднуючи його з власною духовною традицією – 63,1 % (Львів – 21 %). Протилежні пріоритети домінують у Галичині. Так, 58,8 % львів'ян вважають, що Україна – це, насамперед, держава українців, котрі повинні мати у своїй країні певні переваги (Луганськ – 35,8 %). У Львові переважає точка зору, що в Україні повинен діяти принцип „одна нація, одна мова, одна церква” – 55,5 % (Луганськ – 22,6 %) [5, с. 98 - 99]. Серед цінностей, які могли б об'єднати суспільство, теж існують значні відмінності: жителі Донецька виділили зростання рівня і якості життя населення – 46 % (Львів – 22 %), стабільність, порядок – 11 % (Львів – 18 %), сильна держава – 30 % (Львів – 8 %), соціальна справедливість – 25 % (Львів – 15 %). Для донеччан ідеальна Україна – це, насамперед, держава, яка забезпечує високий соціальний захист громадян, – 38 % (Львів – 18 %) і стабільна держава без конфліктів – 33 % (Львів – 15 %). Для львів'ян ідеальна Україна – це демократична держава, яка не допускає обмеження прав громадян, – 34 % (Донецьк – 6 %) і могутня держава, яка посідає лідерські позиції у світі – 24 % (Донецьк – 19 %) [6, с. 23]. Отже жителі Донбасу й Галичини представляють ціннісну свідомість „полярних полюсів” Сходу і Заходу України, які по різному себе ідентифікують та продукують протилежні політичні та культурні моделі розвитку держави.

Регіональна диференціація соціокультурного та економічного простору сприяє поширенню локальної ідентичності, безпосередньо пов'язаної з власним розумінням того, що становить територіальну спільноту, тобто з ідентифікацією тих соціокультурних особливостей локальної спільноти, які індивід сприймає як притаманні йому, при цьому має схильність перебільшувати уявну різницю між локальними спільнотами. Підтвердженням цього є останні виборчі кампанії, у процесі яких одним із чинників електорального вибору кандидатів на посаду Президента України чи певної політичної партії/блоку на парламентських виборах була регіональна представленість політичних лідерів, які відображають інтереси конкретних територій. Так, жителі Донецька готові були на

виборах проголосувати за Партію регіонів – 55 %, Блок Н. Вітренко „Народна опозиція” – 7 %, Комуністичну партію – 4 %, БЮТ – 3 %. Жителі Львова готові були віддати голоси за БЮТ – 44 %, „Нашу Україну” – 12 % [6]. Особливо помітні відмінності в регіональному розрізі в площині ідеологічних симпатій, які віддзеркалюють політичні орієнтації громадян та в певній мірі їх політичну ідентифікацію. У регіонах наявні різні уподобання громадян щодо соціалістичної, комуністичної та націонал-демократичної ідеологій. Комунізм як ідеологія має більше прихильників на Сході і Півдні країни (13,3 % та 10,0 %), кількість яких пропорційно менша на Заході та в Центрі (1,0 % та 4,8 %). Націонал-демократична ідеологія приваблює переважно населення Заходу України – 28,7 % (на Південному Сході – 5,4 %, у Донбасі – 2,6 %, Північному Сході – 7,1 %). Соціал-демократична та соціалістична ідеологія превалює у Центральному регіоні, на Північному Сході, Південному Сході та в Донбасі — від 9 % до 15 % прихильників (на Заході України – від 6 % до 8 %). Отже за рівнем ідеологічної ідентифікації регіони суттєво зближуються, диференціюючим є саме характер ідентифікації. Усі ідеологічні течії мають регіональний дисбаланс з Заходу на Схід або навпаки, при цьому різниця стосовно крайніх ідеологічних напрямів між Західною Україною і Донбасом зростає.

Водночас в Україні немає жодної ідеології з більш-менш збалансованим (хоча б на мінімальному рівні) сегментом прихильників у всіх регіонах [7, с. 94; 8, с. 120 – 121; 9, с. 434]. Крім того, громадяни у своїй більшості не керуються у політичному житті стійкими переконаннями. В ході опитування „Вибори до Верховної Ради України – 2007 р. очима жителів Луганської області” респондентам пропонувалося запитання „Як би ви охарактеризували свої політичні переконання?”. 66,1 % респондентів відповіли, що у них немає стійких політичних переконань, крайніми лівими себе визнали 1,5 %, лівими – 9 %, лівоцентристами – 5,9 %, правоцентристами – 4,8 %, правими – 11,6 %, крайніми правими – 1,1 % опитаних. Але і ті, хто визначився зі своїми політичними переконаннями, навряд чи дотримуються їх у своїй політичній поведінці. Люди без стійких політичних переконань переважають в електоральних групах всіх політичних партій/блоків. Відтак партійна система України формується як регіоналізована. Адже у політичному процесі, насамперед у виборчих кампаніях, регіональні культурні ідентичності виявилися найбільш чутливими. Не випадково регіональні культурні ідентичності є предметом маніпулювання з боку політичних груп та еліт.

Полярними видаються оцінки жителів регіонів щодо відповідальності політичних інститутів і організацій за внутрішньополітичні процеси та відносини Сходу і Заходу України. Так, у Луганську вважали, що Партія регіонів сприяє порозумінню – 34,7 % (Львів – 10,7 %), загострює стосунки – 21,5 % (Львів – 70,4 %), суттєво не впливає – 14,6 % (Львів – 3,5 %), важко відповісти – 29,3 % (Львів – 15,5 %). У Львові, навпаки, вважали, що сприяє

порозумінню БЮТ – 36,5 % (Луганськ – 7,7 %), загострює стосунки – 31,2 % (Луганськ – 54,8 %), суттєво не впливає – 9,6 % (Луганськ – 8,5 %), важко відповісти – 22,6 % (Луганськ – 29,9 %), відповідно, НУ — НС – у Львові: 33,9 %, 22,4 %, 16,5 %, 27,2 % (Луганськ – 5,2 %, 49,9 %, 13,8 %, 31,2 %); КПУ у Луганську 14,0 %, 14,9 %, 31,4 %, 39,7 % (Львів – 2,7 %, 47,7 %, 21,9 %, 27,7 %) [10, с. 300 – 301].

В умовах суспільно-політичної трансформації однією з актуальних проблем є суперечності між декларованими громадсько значущими ідеалами справедливого демократичного суспільства й відповідальної, підзвітної громадянам влади та існуючими суспільними практиками. Це є наслідком суспільного розчарування та „зворотних” тенденцій, зростання скепсису та недовіри до влади [11]. Такі настрої є результатом значних суспільних очікувань та відображають складнощі практичного втілення декларованого проекту суспільного оновлення, а також суперечності та непослідовність його владної реалізації. Втім, сутність суперечностей пов’язана з питанням інституціоналізації соціальних ідеалів, цінностей, практик у реальну суспільну життєдіяльність. Це передбачає впорядкованість і сталість соціально-структурної та нормативної системи, визначення і закріплення їх соціальних норм, правил, статусів і ролей з метою задоволення суспільних потреб та інтересів [12].

У процесі формування політичної ідентифікації відбуваються ціннісні зміни, які впливають на процеси самоорганізації й адаптації та характеризуються багатовимірністю. „Ядро” ціннісної системи визначає місце суспільства в загальній цивілізаційній трансформації [13]. Цінності певною мірою формують суспільну свідомість та визначають, які соціальні новації будуть вкорінені, а які не приживуться. Проте за період 1991 – 2000 років відбулося падіння таких демократичних цінностей, як можливість критики й демократичного контролю владних структур, вільне виявлення думок, прагнення того, щоб ідеали демократії набули в суспільстві більшої вагомості, ніж гроші, [14]. Більшість населення не використовує правових форм вирішення особистих проблем й не налаштована активно захищати свої права [9, с. 449; 15, с. 37 – 38], серед населення домінують матеріалістичні цінності (наголошування важливості фізичної та економічної безпеки людини). Через масове збіднення ці цінності, що визначаються як „цінності виживання”, 2000 року поділяло три четверті населення країни. Що стосується прихильників постматеріалістичних цінностей („цінностей самореалізації та самовираження”), то їх було 2006 року близько 1 % відсотка.

Останнім часом, треба відзначити, набуває ваги ціннісний синтез, що поєднує матеріалістичні та постматеріалістичні цінності, орієнтаційний потенціал громадян характеризується і настановленням на „цінності виживання” і на „цінності самореалізації”. Це так звана „змішана ціннісна орієнтація”, вага якої на 2006 рік зросла удвічі й охоплює близько 40 % населення. Така ціннісна орієнтація найбільш адекватно відповідає

суспільним реаліям сьогодення. Розвиток її залежатиме від поліпшення як індивідуальних життєвих обставин, так і загальної суспільної ситуації в країні в цілому [16, с. 348 - 349].

Моніторингові дані свідчать також, що домінуючими продовжують залишатися цінності, пов'язані з пріоритетом групової солідарності перед індивідуальною свободою особистості, ідеї головної ролі держави, персоніфіковане сприйняття влади, тяжіння до пошуку харизматичного лідера [17, с. 252]. У суспільстві переважає точка зору, що кілька сильних лідерів можуть зробити для країни більше, ніж будь-які закони і дискусії. Найвищою є підтримка можливого режиму „сильної руки” в Донбасі – 54,5 % (на Заході – 30,0 %, в Центрі – 37,8 %, на Півночі – 43,5 %, на Півдні – 34,1 %, на Сході – 49,6 %, загалом – 41%). Прихильників демократичної багатопартійної системи в Донбасі – 8,3 %, (на Сході – 16,5 %, на Півдні – 36,8 %, на Заході – 33,5 %, в Центрі – 26,5 %, на Півночі – 19 %, загалом – 24 %) [18, с. 34 - 35]. Отже удвічі більше виявилось тих, хто вважає за краще режим „сильної руки”, ніж демократична багатопартійна система.

Жителі регіонів, насамперед у Львові та Луганську, покладають надії в успішному розвитку української держави на сильних особистостей на вищих державних посадах, політичні партії та державні органи. На запитання „Чия діяльність насамперед може сприяти успішному розвитку України” в Луганську та Львові віддають перевагу „сильним особистостям” на державних посадах – 63 %, політичним партіям у Луганську – 37,9 % (у Львові – 32,1 %), державним органам у Луганську – 39 % (у Львові – 29,9 %).

Тим часом, респонденти з Донбасу суттєвим для розвитку України вважають діяльність органів місцевого самоврядування – в Луганську – 22,8 % (в селах Луганської області – 44 %), натомість у Львові – 17,1 % (в селах Львівської області – 28,3 %). Респонденти з Галичини важливим вважають „масовий рух всього народу”: у Львові – 23,3 %, у Луганську — 14,2 % [19, с. 135 - 137].

Слід зазначити, що, згідно з опитуваннями, проведеними у 1998, 2002, 2006 і 2007 роках, кількість прихильників „сильної руки” зменшується, що безпосередньо пов'язано з розчаруванням громадян у політичних лідерах загалом [18, с. 35].

Сьогодні спостерігається суперництво політичних сил, які маніфестують полярні позиції стосовно майбутнього розвитку країни. Це віддзеркалюється на рівні масової свідомості, що загалом звелось до протистояння приблизно рівних за мірою підтримки у суспільстві позицій. За даними омнібусу 2006 року, приблизно третина респондентів (34,6 %) підтримує думку, що Україна має бути схожою на розвинені країни Заходу, ще майже третина воліла б бачити Україну у складі відновленого союзу колишніх радянських республік, 24,8 % респондентів вважає, що Україна має обрати самобутній шлях розвитку, не визначилося 10,5 % [20, с. 211]. Цілком закономірно, що політична влада має враховувати домінуючі орієнтації

громадян, незважаючи на їх різновекторність, навіть контрастність при виборі певних преференцій у визначенні напрямів інтеграційної політики, розробці тактичних рішень.

Таким чином, в Україні існують регіони з різною цивілізаційною приналежністю, з різними соціокультурними системами, політичними симпатіями, ідентифікаційною системою координат. Населення Сходу і Заходу, репрезентуючи різні полюси України, підтримує різні проекти політичного та соціокультурного розвитку. Так, на Сході внаслідок історичної полікультурності населення, синтезу ціннісних орієнтацій різних етносів, що проживають в Донбасі, сформувалась толерантність і багатоманітність поведінських стратегій [4, с. 48]. Російськомовні українці та росіяни Східної України і Півдня політично лояльні до української держави, однак більшість їх не сприймає ані версії національної ідентичності з її етнолінгвістичною домінантою та неминучою русофобією, ані протиставлення „європейської України” „азійській” Росії [21]. Проект Донбасу пропонується розглядати як проект співгромадянства, згідно з яким модерна українська нація формується як політичне утворення та розвивається як багатокультурна, багатоконфесійна спільнота, при цьому етнічність здебільшого стає приватною справою громадян. Крім того, до проекту Донбасу тяжіють Схід і Південь України.

Водночас у Галичині історично склався інший тип взаємовідносин між представниками різних етносів, що формувалися за принципом „домінуючий/титульний етнос – етнічні меншини” [22, с. 10]. Прозахідна орієнтація цього регіону суттєво впливає на формування нормативно-ціннісної орієнтації у відносинах обміну зі Сходом. Проект Галичини передбачає доволі жорстку кореляцію етнічної та культурної лояльності з політичною [5, с. 98 – 99; 22, с. 7 – 17]. До 2006 року цей проект був привабливим для всього Заходу та значної частини жителів Центру. Однак на останніх парламентських виборах більшість населення Волині і Центру віддали перевагу БЮТ, а отже сформували власний суспільний проект, який частково поєднує проекти Донбасу й Галичини.

Сьогодні ці проекти конкурують в масштабах України; кожен з них може бути життєздатним, проте в одній країні одночасно їх неможливо механічно поєднати й реалізувати. В Україні радше говорити про необхідність політики суспільної консолідації. Однак спроби налагодити конструктивний діалог між Сходом і Заходом України, сконструювати постійно діючу систему взаємозв'язку, співучасті та взаємообміну зустрічаються з небажанням почути і зрозуміти одне одного. Укорінені стереотипи, ідеологічні практики, а також відмінності в культурі, формах спілкування та обміну, що сформувалися в різних історичних соціально-політичних просторах, та їх інтерпретація не відповідають сучасним вимогам і потребам територіального розвитку держави.

З погляду історичної перспективи для держави об'єктивною необхідністю є суспільна консолідація, вироблення єдиної моделі

розвитку, прийнятної для населення всіх регіонів, яка б віддзеркалювала їх відмінності та інтереси. Це потребує інтеграції на міжрегіональному рівні, яка передбачає ціннісний консенсус щодо цілісного уявлення про державу як на рівні власної свідомості, так і позиціонування в світі, а також формування відповідної інтегративної ідеології, суттю якої є збереження суб'єктності в процесі конструювання органічного інтегративно-структурного соціуму, цілісності України як структури, побудованої на парадигмі співпричетності, свідомої співпраці різних її частин, взаємопідтримки та духовного зростання [23; 24].

Література:

1. **Сторонянська І., Шульц С.** Міжрегіональна інтеграція в Україні. – Львів, 2007. – 297 с.; **Кононов І. Ф.** Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках на пошук історичного компромісу // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє. – Луганськ, 2006. – С. 5 - 27.
2. **Погоріла Н. Б.** Регіональні поділи в Україні на прикладі політичної культури // Політична культура: теорія, проблеми, перспективи. – К., 2004. – С. 63 - 81.
3. **Стегній О.** Регіональний чинник розвитку політичної культури населення України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 94 - 122.
4. **Коржов Г.** Региональная идентичность Донбасса: генезис и тенденции развития в условиях общественной трансформации // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 4. – С.38-52.
5. **Кононов І. Ф.** Донбас та Галичина: регіональні авто- та гетеростереотипи і соборність України // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності: Зб. науков. праць. – Луганськ, 2007. – С. 94 - 105.
6. **Вакулова Т. В.** Цивілізаційний вимір регіонів та національні інтереси України // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності: Зб. науков. праць. – Луганськ, 2007. – С. 22 - 23.
7. **Зоткін А.** Політичні та економічні пріоритети населення // Українське суспільство 1992 - 2007. Динаміка соціальних змін / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К., 2007. – С. 89 - 95.
8. **Вишняк О. І.** Соціокультурна динаміка політичних регіонів України: Соціологічний моніторинг. 1994 - 2006. – К., 2006. – 203 с.
9. Українське суспільство 1992 - 2006. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К., 2006. – 578 с.
10. **Кононов І. Ф.** Український націоналізм у світі другого модерну // Ціннісно-смысловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму: Матер. III Міжнародн. наук. конф., Івано-Франківськ, 17 - 18 листопада 2007 р. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 292

- 303.

11. **Паніна Н.** Демократизація в Україні та „помаранчева революція” у дзеркалі громадської думки // Дзеркало тижня. – 2006. – 20 травня.

12. **Степаненко В.** Слова і справи: проблеми інституціоналізації суспільних ідеалів в Україні // Українське суспільство 1992 - 2007. Динаміка соціальних змін. / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К., 2007. – С. 324 - 336.

13. **Инглхарт Р.** Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Полис. – 1997. – № 4. – С. 6 - 32.

14. **Ручка А.** Динаміка ціннісних відданостей населення України: 1991 - 2000 роки // Соціокультурні ідентичності та практики / Під ред. А. Ручки. – К., 2002. – С. 182 - 184.

15. **Хобта С. В.** Аксеологический аспект межрегиональных отношений Востока и Запада Украины // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матер. Всеукр. конф., Луганськ 25 - 26 травня 2006 р. – Луганськ, 2006. – С. 36 - 39.

16. **Ручка А.** Соціокультурне підґрунтя демократичної консолідації // Українське суспільство 1992 - 2006. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К., 2006. – С. 347 - 355.

17. **Лисенко Е. В.** Политическая модернизация как объект социологического анализа // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – С. 251 - 254.

18. **Бекешкіна І.** Динаміка оцінок населенням стану демократії в Україні (2004 - 2007) // Українське суспільство 1992 - 2007. Динаміка соціальних змін / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К., 2007. – С. 24 - 37.

19. **Єнін М.** Політичні орієнтації та рівень довіри мешканців Донбасу та Галичини до владних структур // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності: Зб. науков. праць. – Луганськ, 2007. – С. 127 - 137.

20. **Злобіна О.** Про майбутнє України та українців // Українське суспільство 1992 - 2006. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К., 2006. – С. 210 - 221.

21. **Журженко Т.** Міф про дві України // Сучасність. – 2003. – № 4. – С. 15 - 20.

22. **Кононов І. Ф.** Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках та пошук історичного компромісу // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє: Матер. Всеукр. конф., Луганськ, 25 - 26 травня 2006 р. – Луганськ, 2006. – С. 5-27.

23. **Гальтунг Юган, Несс Арне.** Політична етика Ганді / Пер. з норвезького. – Львів, 2001. – 278 с.

24. **Лутай В. С.** Основной вопрос современной философии. Синергетический вопрос. – К., 2004. – 156 с.

Чинники суспільно-політичної активності громадян України в дискурсі „розкол/розмежування”

Юрій Пивоваров,

аспірант кафедри політології

Волинського національного університету

ім. Лесі Українки

У статті розглядаються чинники суспільно-політичної активності громадян України, які стали визначальними в ході демократичної трансформації країни. Їх аналіз здійснюється в контексті соціально-політичної диференціації регіонів. Обстоюється теза про те, що в країні не існує політичного розколу за регіональною ознакою.

Сучасний процес переходу до демократії в Україні відзначається непослідовністю, браком стратегії сталого демократичного поступу та ефективних каналів взаємодії між владою і громадським суспільством. Переважна більшість громадян сьогодні не бере участі в роботі політичних партій, товариств та інших об'єднань, а тому майже єдиними засобами впливу на політичний процес з боку мас залишаються вибори і пряма дія у формі мітингів, демонстрацій, пікетувань тощо. Періодично, особливо напередодні та під час виборів, штучно загострюється проблема політичного та соціокультурного розмежування регіонів. Певні політичні сили використовують ці дражливі питання для отримання преференцій від виборців, виступаючи в ролі „захисників” інтересів окремих територіальних громад. Все це актуалізує проблему аналізу чинників, що впливають на суспільно-політичну активність громадян в ході демократичної трансформації.

Метою статті є аналіз поглядів українських вчених на чинники політичної участі громадян України в контексті суспільно-політичної диференціації регіонів.

Проблему чинників суспільно-політичної активності громадян в розрізі міжрегіональної диференціації вивчають такі вітчизняні дослідники, як

І. Бекешкіна, В. Бортников, В. Васютинський, О. Вишняк, Є. Головаха, О. Дергачев, О. Злобіна, А. Колодій, І. Кононов, М. Михальченко, О. Резнік, А. Романюк, Н. Ротар, В. Середа, Л. Скочиляс, О. Стегній, М. Шаповаленко, Ю. Якименко та інші.

На політичну участь громадян впливає безліч факторів, які мають різну природу, механізми впливу, тривалість та інтенсивність дії. Поведінка людини безпосередньо детермінована як конкретними соціально-економічними умовами, так і загальноісторичним контекстом, характером політичного режиму, пануючими в суспільстві цінностями та нормами, які в цілому визначають політичну культуру нації. Однак вирішальними у поведінці людини є все ж внутрішні спонуки у вигляді цінностей, мотивів, переваг, ідейно-політичних ідентифікацій, інших соціально-психологічних та психічних чинників, які є складовими її індивідуальної свідомості. Людина не може діяти завжди раціонально-інструментально: їй притаманні певні почуття, симпатії та антипатії, а тому в політичній діяльності суттєву роль відіграє суб'єктивний компонент. В сукупності всі чинники політичної участі умовно можна поділити на дві великі групи — внутрішні і зовнішні, які так чи інакше трансформуються в об'єктивні та суб'єктивні.

Дані соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України та УЦЕПД¹ засвідчують наявність суперечностей між усвідомленням громадян України щодо бажаності активної участі у справах держави і суспільства та їх фактичною участю у громадських справах. Так, на запитання „Чи повинні прості громадяни мати реальний вплив на прийняття державних рішень?“, було отримано відповіді, представлені у таблиці 1.

Тобто 78,2 % громадян однозначно схвально ставляться до необхідності впливу на прийняття державних рішень. Різниця полягає лише у якісних характеристиках такої участі. По-суті тут простежується прихильність респондентів до певної концептуальної моделі демократії – елітарної чи партиципаторної (демократії участі). Однак реалії сьогодення свідчать, що громадяни в своїй основній масі відсторонені від участі у державних справах. За даними соціологічного опитування УЦЕПД, що проводилося в лютому - травні 2009 року, 72,4 % респондентів відповіли, що зовсім не впливають на центральну владу, і 62,8 % – на владу місцеву [2].

¹ Дослідження проводилося соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова з 19 по 25 червня 2008 року. Опитано 2014 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3 % з імовірністю 0,95.

Таблиця 1

Уявлення громадян щодо їх впливу
на прийняття державних рішень

Ні, не повинні — це справа державних управлінців і політиків	Повинні мати вплив лише громадяни, компетентні у питаннях, які вирішуються	Повинні мати вплив всі громадяни, яких це стосується, незалежно від рівня їх компетентності	Важко відповісти
9.1	37.2	41.0	12.8

Джерело: [1].

Матеріали соціологічних досліджень засвідчують надзвичайно низький рівень участі громадян у громадському житті. Так, на запитання „Чи можете ви сказати, що залучені до активної громадянської діяльності?“, фахівці Центру ім. О. Разумкова отримали такі відповіді: „так” – 11,6 %; „ні” – 76,2 %; „важко відповісти” – 12,2 % [3]. За даними Інституту соціології НАН України, 1994 року 82 % громадян України не були членами жодної громадської, політичної організації чи руху, 2007 року – 87 %. Отже формальна участь у суспільно-політичному житті залишається вкрай обмеженою і навіть знижується [4, с. 18]. У цьому зв’язку виникає закономірний інтерес стосовно причин такого становища, а тому в контексті проблеми, що досліджується, соціологи поставили запитання про чинники, які стають перешкодою на шляху громадянської активності (таблиця 2): „Що заважає вашій громадянській активності?”.

Таблиця 2

Чинники впливу на громадську активність

Брак вільного часу	Загроза протидії з боку органів влади, силових структур, керівництва тощо	Незнання, як досягти своїх мети	Брак грошей та інших ресурсів для здійснення такої діяльності	Не маю одномумців	Інше	Важко відповісти
43.4	8.0	13.8	12.2	6.4	19.1	6.5

Джерело: [5].

Відповіді на це запитання показують, що перешкоди на шляху розвитку громадянської активності населення приховуються насамперед у соціально-економічній площині. Брак вільного часу для занять

громадськими справами та грошей у більшості респондентів 43,4 % + 12,2 % = 55,6% свідчить про наявність проблем насамперед у сфері матеріального забезпечення. Активність меншості залежить від суб'єктивного чинника і, насамперед, від ефективності діяльності громадських утворень та позитивного досвіду, який би широко пропагувався. Думається, що тоді б більшість людей знала, як досягти своєї мети, і знаходила б однодумців.

Фактором, який суттєво впливає на політичну участь, є політична ефективність. Під нею розуміють наявність відчуття у пересічної людини можливості впливати на політичний процес. Як зауважувала Н. Паніна, чим вищий рівень політичної ефективності в масовій свідомості пересічних громадян, тим якісніша демократія [6, с. 41]. Зокрема, в Україні ефективність звернення людей до правоохоронних органів у випадку обмеження їх прав та інтересів і досі залишається на дуже низькому рівні, оскільки ці установи часто не виконують покладених на них обов'язків з надання правозахисної допомоги населенню. Не випадково рівень довіри до українських правоохоронних органів залишається одним з найнижчих у Європі (таблиця 3).

Таблиця 3
Рівень довіри європейців до інститутів соціального контролю²

Країна	Судово-правовій системі			Поліції (міліції)			Країна
	Кількість опитаних	Середнє значення	Стандартне відхилення	Стандартне відхилення	Середнє значення	Кількість опитаних	
Польща	2231	3,00	2,49	2,52	3,15	1675	Україна
Словаччина	1545	3,58	2,39	2,60	4,17	1401	Чехія
Україна	1662	3,61	2,30	2,34	4,35	1610	Словаччина
Чехія	1376	3,69	2,46	2,46	4,56	2259	Польща
Словенія	1845	3,85	2,11	1,91	4,71	1864	Словенія
Португалія	560	3,93	2,37	1,95	5,04	569	Португалія
Угорщина	1749	4,43	2,22	2,02	5,19	1757	Угорщина
Іспанія	1998	4,70	2,11	1,81	5,69	1473	Естонія
Франція	1903	4,76	2,32	2,20	5,75	1935	Франція
Бельгія	1768	4,83	2,38	2,22	5,78	1773	Бельгія
Естонія	1461	4,91	2,14	1,68	5,88	2013	Іспанія
Велика Британія	2080	5,03	2,12	2,36	5,96	1890	Нідерланди
Ірландія	1811	5,22	2,48	2,02	6,06	2130	Велика Британія
Німеччина	2376	5,43	2,69	2,47	6,08	2920	Греція
Нідерланди	1857	5,44	2,37	2,52	6,18	2218	Австрія

² Середній бал розрахований за шкалою від 0 – „зовсім не довіряю” до 10 – „повністю довіряю”.

Країна	Судово-правовій системі			Поліції (міліції)			Країна
	Кількість опитаних	Середнє значення	Стандартне відхилення	Стандартне відхилення	Середнє значення	Кількість опитаних	
Греція	2890	5,45	2,41	2,69	6,39	2391	Німеччина
Швеція	1842	5,77	2,81	2,66	6,49	1921	Швеція
Австрія	2181	5,82	2,42	2,28	6,50	1804	Люксембург
Ісландія	1612	6,01	2,41	2,48	6,65	1893	Ірландія
Люксембург	1803	6,06	2,36	2,57	6,87	1465	Швейцарія
Швейцарія	1430	6,09	2,39	2,44	7,13	1460	Норвегія
Норвегія	1430	6,35	2,53	2,30	7,28	1633	Ісландія
Фінляндія	1983	6,90	2,32	2,27	7,94	2857	Данія
Данія	2823	7,21	2,44	2,27	7,96	2016	Фінляндія
По масиву загалом	44217	5,07	2,61	2,58	5,87	44927	По масиву загалом

Джерело: [7, с. 211].

Значний інтерес викликають не лише чинники, що сприяють активності/пасивності суб'єктів політичних відносин, а й фактори і причини, які спонукають жителів окремих регіонів до певних переваг у ході виборів або участі в акціях і роботі політичних та громадських об'єднань.

Після президентських виборів 2004 року все частіше висловлюється думка про існування в українському суспільстві **розколу** між окремими регіонами, який нібито має тенденцію до поглиблення. Особливо цим „грішать” деякі журналісти й політики, схильні драматизувати ситуацію. Така оцінка міжрегіональних відмінностей є швидше емоційною, ніж науково обгрунтованою. Вчені значно обережніше ставляться до визначення відмінностей, які склалися історично й характеризують „ментальну матрицю” жителів окремих регіонів.

Так, за спостереженнями О.Вишняка, політико-електоральна поведінка громадян визначається наявністю **міжрегіональної диференціації**, яка за десятиліття між виборами не тільки не зменшилася, а й дещо зросла. Досить усталеним залишається і склад двох політичних типів регіонів України за результатами президентських виборів 1994 і 2004 років. З 12 областей та інших територіально-адміністративних одиниць України, де в першому турі виборів 1994 року переміг Л. Кучма, 2004 року в 10 переміг В. Янукович і тільки в двох (Чернігівська і Сумська області) – В. Ющенко, а з 15 територіально-адміністративних одиниць, де переміг Л. Кравчук, в 14 переміг В. Ющенко і лише в одній (Миколаївській області) – В. Янукович. З 14 територіально-адміністративних одиниць, де 1994 року в другому турі переміг Л. Кучма, в 10 переміг В. Янукович і лише в

чотирьох (Чернігівська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська області) – В. Ющенко. З 13 територіально-адміністративних одиниць, де 1994 року переміг Л. Кравчук, у всіх переміг В. Ющенко [8, с. 332 – 333]. За слушним зауваженням вченого, „лінія розмежування двох типів регіонів (не можна говорити про розкол) проходить не між Сходом і Заходом України (адже Чернігівщина і Сумщина не є ніяким Заходом, а Одещина і Миколаївщина ніколи не були географічним Сходом), не між Правобережною та Лівобережною Україною (адже Ізмаїл та Очаків не є Лівобережжям, а Полтава і Шостка – Правобережжям). ...гіпотетично розмежування існує... між автохтонними українськими землями, де українці та їхні нащадки живуть понад тисячу років... і новими землями, колонізованими переважно українцями у складі російської та радянської імперій упродовж останніх 300 років” [9].

На думку М. Шаповаленко, гасла передвиборчої кампанії 2006 року „ще більше поглибили **політичний розкол** (тут і далі підкр. мос. — **А. П.**) суспільства” [10, с. 64]. М. Михальченко, навпаки, вважає, що „в реальності **„політичного розколу по Дніпру” не існує**. Значна частина лівобережної України (Чернігівська, Київська, Сумська, Полтавська, Кіровоградська та інші області) не розділяють сепаратистських гасел деяких політичних груп Донецької, Луганської областей і Криму. А те, що частина населення підтримує одну політичну силу, а друга – іншу є нормою у світі. **В Україні є ціннісний розкол**, який проходить через голови людей, а не по Дніпру” [11, с. 5 – 6].

Має рацію В. Бортников, який виступає проти використання самого поняття „розкол” стосовно міжрегіональних суперечностей. Дослідник зауважує, що розбіжності між регіонами ще не означають приреченості процесу демократичного реформування: існування ідентифікаційних розбіжностей щодо певних цінностей між жителями окремих регіонів ще не є свідченням розколу між ними, оскільки суттєві відмінності у поглядах на одну проблему (наприклад, мову чи вектор зовнішньоекономічного розвитку) „перекриваються” паритетністю (тотожністю) поглядів людей на іншу проблему (економічні питання, прихильність до певної ідеології чи партії, культурна традиція тощо). Більше того, незважаючи на те, що значна частина населення визнає існування суттєвих регіональних відмінностей у суспільстві, вона водночас прагне знаходити компроміс у соціальних відносинах. Таким чином, немає підстав говорити про будь-які нездоланні суперечності між регіонами [12, с. 373]. Все залежить від політики, яку проводитимуть регіональні та центральні органи влади.

Визнаючи існування **поляризованого територіального поділу** України за ціннісними системами, А. Колодій стверджує, що „поляризованість – це ще не розкол. Розкол стається, коли до протилежних позицій (культурних, соціальних, політичних) додається постановка протилежних цілей і завдань. У цьому аспекті ми можемо говорити про розкол між регіонами України з питання вступу до НАТО. Але не щодо збереження української

державності, не щодо політичного розколу взагалі” [13, с. 83, 85]. Соціологи відзначають, що кількість противників вступу України до НАТО переважає серед населення Східного та Південного регіонів, серед етнічних росіян, російськомовних громадян та найстаршої вікової групи – від 60 років і більше. Натомість прихильники вступу України до НАТО – це переважно етнічні українці, україномовні, жителі Західного і Центрального регіонів. Інші дослідження фіксують зв’язок ставлення до НАТО з ідеологічними орієнтаціями: прихильники лівої ідеології (наприклад, комуністичної) вкрай негативно ставляться до Північноатлантичного альянсу. Дотичним до ідеологічної стратифікації є матеріальний чинник: із зростанням рівня життя респонденти лояльніше ставляться до західних інститутів, в тому числі й до НАТО. Так само існує зв’язок негативного ставлення з освітнім статусом, оскільки низький освітній рівень негативно впливає на засвоєння інформації про діяльність євроатлантичного блоку [14, с. 396 – 397]. Таким чином, всі перелічені ознаки можуть бути чинниками, які зумовлюють позитивне чи негативне ставлення до цієї проблеми.

Іншим „каменем спотикання” у міжрегіональних відносинах є мовне питання. Саме воно стає предметом спекуляцій і палких дискусій в ході політичних суперечок. Як свідчать дані соціологічних моніторингів, цей ідентифікаційний чинник залишається найбільш контраверсійним, оскільки українською і російською мовами розмовляє більшість громадян України, а російськомовне населення компактно проживає у східних та південних її регіонах. 2008 року переважно спілкувалися у власній родині (тобто поза впливом суспільних обставин): українською мовою – 42 % жителів України, російською – 36,8 %. Причому з 1992 по 2008 рік спостерігається тенденція до підвищення кількості громадян, які у родині спілкуються українською мовою. Водночас кількість громадян, що вважають за доцільне надати російській мові статусу офіційної, переважає противників надання їй такого статусу (48,6 % проти 38,45 %). Цікаво, що з 1995 по 2000 рік спостерігалася стійка тенденція до зменшення кількості респондентів, які виступали за надання російській мові статусу офіційної (з 52 % до 44 %). З 2002 року цей показник зріс до 48,6 %, залишаючись практично незмінним [15, с. 34]. Тут вочевидь простежується кореляція між рівнем політичної нестабільності та зростанням кількості прихильників надання російській мові статусу офіційної, оскільки мовне питання стає „розмінною монетою” політиків у їх боротьбі за владу. Саме початок 2000-х років знаменувався активізацією протистояння регіональних еліт, що супроводжувалося проведенням всеукраїнських інформаційно-мобілізуючих акцій громадянського протесту „Україна без Кучми” та „Повстань, Україно!”, апофеозом якого стала „помаранчева революція”.

В контексті вищевикладеного постає питання не лише про визначення чинників, що посилюють дезінтеграцію українського суспільства, а, навпаки, – сприяють його консолідації. Фахівці Центру ім. О. Разумкова визначили п’ять факторів, які, на їхню думку, справляють найбільший

вплив на встановлення добросусідських відносин між жителями окремих регіонів (таблиця 4). Як бачимо, таким чинником, за спостереженням соціологів, є „прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян України”, оскільки і Схід і Захід у цьому питанні майже абсолютно солідарні: 38,1 % та 38 % відповідей. Це не випадково, оскільки на тлі злиднів, соціального неблагополуччя дуже легко розпалювати національну та релігійну ворожнечу, шукати і знаходити „ворогів” і винуватців всіх негараздів. Якщо абстрагуватися від згаданого чинника, то наступний за значенням для Заходу — це „знання і розуміння української культури і мови” – 20,3 %; для Центру, Півдня і Сходу – „рівні права і співіснування в межах однієї держави” (відповідно – 26,1 %, 33,2 % і 33 %).

Таблиця 4

Який з п’яти зазначених чинників найбільше об’єднує або може згуртувати народ України в єдину спільноту?

Регіон	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна
Знання і розуміння української культури і мови	20,3	7,5	4,3	3,3	8,1
Спільна східнослов’янська культурна історична спадщина	10,0	12,4	15,9	9,3	11,5
Спільні політичні принципи і ідеї	7,9	19,5	6,3	8,3	11,6
Рівні права і співіснування в рамках однієї держави (України)	19,3	26,1	33,2	33,0	28,2
Прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян України	38,0	25,5	34,9	38,1	33,4
Важко відповісти	4,5	9,0	5,3	7,7	7,3

Джерело: [16].

Останні показники надзвичайно показові. По-суті вони опосередковано вказують на модель національного і державного устрою, яка, на думку населення, є найбільш оптимальною і сприятливою для різних соціальних і культурних груп в сучасних умовах: „нації-держави” або „держави-нації”. Як відомо, основою політики в „нації-державі” є формування єдиної спільноти, яка ідентифікує себе насамперед за етнічною ознакою як членів нації та громадян держави. Модель „держави-нації” визнає більше, ніж одну культурну, навіть національну ідентичність з наданням їм інституційної підтримки³.

³ Докладніше про це, див.: Міллер А. Нація-держава чи держава-нація? <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=1596>

Висновки

1. Дані соціологічних досліджень засвідчують наявність суперечностей між бажанням населення України впливати на державні справи та їх реальною участю в інститутах громадянського суспільства.

2. Автор, спираючись на думку переважної більшості авторитетних українських вчених та дані соціологічних досліджень, заперечує існування політичного розколу України.

3. Надлишкова регіональна соціально-політична диференціація населення країни стоїть на заваді національній консолідації українського суспільства.

4. Спостерігається очевидна диспропорція в обсягах наукових досліджень українських вчених у вивченні чинників, що призводять до дезінтеграції українського суспільства, та кількістю праць, присвячених факторам, які сприяють його консолідації, на користь перших.

5. Можуть бути різні варіанти розбудови національно-державного устрою, за допомогою яких Україна здатна подолати смугу перманентних політичних криз та просуватися шляхом сталого розвитку. Для цього необхідні політична воля та консолідовані зусилля правлячих кіл разом з українською громадою

Література:

1. Соціологічні опитування – Центр Разумкова // http://www.uceps.org/poll.php?poll_id=360

2. Соціологічні опитування – Центр Разумкова // http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=441

3. Соціологічні опитування – Центр Разумкова // http://www.uceps.org/poll.php?poll_id=367

4. Головаха Є., Паніна Н. Політична культура українського суспільства (за даними соціологічного моніторингу та міжнародного порівняльного дослідження) // Українське суспільство 1992 – 2007. Динаміка соціальних змін / За ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Ін-т соціол. НАН України, 2007. – С. 12 – 23.

5. Соціологічні опитування – Центр Разумкова // http://www.uceps.org/poll.php?poll_id=368

6. Паніна Н. Українське суспільство 1994 – 2005: соціолог. моніторинг. – К.: ТОВ „Вид-во Софія”, 2005. – 160 с.

7. Злобина Е. Особенности нормативной регуляции украинского социума // Украинское общество в европейском пространстве / Под ред. Е. Головахи, С. Макеева. – К.: Ин-т социологии НАНУ; Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, 2007. – С. 205 – 225.

8. Вишняк О. Політична типологія регіонів України // Українське

суспільство 1992 – 2008. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. – 656 с. – С. 331 – 342.

9. Там само.

10. **Шаповаленко М.** Соціально-політичні розколи як чинники демократичного транзиту України // Розв. демокр. та демократична освіта в Україні: Зб. матеріалів IV міжнар. конф., м. Ялта, 28 – 30 верес. 2006 р. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – С. 61 – 67.

11. **Михальченко М.** Україна політичних суперечностей: спроби подолання політичного розколу // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2008. – Вип. 12. – С. 4 – 10.

12. **Бортніков В. І.** Політична участь і демократія: українські реалії. Моногр. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 524 с.

13. **Колодій А.** Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості // Агора. Україна – регіональний вимір. Випуск 3. – К.: Стилос, 2006. – 168 с. – С. 69 – 91.

14. **Резнік О.** Чинники ставлення населення до вступу України в НАТО // Українське суспільство 1992 – 2008. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. – 656 с. – С. 396 – 403.

15. **Головаха Є., Паніна Н.** Українське суспільство 1992 – 2008: соціологічний моніторинг. – Київ, 2008. – 85 с.

16. Соціологічні опитування – Центр Разумкова // http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=284

Політичне лідерство в контексті демократичного транзиту: соціокультурні підстави

Анатолій Лисюк,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології і соціології
Брестського державного університету

ім. О. Пушкіна
(Білорусь)

У статті досліджується вплив соціокультурних обставин на політичне лідерство епохи демократичного транзиту. Особлива увага надається вивченню способів впливу на політичне лідерство „культурної травми”, завданої громадянам посткомуністичних держав, яка, зокрема, обумовлює: а) кризу ідентичності, б) цинічну політичну культуру, в) культурні розколи, г) патологію ціннісних систем, д) низький рівень довіри до політичної еліти, е) політичну пасивність населення. Автор доходить висновку, що утвердження демократичної чи авторитарної форми лідерства у тій чи іншій країні, так само, як і форма транзиту, залежать головним чином від національної політичної культури, цінностей політичного класу, глибини культурної травми і належності до тієї чи іншої цивілізації.

Проблематика демократичного транзиту активно вивчається сучасною політичною наукою. При цьому жоден з дослідників практично не заперечує того, що процеси демократичної трансформації пострадянських суспільств на всіх її стадіях (а особливо на початкових) суттєво визначалися політичними лідерами, які виконували системоутворюючі функції.

Цю ситуацію можна пояснити кількома факторами. Передусім тим, що у нестабільних суспільствах, які переживають стадію радикальних суспільних перетворень, креативна й консолідуюча роль владної еліти, політичних лідерів традиційно велика. Окрім цього, істотний вплив на політичний процес у державах посткомуністичного транзиту чинить вкорінена в радянське минуле традиція персоніфікованої автократії. Слід мати на увазі й те, що ці держави належать до лідерського типу

суспільств, де „не розвинений соціальний лад, тобто договірні норми, цілі і зв'язки, свідомо випрацювані і всіма визнані... Брак соціального порядку компенсуються лідерством (монарха, диктатора, харизматика)” [1, с. 23]. До того ж недостатня інституціоналізація політичних процедур і стійкість політичної системи перетворювали лідера держави на визначальну постать у процесах реформування суспільства. Внаслідок цього практично у всіх державах СНД і ЦСЄ соціально-економічні зміни цілком логічно пов'язуються з діяльністю та іменами конкретних політичних лідерів.

Політичне лідерство, його зміст і стилістика зазнають потужного впливу економічних, правових та інституціональних факторів. Дослідники проблем політичного лідерства в контексті демократичного транзиту фокусують свою увагу саме на цьому. Значно менше уваги приділяється аналізу соціокультурних обставин, хоча саме історико-культурні системи чинять на політичне лідерство визначальний детермінуючий вплив. Цей вплив обумовлюється, у першу чергу, культурологічною природою самої людини, політичного процесу і соціальних акторів. Як цілком справедливо зауважує А.Соловйов, „набутий людством досвід переконливо засвідчує неухильне підвищення ролі соціокультурної детермінації політичних процесів... Роль цього типу каузальності найчастіше виявляється значно вищим, ніж вплив на політичний процес інституціональних структур чи законодавчо-правових норм... Вимальовується тенденція посилення темпу й характеру політичних змін від динаміки культурних процесів людини й суспільства... Є всі підстави вважати, що політична сфера життя становить ту сферу соціальності, яка найбільше залежить від впливу культурних факторів, що лежать в основі характерної для концептуалізації цієї сфери символічної ідентифікації й мотивації акторів” [2, с. 126 - 127]. У цій ситуації ключовим завданням лідера є адекватне відображення в політичній діяльності ціннісних орієнтацій виборців.

Яким же чином і які культурні феномени детермінують зміст і стилістику політичного лідерства в європейських державах колишнього Радянського Союзу в межах посткомуністичного транзиту?

Спочатку відзначимо значимість національної культурної традиції, яка має величезну історичну інерцію. На думку російського політичного філософа Б. Капустіна, який солідаризується з багатьма іншими дослідниками, „з приходом сучасності традиції не тільки покійно не поступаються їй місцем, але й вступають з нею в складну взаємодію, більше того, саме вони (а не іманентні закони модернізації) визначають ходу еволюційних процесів” [3, с. 10]. Історична політико-культурна традиція постійно відтворює ідеальний і найбільш прийнятний для даного політичного простору образ влади і правителя, незважаючи на зовнішні політико-інституціональні зміни. Ці „образи влади” за своєю природою синкретичні й синтезовані з певних ідеологій та ідеологом, укорінених у домінуючі „культурні зразки” — міфологічні, релігійні, національно-етнічні, політико-ідеологічні, моральні, іміджеві тощо. Крім того, вони

культурологічно стилізовані й „оформлені” у межах конкретно-історичних епох.

Отже, незважаючи на динамізм суспільних перетворень, швидке й інтенсивне становлення нових соціальних інститутів, попередня культура, залишаючись найбільш ригідним та інерційним соціальним елементом, продовжує впливати на суспільство. В контексті демократичного транзиту пострадянських держав на першій його фазі така інерційність не може не приводити до влади вихідців з партноменклатури з властивими їм компонентами радянської моделі політичного лідерства. З цієї ж причини „нові політичні лідери”, усвідомлено чи ні, але у тій чи іншій мірі неодмінно лишатимуться носіями „родимок” колишньої (радянської) культурної системи. Звідси й еклектичність політичної практики та ідеології державних лідерів епохи транзиту, у якій химерно поєднуються „старе” і „нове” (прикладом таких владних персон можуть бути Б. Єльцин, Л. Кучма, М. Снегур та інші). Така еклектика була викликана не лише впливом на політичний процес культурної традиції, але й істотним впливом „культурної травми” (П. Штомпка), пов’язаної з раптовою руйнацією ціннісних систем, які ще „вчора” домінували, втратою ціннісних орієнтацій, викликаною дезорганізацією, роздвоєнням, розколом, суперечливістю, конфліктом усередині панівної культури. Внаслідок цього „відбувається порушення порядку, символи одержують інше значення. Цінності втрачають цінність... Вірування заперечуються, віра підринається, довіра зникає...” [4, с. 8, 10]. Все це призводить до ситуації, яка склалася, наприклад, в сучасній Україні, де, як констатує Н. Паніна, „з часу проголошення незалежності населення України вимушено проживає в умовах соціальної аномії, що характеризується браком у суспільстві ціннісно-нормативної бази соціальної консолідації. Стара ціннісно-нормативна база, що консолідувала тоталітарне суспільство, зруйнована, а нової, сформованої на демократичних цінностях, так і не було створено” [цит. за: 5, с. 11]. Ця теза справедлива також і щодо Білорусі, Росії, Молдови, особливо щодо початкової фази транзиту.

Аномія ціннісних систем, своєрідний „культурний шок”, не могли не позначитися в пострадянських державах на панівних моделях політичного лідерства, викликаючи в них дисфункції та деструкції. Російський дослідник О. Пригожин детально описав зміст і типи таких патологій: ідеалістичні патології політичного лідерства, „які проявляються у вигляді ілюзорних ідеалів, у спотворених цінностях, у надмірних перебільшеннях, привабливих, але недосяжних цілях” і прагматичні типи патології лідерства, які „виростають з повсякдення і, скоріш, „підбирають” зразки рішень, що там утворюються, ніж вносять їх туди” [1, с. 27]. Ці патології, іманентно властиві лідерам пострадянських держав, зберігаються до моменту подолання культурної травми.

Культурні травми створюють культурні розколи як між різними соціальними спільнотами, так і на рівні субкультур політичних еліт і

соціальних мас. Зародження політичного та ідеологічного плюралізму актуалізувало й активізувало „культурні світи” різних соціальних суб'єктів, кожному з яких властива орієнтація на конкретну модель політичного лідерства. Така ситуація, з одного боку, породжує велику кількість лідерів, що репрезентують певну культурну, політико-ідеологічну традицію і спосіб поведінки. У своїй більшості вони є керівниками нечисленних, маловпливових політичних партій і рухів, діям яких властиві руйнівність, хвороблива амбіційність, демагогія й популізм. Внаслідок інтелектуальної і культурної неповноцінності вони не здатні консолідувати зусилля суспільства для створення нового соціального формату, усе більше маргіналізуючись як у випадку успіху демократичного транзиту, так і при зміцненні в суспільстві авторитарних тенденцій.

З іншого боку, в культурно розколотому суспільстві формується потреба лідера загальнонаціонального масштабу, спроможного зняти культурні суперечності, інтегрувати субкультурні шари, виробити спільну волю, цілі і змісти, що життєво необхідно в умовах утвердження державного суверенітету і консолідації суспільства. У цій ситуації державний лідер не тільки має персоніфікувати нову незалежну державу, але й бути носієм нової ціннісної парадигми, „національної ідеї”. Артикуляція, наприклад, В. Путіним ідеї „збирання земель” істотно зміцнила його політичний авторитет.

Культурним травмам властивий чітко виражений синдром недовіри, який обумовлює в суспільстві низький рівень соціального капіталу, загальне розчарування в політиці й політиках, політичну пасивність населення.

Відновлення довіри в умовах транзиту досягається двома способами. З одного боку, через зростання авторитету харизматичного лідера, як це сталося в пострадянській Білорусі, одним з наслідків чого стало підвищення довіри до органів державної влади. Результати соціологічних досліджень, проведених НІСЕП (2008 р.) свідчать, що найбільшою довірою в білоруському суспільстві користується православна церква - 63,7 % опитаних. Далі на перший план виходять такі державні інститути, як армія - 55,6 %, президент - 47,3 %, суди - 45,3 %, уряд - 43,7 %, КДБ - 38,1 %, місцеві ради депутатів - 36,7 %, місцеві виконкоми - 35,4 %, Національні Збори - 34,7 %. Католицькій церкві довіряють 37,4 % респондентів, опозиційним політичним партіям - 18,3 %. [6, с. 23]. З іншого боку, відновлення довіри досягається шляхом відродження традиційного для даної держави історико-культурного типу політичного лідерства, що неминуче призводить до підвищення авторитету влади і владців.

Низький рівень соціального капіталу в Україні певною мірою обумовлюється тим, що тут не вдалося знайти оптимальної моделі лідерства, яка б відповідала панівним культурним парадигмам. Внаслідок цього рівень довіри до політиків і політичних інститутів рідко перевищує 30 %. Це свідчить про високий ступінь відчуження всієї системи державної

влади, політичного класу від суспільства, що загрожує реальними і потенційними конфліктами [7].

Причин низького рівня довіри до органів державної влади за великим рахунком налічується три: (1) населенню Білорусі, Росії й України властива упевненість в егоїстичній мотивації владців; (2) громадяни переконані в облудності й аморальності політичних діячів; (3) громадяни переконані, що органи державної влади тотально корумповані.

Культурна травма супроводжується загальним „занепадом моралі”, аморальністю соціальної практики, утвердженням того, що деякі автори називають „цінчною політичною культурою”, яка існує „по той бік добра і зла”. Звідси поява низки політичних лідерів загальнонаціонального і локального масштабу, які не приховують своєї алергії на моральні норми і принципи і вибудовують свою політичну діяльність за законами шоу-індустрії і скандалу, що обумовлюється розмитістю, невизначеністю ціннісних орієнтацій громадян транзитних держав. Прикладом може бути В. Жириновський, політична практика якого не відповідає жодним критеріям навіть буденної моралі. Крім цього, при загостренні соціально-економічних проблем діяльність лідера оцінюється, в першу чергу, не за критерієм відповідності тим чи іншим цінностям, а за ефективністю чи неефективністю здійснюваної ним соціально-економічної політики.

Можна припустити, що лідери нових держав мають позитивну моральну мотивацію, виражену в прагненні залагодити негаразди знедоленого народу, як це було властиво, за твердженням М. Бердяєва, революційним лідерам пролетарського перевороту в Росії. Однак через те, що переважна більшість із них припускає використання будь-яких засобів для досягнення своєї шляхетної мети, вступає в дію закон „тиранії засобів”, який передбачає, що „засоби” самі формулюють і реалізують власні цілі, позбавляючи тим самим політичну практику лідерів чітких моральних орієнтирів.

На перший погляд, таке твердження суперечить позиції української дослідниці Г. Зеленько, яка вважає, що на певному етапі демократичного транзиту (фаза демократизації) народжується попит на „моральних лідерів”, „лідерів-інтелігентів”, які очолили антиавторитарні „оксамитові революції” [8, с. 139]. Така суперечливість, однак, знімається її вказівкою на те, що моральне лідерство характерне лише для країн ЦСЄ, у яких історично домінують культурні імперативи, згідно з якими безумовним є не тільки соціальний, але й моральний контракт між лідером та його послідовниками. Що ж стосується країн СНД, то в них систему влади формували вихідці з старої номенклатури, котрі зроду не дослухалися до голосу моралі.

Крім цього, внаслідок складності проблем, що постали перед суспільством, і загострення широкої гами соціально-економічних суперечностей, на перший план у діяльності лідера в країнах транзиту вийшов менеджерський компонент, формуючи попит на „лідера-

менеджера”, лідера-„міцного господарника”. Навіть політична харизма, властива, наприклад, білоруському президентові О. Лукашенку, потребує її підкріплення демонстрацією якостей справжнього хазяїна (президент на полях, фермах, заводах, у лікарнях тощо).

Культурна травма супроводжується кризою різних форм соціальної ідентичності. Особливої гостроти набуває ідентичність національна, оскільки людині, яка живе в умовах пострадянського транзиту, найчастіше важко віднести себе до якоїсь національно-етнічної групи. У її особистості конкурують радянська, європейська, етнічна, локальна (місцева) ідентичності. Залежно від того, яка ідентичність стає домінуючою, вирішується питання на користь вибору того чи іншого варіанту транзиту. Труднощі, невизначеність національної ідентифікації, що породжують невисокий рівень національної самосвідомості, приводять до влади політиків (Б. Єльцин, Л. Кучма, П. Лучинський та ін.), для яких завдання національного відродження не є пріоритетними. У свою чергу русофільські настрої в сучасній Білорусі сприяли приходу до влади О. Лукашенка, який артикулював тезу, що „білоруси - це росіяни, але зі знаком якості”. І справді, рівень національної самосвідомості білорусів досить низький: тільки 35,0 % опитаних вважають, що „білоруси - особлива, самостійна нація”, тоді як 55,8 % думають, що білоруси – „частина російського народу”. Соціологи зафіксували ще й те, що значна частина білорусів ідентифікує себе з радянським народом [9, с. 149].

У Росії ситуація інша. Як відзначають дослідники, з ряду позицій націоналістичним поглядам симпатизує 60 – 75 % росіян. І це не могло не породжувати орієнтацію на сильного лідера, властиву для російської політичної традиції.

Що ж стосується України, то, як показують соціологічні опитування, в останні роки в масовій свідомості громадян посилювалися настановлення на національний ізоляціонізм і відособленість. Однак дослідники, зокрема О. Дергачов, вказують на незавершеність в Україні національної самоідентифікації. „Самоідентифікація українських громадян, їхні ціннісні уявлення відрізняються від уявлень більшості європейців. Вона має перехідний характер і не відзначається очевидним напрямом еволюції... Цей процес перебуває переважно під впливом євразійської суспільно-політичної традиції... За результатами соціологічного опитування 2005 р., тільки 54,8 % респондентів сприймають себе насамперед громадянами України... Близько половини громадян України підтримують ідею подвійного громадянства” [10, с. 33]. Такий рівень національної самосвідомості та його відірваність від європейських соціальних коренів істотно заважають формуванню демократичного типу лідера європейського зразка, обтяжуючи політичну діяльність В. Ющенка нераціональністю дій, Ю. Тимошенко - популізмом, В. Януковича - авторитаризмом.

Культурна травма викликає руйнування не лише культурної ідентичності, але й соціальної, пов'язаної зі скасуванням колишніх

соціальних статусів і ролей. Людина епохи транзиту не може чітко віднести себе до будь-якої соціальної спільноти, що викликає почуття соціального мазохізму, слабкості, безпорадності. Такий внутрішній дискомфорт долається за допомогою звертання до постаті сильного лідера, який має ознаки „Батька нації”. Такий соціальний попит властивий, щоправда, у різній мірі, і білоруському, і російському, і українському суспільству.

Культурна травма обумовлює формування похмурого погляду на майбутнє, викликає жаль за минулим, у нашому випадку – за радянським. В результаті народжується соціальний попит на лідерів комуністичного і соціалістичного гатунку, на авторитарні моделі управління, прокомуністичну риторику лідерів різного політичного спектра, що можна помітити в новітній історії і України, і Росії, і Молдови, і Білорусі.

Культурна травма породжує у основних політичних акторів двополюсне, „маніхейське” світосприймання. На першому етапі (фаза лібералізації) – це протиставлення комуністичної й антикомуністичної доктрин і практик. Потім утверджується перехід до переважно плюралістичного світосприймання, що природно формує соціальне замовлення на лідера консенсного, демократичного типу. Утвердженню цього типу сприяє й те, що серед моделей транзиту на пострадянському просторі домінують „пактові моделі”, що припускають досягнення згоди, компромісу серед елітних сторін, що домовляються.

Культурна травма в умовах транзиту супроводжується слабким представленням у свідомості соціальних мас, політичної еліти демократичних цінностей. Результати соціологічних опитувань свідчать, що демократичні цінності мало хвилюють середньостатистичного громадянина України, і що українці можуть легко відмовитися від демократичних інститутів і погодитися на нерепресивний авторитаризм для „наведення порядку”, підвищення рівня життя й соціальних гарантій, оскільки в країні існує авторитарно-приспосовницький тип соціального характеру маси, яка припускає гіпертрофічну роль панівної еліти, лідерів [11. с. 87].

Ще більшою мірою відчуження від демократичних цінностей властиве Білорусі і Росії, що не може не породжувати в системі політичного лідерства тренд до авторитаризму. Однак в цілому при всіх вадах рівень засвоєння цінностей демократії в Україні вищий, ніж у Росії і Білорусі. Так, якщо в Україні на запитання, чи має їхня країна йти тим же шляхом, що й західні країни, відповідають ствердно 44,8 % жителів, то в Білорусі – 39,6 %, а в Росії – 24,7 % (у Польщі 81,3 %, в Угорщині – 88,1 %) [12, с. 87].

Своєрідним лакмусовим папірцем виміру рівня демократичності суспільства є ступінь соціальної активності населення.

Рівень такої активності в сучасних Білорусі, Росії та в Україні невисокий. Пояснюється це, в першу чергу, невпевністю громадян у своїх можливостях змінити соціополітичні обставини життя, що виражається, зокрема, у

позиції, що від простої людини нічого або мало що залежить. Соціологічні опитування в Білорусі, Україні та Росії зафіксували досить характерний соціологічний факт: число громадян, які вважають, що від їх особистих зусиль залежить хід політичних процесів у країні, не перевищував 10 % [9, с. 154]. Така ситуація сприяє: (1) зростанню патерналістських настроїв у суспільстві, у класичному варіанті представлених у Білорусі й Росії; (2) слабкому впливу на нього інститутів громадянського суспільства; (3) цілковитій невикористаності реформістської або ж революційної моделі транзиту.

Є два основні способи подолання культурної травми. Один з них — феномен світової соціалізації, що передбачає активну, часто некритичну орієнтацію транзитної держави на певні світові моделі. Що стосується європейських посткомуністичних держав СНД, то найпопулярніша „модель” представлена тут трансформацією суспільства на основі „західних зразків”, включаючи й режим „демократичного прориву”, що продукує менеджерський тип політичного лідерства, націлений на формування консолідованої демократії і заперечення авторитаризму й популізму.

Важливим соціалізатором на теренах східнослов'янської цивілізації є також Росія, в цілому „російський світ”, які виходять з того, що російському соціуму за політико-культурними уявленнями протипоказана західна демократична модель політичного лідерства, оскільки природним для Росії є авторитарне політичне лідерство, похідне від „авторитарно-договірної, авторитарно-утилітарної та авторитарно-патріархальної його форм, що утвердилися ще в середні століття”, які виражали „історичні елементи російської культури, способу життя, національні російські звичаї” [13, с. 13, 620]. Ця модель лідерства є складовою системи „російської влади”, представленої „у самодержавстві (від великокнязівського до президентського), у прагненні до максимальної централізації, зосередження влади й контролю над ресурсами, звичці робити ставку на примус і насильство” [14, с. 8]. Оскільки „російський дух” досить потужно представлений у соціокультурному просторі Білорусі, Росії, в анклаві Наддністрянщини, то очевидно, що в них політичний лідер у тому чи іншому ступені відтворює риси самодержця. У цьому випадку демократичний транзит дотримується „стратегії тривалого шляху”.

Другий спосіб подолання культурної травми - використання, якщо застосовувати термінологію П. Штомпки, „фонду успадкованих культурних ресурсів”. Чим глибше вкорінене суспільство в певний цивілізаційний простір, тим більше воно прагне запозичити відповідні йому моделі політичного лідерства, особливо в умовах соціальної аномії та політичної кризи. У ситуаціях, коли в суспільній свідомості цивілізаційна парадигма є чітко визначеною, то актуалізується певний, відповідний їй образ політичного лідера. Коли ж очевидним є цивілізаційний розкол, як це спостерігається нині в Україні, то в політичному просторі не існує

домінуючої моделі лідерства. З одного боку, кожна з цивілізацій (західна і слов'янська) має свого лідера (відповідно, В. Ющенко та В. Януковича). З іншого боку, глава української держави може дотримуватися у своїй діяльності імперативів обох цивілізацій, що продемонструвало президентство Л. Кучми. „На випадок, якщо доводиться обирати між Сходом і Заходом, між Росією й НАТО, між православ'ям і католицизмом, між сербами й Косовом, в Україні є два Леоніди Кучми. Іншими словами, український президент розколотий – так, як розколота вся Україна протягом кількох століть своєї історії” [15, с. 48].

У цій ситуації в країні виникає гостра потреба політико-культурного інтегратора, спроможного склеїти ці дві половини розколу. Сьогодні найбільші шанси зробити це має Ю. Тимошенко, політичні симпатії до якої очевидні на Заході й у Центрі України. З огляду на її ймовірну підтримку на пост глави держави з боку Росії, то можна припустити, що в неї є шанс зміцнити свої позиції на Сході та Південному Сході країни.

Схожа ситуація склалася й у Білорусі, де О. Лукашенко персоніфікував рух у минуле (радянське) і на Схід, версію якого поділяла більшість білорусів. У свою чергу, лідери білоруської опозиції представляли варіант „інтеграції в Європу”, яких підтримувала й підтримує майже третина населення. Нині в Білорусі немає політичного лідера, який зняв би ці політико-ідеологічні та геополітичні розбіжності.

Слід враховувати також, що крім культурної травми на політичне лідерство в умовах посткомуністичного транзиту істотно впливає своєрідне накладення процесів періоду модерну і постмодерну. Як відзначає український соціолог С. Катаєв, „не вирішивши усіх проблем модернізації, країна в деяких аспектах перейшла до вирішення завдань постмодернізації” [16, с. 78].

Для модерну характерна поява нової якості людської особистості – вільної, відповідальної, самостійної, раціонально мислячої, а також автономних асоціацій таких особистостей, які утворюють національну державу, ринкову економіку, структури громадянського суспільства. У політиці такі особистості діють, керуючись раціоналізованими ідеологічними міркуваннями й усвідомленими матеріальними інтересами. Утворюється політичний ринок, на якому політичні лідери репрезентують певні політичні проекти, остаточний вердикт щодо яких виносять виборці. Очевидно, однак, що в країнах СНД такі особистості можуть з'явитися ще не скоро.

На процеси модернізації накладається парадигма постмодерну. Найважливішими симптомами постмодерністського мислення є невизначеність смислів, смислова розірваність, алогічність, що переходять в абсурд. Відтак державні лідери та їх послідовники не мають стійких ціннісно-ідеологічних орієнтацій. У фокусі ідентифікацій, що відбуваються у їх межах, містяться не стільки цінності, ідеології, скільки імідж лідера, тобто набір штучно сконструйованих і почасти випадкових особистісних

характеристик, а також сукупність ідеологем, „тверджень, прийнятих на віру, без додаткових доказів і логічних аргументів”, та ідеологемних полів, до яких „входять символічно-функціональні постаті й соціальні ідоли” [17, с. 13].

Слід враховувати й те, що в цих умовах посилюється риночність, ярмарковість, „порнографічність” культурних зразків, викликаних „повстанням мас” і посиленням ролі ЗМІ. Ціннісні орієнтації послідовників піддаються масовим політичним маніпуляціям, оскільки ізольована людина у світі, позбавленому чітких значеннєвих орієнтацій, прагне інтегруватися в політичне ціле, символізоване державним лідером, аж до персонально-політичної „ідоломанії”. За цих обставин лідер за допомогою певних комунікаційних ресурсів може „задавати” послідовникам ззовні ціннісні орієнтири й програмувати їх діяльність у потрібному напрямі, оскільки „майже протягом всієї історії людства політичні границі забезпечувало домінування культури тих, хто мав владу... Зіткнення владних порядків було тотожним зіткненню культур... Протистояння культурі могло розглядатися як опір владі, як висловлення нелояльності” [18, с. 170]. Внаслідок цього лідери можуть проектувати й формувати цінності тих, хто перебуває під контролем їх владного авторитету. В умовах транзиту для значних категорій населення лідер виступає в якості агента їх культурологічної та особистісної посттравматичної адаптації.

Панівні типи культури істотно вплинули на типи і формати формати політичного лідерства в країнах транзиту. Характерні для цього часу культурні травми й соціальні аномії сприяли утвердженню не тільки розмаїття форм політичного лідерства, але і його патологічних проявів. Домінування демократичної чи авторитарної моделі лідерства в тій чи іншій країні, так само, як і форма транзиту, значно залежать від панівної національної політичної культури, цінностей політичного класу, глибини культурної травми і швидкості її подолання, а також „фонду успадкованих ресурсів”.

Література:

1. Пригожин А. И. Патологии политического лидерства в России // Общественные науки и современность. – 1996. – № 3. – С. 23 – 29.
2. Соловьев А. И. Политическая культура: к проблеме идентификации национальных моделей // Принципы и практика политических исследований. – М.: РОССПЭН, 2002. – С. 126 – 144.
3. Капустин Б. Г. Конец „транзитологии”? О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия // Полис. – 2001. – № 4. – С. 6 – 26.
4. Штомпка П. Социальное изменение как травма. Статья первая // Социс. – 2001. – № 1. – С. 6 – 16.
5. Рудич Ф. Політичне лідерство на пострадянському просторі:

методологічний контекст // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск, 2006. – С. 5 – 14.

6. Мониторинг общественного мнения. Июнь – 2008 // Новости НИСЭПИ. – 2008. – № 2. – С. 3 – 50.

7. **Михальченко М.** Пошук лідерів: чесних, талановитих, справедливих // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск, 2006. – С. 15 – 21;
Головатий М. Політична еліта для сучасної України: регіональний і національний контекст // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск, 2006. – С. 42 – 47 та ін.

8. **Зеленько Г.** Контексти політичного лідерства на постсоціалістичному просторі // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск, 2006. – С. 109 – 117.

9. **Лысюк А. И.** Беларусь, Россия, Украина: потенциал конфликтности (попытка сравнительного анализа) // Украина: зона контрадикции. – Луганск: Знание, 2005. – С. 129 – 160.

10. **Дергачов О.** Політичне лідерство і моделювання національного розвитку // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск, 2006. – С. 30 – 41.

11. **Новакова О.** Авторитарна і демократична моделі політичної модернізації // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск, 2006. – С. 82 – 90.

12. **Лапкин В. В., Пантин В. И.** Восприятие западных институтов и ценностей в постсоветском пространстве: опыт Украины и России // Полис. – 2004. – № 1. – С. 80 – 95.

13. **Слизовский Д. Е., Шуленина Н. В.** Политическое лидерство в России: история, опыт, проблемы. – М.: Изд-во РУДН, 2006. – 645 с.

14. **Дубовцев В. А., Розов Н. С.** Природа „русской власти”: от метафор – к концепции // Полис. – 2007. – № 3. – С. 8 – 23.

15. **Гнатюк О.** Прощание с империей. Между Востоком и Западом // Перекрестки. – 2005. – № 1 – 2. – С. 37 – 97.

16. **Катаев С. Л.** Транзитивне суспільство як виклик сучасності // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Матеріали 7-ої Міжнародної науково-методичної конференції. – Харків, 2001. – С. 75 – 81.

17. **Падгол В.** Структура таталітарнага менталітэту беларусау як носьбіт асноуных формау нацыянальнай ідэі // Грамадзянская альтэрнатыва. – 1999. – № 1. – С. 11 – 27.

18. **Бреский О.** География Восточной Европы: пространство Пограничья // Перекрестки. – 2005. – № 1 – 2. – С. 168 – 186.

Корпоративізм як принцип розподілу політичної влади

Марія Ткачук,
аспірант кафедри політології
Національного університету
„Києво-Могилянська академія”

На думку автора статті, при аналізі політичних процесів в Україні плідним може бути корпоративістський підхід. Визначенню особливостей цього принципу й присвячується пропонувана розвідка.

Корпоративізм розглядається як особлива форма (спосіб) економічної, соціальної та політичної взаємодії держави з різними суспільними групами. Для того, щоб краще зрозуміти його суть, варто звернутися праць до Г. Вярди, який пропонує розпізнавати корпоративізм в політичній системі за такими основними ознаками: 1) суспільство є організованим (повністю чи частково) не на індивідуалістичній основі, а складається з функціональних, громадських, „корпоративних” об'єднань (родини, клани, регіональні та/або етнічні групи, трудові чи бізнесові об'єднання, групи інтересів), які й утворюють націю; 2) держава прагне структурувати, обмежувати, ліцензувати ці групи й контролювати їх (таку державу Г. Вярда називає „сильною, але не тоталітарною” [13, с. 15]); 3) держава прагне інкорпорувати ці групи в державну систему, тоді як самі вони намагаються і отримати вигоду завдяки участі в цій інкорпорації, і зберегти певну документально закріплену (Конституцією, законами) автономію [13, с. 9].

Корпоративізм як форма організації суспільства відомий з давніх-давен. Г. Вярда, до речі, пише, що „природний корпоративізм” існував у багатьох формах доміючих суспільств, особливо в тих традиціях, де наголошувалося на солідарності, груповій ідентичності, спільності (племена Африки, засноване на групових зв'язках конфуціанство, засновані на груповій, клановій, кастовій спільності спільноти Південної Азії тощо) [13, с. 9]. Ми ж обмежимося розглядом лише сучасного корпоративізму.

Г. Вярда [13, с. 9 - 15], Ф. Шміттер та Дж. Лембрух [12; 10] розрізняють дві основні форми сучасного корпоративізму.

Проголошений (або авторитарний) корпоративізм існував у період між Першою і Другою світовими війнами. Він поступово переродився на сильні

авторитарні режими (фашистська Італія, нацистська Німеччина, Франція за часів Віші, Іспанія за Ф. Франко, Португалія за А. Салазара, Бразилія за часів Ж. Варгаса, Аргентина за часів Х. Перона). Характерна його особливість — пригнічення усіх груп інтересів, особливо профспілок.

Сучасний неокорпоративізм (інші назви — **соцієтальний, ліберальний корпоративізм**) часто називають „суспільним” та „відкритим”; він притаманний розвиненим державам (і аж ніяк не державам, що розвиваються). Неокорпоративізм інкорпорує групи інтересів у процеси прийняття рішень у таких галузях, як індустріальна політика, соціальний добробут, пенсії, економічне планування. Як правило, залучаються „економічні” групи інтересів: профспілки, наймані робітники, фермери. Проте, в залежності від питання, яке обговорюється, можуть залучатися й інші групи. Неокорпоративістська модель передбачає формальні (у значенні офіційні) консультації між основними групами інтересів і державою. Залучення до відповідної групи інтересів означає пряму участь в процесі прийняття рішень під патронатом держави, представництво та право голосу (часто — право вето) в апараті, де приймається рішення. Неокорпоративізм практикується в країнах Західної Європи, де бізнес, професійні спілки і держава укладають так звані соціальні угоди (social pacts). Часто це явище називають трипартизмом. Він вважається ефективним механізмом вирішення проблем у сфері праці на міжнародному рівні, який активно використовується Міжнародною організацією праці [9]. Соціальні угоди, розроблені під наглядом та за допомогою урядів, передбачають відмову профспілок від використання права на страйк в обмін на гарантії роботодавців на підвищення заробітної платні та соціальні гарантії. Такі угоди вигідні для усіх трьох сторін: профспілки отримують вищі зарплати та соціальні гарантії, бізнес — стабільність і зростання продуктивності праці, держава — суспільний спокій. Країнами „міцного неокорпоративізму” вважають Австрію, Швецію і Швейцарію, менш виражені ознаки корпоративізму можна знайти у Великій Британії, Франції та Німеччині.

Деякі дослідники виокремлюють ще два різновиди корпоративізму — **бюрократичний** та **олігархічний** [5, с. 55 - 61]. Їх спільною рисою є асиметричний розподіл влади в класичному трикутнику „влада – бізнес – профспілки”; часто остання з цих ланок взагалі не стає суб’єктом переговорів та процесу вироблення політики.

Бюрократичний корпоративізм — це фактично корпоративізм на рівні груп інтересів та інститутів виконавчої гілки влади. В умовах, коли реальна влада зосереджена у виконавчій гілці державної влади, групи, що не мають можливості впливати на неї, втрачають свій вплив. Джерелом бюрократичного корпоративізму можна вважати помічену М. Вебером (праця „Господарство і суспільство”) властивість бюрократів монополізувати техніку управління та використовувати ресурси не лише для виконання своїх функціональних обов’язків, а й для задоволення

„владного інстинкту” [2] (М. Вебер вважає, що владний інстинкт є нормальним та навіть необхідним інстинктом для політика, проте не для чиновника [3]). Прикладом бюрократичного корпоративізму вважають суспільство радянського типу.

Олігархічний корпоративізм — це нав’язування суспільству кланових інтересів фінансово-промислових груп із застосуванням нелегітимних способів економічної та політичної конкуренції, таких як тіньове лобіювання, корупційні схеми (включно з прямим підкупом чиновників і політиків). За таких умов державна влада стає тісно пов’язаною з політично-економічними кланами: олігархи зосереджують у своїх руках більшість ресурсів власності, а політики (і чиновники) активно використовують адміністративні ресурси і повноваження для свого збагачення. В умовах олігархічного корпоративізму корупція пронизує усі соціальні відносини і стає найважливішим ресурсом впливу. Олігархічні монопольні групи підтримуються (а іноді і створюються) державою та мають привілейоване становище для доступу до державних ресурсів. Членство в таких групах не є добровільним, навіть навпаки — неможливо здійснювати певний вид господарської діяльності без участі у такій групі, адже вони існують не лише для репрезентації інтересів її учасників, але і для здійснення управління такими групами з боку держави. Прикладом називають ситуацію в сучасній Росії.

У 1980-х роках актуальним стало дослідження **корпоративізму на рівні окремих галузей, компаній, корпорацій** тощо: корпоративні відносини спостерігаються в усіх типах корпорацій, у яких групи інтересів представляють власники, найманий менеджмент та наймані працівники (персонал) при вирішенні соціально-економічних проблем [5, с. 66]. Тобто відбулось своєрідне перенесення корпоративних стосунків з державного рівня (макрорівня) на виробничо-господарську сферу [5, с. 66]. Важливою рисою таких підприємств-співтовариств є цілеспрямоване формування сучасних виробничо-господарських організацій з домінуванням соціальної відповідальності та учасницької поведінки з боку робітників (філософія „спільної долі”), що забезпечує конкурентоспроможність, клієнтоорієнтованість (не змішувати з клієнтелізмом, який, зокрема, розглядає український дослідник В. Тертичка [8, с. 632 - 634]) та економічний розквіт організації.

Для нашого дослідження особливо важливим є поняття **політичного корпоративізму**.

С. Перегудов вважає, що в політичному дискурсі корпорація — це будь-яке структуроване представництво груп інтересів, що виходить на рівень політичних інститутів [6, с. 35]. В. Майклсон дотримується думки, що корпоративізм є цілеспрямованою колективною поведінкою, за якої організації, що представляють агреговані функціональні інтереси, взаємодіють між собою та з органами державної влади з метою вироблення й реалізації владно-управлінських рішень [5, с. 66].

Зовсім іншу позицію підтримує Дж. Кінгдон. Він називає політичним корпоративізмом „взаємодію політичних підприємців у політичному потоці”. Вчений розкриває поняття політичного корпоративізму через своє бачення особливостей функціонування політичного процесу як такого. Він розглядає політичний процес як набір паралельних „потоків” (безперервних процесів нижчого порядку): потоку проблем, потоку політик/пропозицій/альтернатив (policies) та політичного потоку (politics). Учасники політичного процесу (урядовці, парламентарі, працівники адміністрації президента, зацікавлені групи, групи інтересів, професійні лобісти, громадські організації, профспілки, науковці, ЗМІ тощо) можуть бути залучені до одного або й кількох потоків. Спробуємо дати їм стислу характеристику [11, с. 92 - 93].

Потік проблем — це проблеми, потреби, конфлікти, що існують в суспільстві та потребують вирішення. Для дослідження цього потоку й управління ним необхідно розуміти, чому одні проблеми потрапляють у сферу уваги представників влади, а інші — ні.

Потік альтернатив публічної політики — існує ціла спільнота спеціалістів (бюрократи, спеціалісти з планування та оцінки бюджету, працівники апарату парламенту, науковці, групи інтересів тощо), які професійно розробляють пропозиції/альтернативи публічної політики. Кожен з них має свої ідеї, власне бачення, керується власними цілями й цінностями. Усі ці думки та ідеї постійно циркулюють у цьому середовищі. Тут важливо зрозуміти, чому до одних ідей поставилися серйозно, а до інших — ні.

Політичний потік складається з таких компонентів, як зміна суспільних настроїв, несподівані результати опитувань громадської думки, виборчий процес та його результати, зміна президентської адміністрації, зміна кількості представників політичних партій у парламенті, успішна реалізація кампанії тиску певною групою інтересів.

Загалом ці три потоки (процеси) можна розглядати як незалежні одне від одного, проте в певні періоди якісь два з них або й усі три об'єднуються. Зміни в них, на думку Дж. Кінгдона, відкривають „вікно можливостей”, або „вікно політики” (policy window), тобто утворюють короткотермінове сприятливе середовище для просування певного політичного рішення/політичної пропозиції [11, с. 174]. Ключову роль у просуванні політичних рішень відіграють „політичні підприємці” (policy entrepreneurs). Політичний підприємець — це прихильник певної політики (policy), який готовий інвестувати свої ресурси (час, енергію, репутацію, кошти) у просування певного положення публічної політики в обмін на отримання у найближчому майбутньому матеріальних, стратегічних або солідарних вигод [11, с. 188]. За Дж. Кінгдоном, політичні підприємці можуть перебувати на різних щаблях органів влади або і взагалі поза ними: політичними підприємцями можуть бути як парламентарі чи працівники адміністрації президента, так і науковці, бюрократи, професійні лобісти

[11, с. 181 - 189].

Фактично забезпеченням об'єднання політичних потоків опікуються політичні підприємці, адже „вікно можливостей” утворюється внаслідок змін у політичному потоці (нові призначення, вибори, кардинальна зміна громадської думки стосовно чогось, реорганізація політичного інституту тощо) або в потоці проблем (загострення суспільної проблеми внаслідок якоїсь випадковості чи збігу обставин, наприклад, аварії на шахті, фінансової кризи, масової несплати за комунальні послуги). В залежності від того, що саме спричинило утворення „вікна”, розрізняють два їх типи — проблемні і політичні „вікна”. Політичний підприємець забезпечує реалізацію потрібної йому публічної політики завдяки „прикріпленню” заздалегідь розробленої пропозиції (альтернативи) до певної політичної події чи проблеми і в такий спосіб запускає свою пропозицію в апарат вироблення політичних рішень. Тобто можна говорити, що політичний підприємець є фактично управлінцем потоку пропозицій. Якщо провести аналогію з бізнес-корпораціями, то політичний підприємець — це топ-менеджер компанії, тобто найнятий працівник, який завдяки своїй кваліфікації і досвіду у сфері управління стає центральною постаттю в корпорації, адже від нього залежать прибутки компанії; топ-менеджер приймає та забезпечує виконання своїх рішень, проте має рахуватися з думкою власників/акціонерів компанії. Політичний підприємець може не лише „чіпляти” пропозиції до відповідних „вікон” з проблемного і політичного потоків (тобто лобювати), а й виробляти (готувати) ці пропозиції/альтернативи публічної політики чи координувати їх вироблення.

В політичному потоці пропозиції, проблеми, альтернативи та вирішення проблем постійно існують: їх обговорюють, переглядають і знову обговорюють. На відміну від моделі вирішення проблеми (problem-solving model), згідно з якою люди, усвідомивши проблему, починають шукати шляхів її вирішення, підхід Дж. Кінгдона полягає в тому, що альтернативи, які потенційно можуть знадобитися для вирішення певних проблем, постійно існують в уряді та його оточенні, відшукуючи проблему (з потоку проблем) або політичну подію (з політичного потоку), до якої б ця альтернатива могла „причепитись” і, таким чином, збільшити ймовірність її схвалення [11, с. 181]. Одна й та ж пропозиція (альтернатива) може, до речі, бути „причепленою” до різних проблем і подій.

Описана Дж. Кінгдоном модель поведінки політичних підприємців характерна для американської плюралістичної моделі розподілу політичної влади (існування кількох центрів влади та багатьох груп інтересів, котрі змагаються за можливість вплинути на ухвалення конкретного рішення).

Спробуємо дослідити українські особливості роботи політичних підприємців.

На думку О. Дем'янчука, ознакою політичного корпоративізму є

групування політичних підприємців у „корпорації”, що об’єднують політичні партії, структури бізнесу/ринку, громадські/неурядові організації тощо [4]. В такий спосіб відбувається розвиток „горизонтальної площини” взаємодії різних соціальних груп. На відміну від „вертикальної площини”, яка включає в себе зв’язки, обумовлені офіційною ієрархією (тобто між керівниками й підлеглими), „горизонтальні зв’язки” передбачають взаємодію за функціональним принципом, а конкретніше – співпрацю зацікавлених сторін з метою вирішення суспільної проблеми чи досягнення певної мети.

Поштовхом для початку „корпоратизації” української політичної системи стала мета, яку можна визначити як „перемогу на виборах 2004 року”. На думку О. Дем’янчука, 2004 рік став переломним для зміцнення українських „політичних корпорацій”, адже безпрецедентно гостра президентська кампанія 2004 року чітко поділила політиків і суспільство в цілому на два табори, а концентрація ключових ресурсів навколо основних конкурентів призвела до утворення двох чітких політичних корпорацій (умовно „помаранчевих” та „блакитно-білих”), особливістю яких було блокування не лише з діловими колами (що було досить поширеним і раніше), але й з громадськими організаціями та політичними силами, які не перебували при владі [4].

Пізніше відбувся розпад „помаранчевих” на (умовно) „корпорацію Ющенка” і „корпорацію Тимошенко”. На сьогодні в українській політичній системі існують три політичні корпорації: дві вище згадані та „корпорація Партії регіонів”. Саме вони поділили між собою основні фінансові, інтелектуальні і політичні ресурси країни та, власне, й реальну владу. Більше того, через „корпоратизацію” української політичної системи відбулося значне послаблення виконавчої гілки влади, яка, окрім своєї безпосередньої функції — адміністрування, все більше почала обслуговувати інтереси „політичних корпорацій”.

Сучасні українські політичні корпорації значною мірою сформували політичний ринок в країні. Дж. Б'юкенен пропонує застосовувати концепцію ринку до аналізу політичних процесів: він виходить з того, що ринок є інститутом обміну, отже люди приходять на ринок, щоб обміняти одну річ на іншу з вигодою для себе [1, с. 22]. Політика – це складна система обміну між індивідами, в якій вони колективно прагнуть досягнути приватних цілей, оскільки не завжди можуть реалізувати свої інтереси за допомогою звичайного ринкового обміну. На ринку люди обмінюють яблука на апельсини, а в політиці – погоджуються сплачувати податки в обмін на необхідні усім і кожному блага: від місцевої пожежної станції до суду [1, с. 23]. Таким чином, завдяки свідомим діям окремих громадян і груп, спрямованим на формування політичної системи і процедур прийняття політичних рішень, які б максимально задовольняли індивідуальні інтереси громадян, створюється політичний ринок.

А. Пшеворський також розглядає політичну систему країни як

політичний ринок. Проте він критикує теорію суспільного вибору, вважаючи, що вона „надто радикалізує властиву демократії невизначеність і не допускає раціональних дій” [7, с. 68]; іншими словами, позбавляє політичного гравця можливості свідомого та відповідального вибору, а „для мотивації участі в демократії актори мають бачити зв’язок між тим, що вони роблять, і тим, що з ними відбувається” [7, с. 68]. Теорія суспільного вибору, на думку вченого, вважає демократію грою в лото: спочатку всі актори вирішують, чи купувати квитки, а потім чекають, коли на екрані з’являться виграшні номери; за таких умов результат гри буде чесним, проте це його єдине виправдання [7, с. 68]. Демократія функціонує інакше, вважає А. Пшеворський, – „в демократичній грі є елемент випадковості, проте він екзогенний: випадкова смерть лідера може радикально змінити ситуацію, проте на цьому роль випадку й закінчується” [7, с. 69]. Йдеться про політичний ринок, на якому різні політичні сили сприймають одна одну як повноцінного конкурента, а демократичність цього ринку визначається способами конкуренції: демократія — це система, за якої партії програють вибори, причому поразка на виборах не вважається ані ганьбою, ані злочином [7, с. 28, 76], і все, чого прагнуть переможені, це спробувати зіграти за тими ж правилами, за якими вони щойно програли. В умовах стабільної демократичної держави для основних політичних сил вигідніше погодитися з одержаними результатами, навіть якщо це поразка, і продовжувати діяти в структурі чинних інститутів, аніж намагатися знищити демократичну державу [7, с. 47].

А. Пшеворський вважає, що процес переходу до демократії чи встановлення демократичних інститутів створює непрості проблеми: щоби перейти до демократії, антиавторитарні сили мають об’єднатися проти авторитаризму, а щоб перемогти в умовах демократії, вони мають конкурувати між собою. Тому боротьба за демократію завжди є боротьбою на два фронти: проти авторитарного режиму і проти союзників за краще становище в умовах майбутньої демократії [7, с. 108]. Один із варіантів вирішення цієї дилеми полягає в укладанні пактів (домовленостей) між лідерами політичних сил щодо: 1) розподілу урядових установ незалежно від результатів виборів (кадрові домовленості); 2) визначення та закріплення основних політичних орієнтацій (згода стосовно майбутнього політичного курсу); 3) виключення або й пригнічення політичних аутсайдерів. Дослідник визнає, що роль пактів може бути неоднозначною, адже, з одного боку, вони знижують ймовірність загострення конфліктів через майбутній політичний курс та кадрові призначення, виключаючи їх зі сфери суперництва [7, с. 133], а з іншого боку, вони небезпечні тим, що можуть призвести до появи своєрідних „картелів” тих, хто зараз при владі, проти суперників. Такі „картелі” обмежують конкуренцію і розподіляють вигоди, пов’язані з політичною діяльністю, серед учасників „картелю”, і тоді демократія перетворюється на приватне підприємство лідерів політичних партій і корпоративних утворень, в олігополію, змову

для усунення сторонніх від політичної боротьби [7, с. 134].

На нашу думку, поява політичних корпорацій в Україні є першим етапом створення повноцінного політичного ринку, що є необхідною передумовою демократії. Політичні корпорації сьогодні усвідомили себе гравцями на політичному ринку, тобто організованими структурами, кожна з яких володіє ресурсами (матеріальними, фінансовими, політичними, інтелектуальними, медійними тощо), достатніми для того, аби впливати на прийняття рішень як на національному, так і на регіональному рівні. Важливо, що сьогодні вже існує конкуренція між різними політичними корпораціями, що є умовою для недопущення олігополії чи змови.

Література:

1. **Бьюкенен, Джеймс М.** Конституция экономической политики // Бьюкенен, Джеймс М. Сочинения. Пер. с англ. Серия „Нобелевские лауреаты по экономике”. Т. 1. / Фонд экономической инициативы; гл. ред. кол.: Нуреев Р. М. и др. / - М.: „Таурус Альфа”, 1997. — С. 17 - 27.
2. **Василенко И.** Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по напр. и спец. „Политология”, „Гос. и муниципальное управление”, „Юриспруденция”. — 2. изд., перераб. и доп. — М.: Издательская корпорация „Логос”, 2000. — 200 с. // Інтернет-копія / http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Vasil/index.php
3. **Вебер М.** Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. — М., 1990. — С. 691.
4. **Дем'янчук О. П.** Модель „політичного ринку” в процесах формування державної/публічної політики в Україні // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 69. Вип. 56. Політичні науки. Правознавство. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. — С. 40 - 46.
5. **Майклсон Виктор Михайлович.** Методология теории корпоративизма в политической науке: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.01. — Москва, 2006 — 196 с.
6. **С. П. Перегудов, Н. Ю. Лапина, И. С. Семененко.** Группы интересов и российское государство / РАН; Институт мировой экономики и международных отношений. — М.: Эдиториал УРСС, 1999. — 350 с.
7. **Пшеворский А.** Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / В. А. Бажанов (ред.), В. А. Бажанов (пер. с англ.). — М.: „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 1999. — 320с.
8. **Тертичка В.** Державна політика: аналіз та здійснення в Україні: - К.: Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2002. — 750 с.
9. Тресторонні консультації. Переклад з англ. / Наукова ред. Костириця В. І. — К.: Міленіум, 2002. — 108 с.
10. **Шмиттер Ф.** Неокорпоративизм // Политология: хрестоматия /

Сост. проф. М. А. Василик, доц. М. С. Вершинин. — М.: Гардарики, 2000. — 843 с. Інтернет-копія // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/34.php

11. **Kingdon, John W.** Agendas, alternatives, and public policies. - Glenview, Ill.: Scott, Foresman, 1984. — 240 p.

12. Patterns of Corporatist Policy-Making / Ed. by G. Lehmbruch, P. C. Schmitter. London: Sage, 1982.

13. **Wiarda, Howard J.** Corporatism and comparative politics: the other great „ism”. Armonk, NY, 1996. — 193 p.

Складові політичних подій

Олександр Швирков,

кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
Сумського державного університету

У статті зроблено спробу визначити контури й характер проблеми взаємного відношення основних складових політичних подій: істинних мотивів політика, пояснення необхідності відповідного політичного рішення різним аудиторіям, наслідків рішення. Особливо виділено проблему пристосування, взагалі відповідності реальності картини світу, на якій ґрунтується легітимність влади, і пояснення нею (владою) своїх дій.

Думаю, перед будь-яким філософом, якщо він вирішить писати на політичну тему, постає одна і та ж проблема: факти. Філософ не звик мати з ними справу. Він оперує такими поняттями, як принципи та ідеї, для перевірки яких йому достатньо власного розуму. Перевірка ж фактів потребує звернення до документів, свідчень тощо.

Для філософа, який все ж вирішив взятися за політичну тематику і при цьому залишитися філософом (тобто не „загрузнути” у фактах), існують дві можливості. Перша: вдатися до конструювання повітряних замків – цим філософи часто грішили (і грішать). Йдеться, зрозуміло, про побудову теорії ідеального суспільства та ідеальної держави. Друга можливість: знайти проблему, вирішення якої у кожному конкретному випадку хоча й визначалося б аналізом конкретних фактів, проте сама її структура, можливі варіанти вирішення тощо від конкретних фактів би не залежали. Зрозуміло, що філософія у цьому випадку відповідає за постановку проблеми (якісна сторона), а політологія – за вибір того чи іншого конкретного її вирішення (кількісна сторона). Очевидно також, що за коректної постановки проблеми міра достовірності тих чи інших її розв’язків повністю залежатиме від точності та об’єктивності політологічного аналізу.

У цій статті спробую сформулювати таку проблему. Однак сперш деякі міркування, що виводять на неї та частково обґрунтовують її актуальність.

Будь-яку політичну подію можна розглядати й оцінювати з трьох точок

зору. Перша основана на аналізі мотивів, якими керувався політичний діяч (діячі), ухвалюючи те чи інше рішення, реалізація якого призвело до певної події. Друга – на тому, які наслідки має ця подія (політичні, економічні, екологічні тощо). Нарешті, третя точка зору базується на аналізі того, як пояснювалося рішення, як воно обґрунтовувалося й подавалося в засобах масової інформації, у літературі (у тому числі й таємній) тими особами, які ухвалювали політичне рішення, чи їхніми представниками. Отже політична подія має три складові. Перша – суб'єктивна (відповідає першій точці зору), друга – об'єктивна (другій). Третю за браком кращого терміна назовемо медійною. Вона відповідає третій точці зору.

Найбільша проблема тут – чітке відокремлення цих трьох компонентів, моментів. Переважно це стосується відокремлення першого і третього, тобто істинних мотивів, за якими ухвалюється те чи інше рішення політиком, і тих мотивів, які оприлюднюються. Проілюструємо нашу думку прикладом.

Політик ухвалив рішення оголосити війну сусідній державі. Це рішення може бути наслідком його особистих амбіцій, прагнення до влади, почуття власної неповноцінності, раціонального розрахунку — чого завгодно. Однак озвучити істинні причини, що спонукали його до такого рішення, може бути не вигідним з моральної, політичної чи іншої точки зору. Більше того, як вчить нас психоаналіз, істинні причини можуть бути приховані від самого політика. Але якесь пояснення свого рішення дати необхідно, причому йдеться не тільки про населення, яке, природно, захоче знати, чому значну його частину незабаром відправлять на смерть. Йдеться й про те, як дане рішення обґрунтовується в державних документах, як воно проводиться через державні органи (а їх, між іншим, може бути немало, більше того, деякі з них можуть бути в опозиції до політика, що прийняв рішення; згадати хоча б президента США й Конгрес). Багато діячів, через яких „проходитиме” це політичне рішення, можуть бути досить поінформованими і впливовими, щоб їм можна було підкинути якусь „ляльку”. Якщо обґрунтування не буде фундаментальним, то рішення може просто „не пройти”. Слід так само враховувати можливість наявності різних, навіть протилежних інтересів груп, від яких залежить затвердження рішення. У будь-якому випадку в архівах держави має залишитися не якась відписка на півсторінки, а об'ємний, більш-менш логічний і виразний документ, що обґрунтовує, наскільки важливим є це рішення. Навіть у таємних документах, не призначених для опублікування, не можна вказувати серед причин оголошення війни, наприклад, прагнення керівної верхівки до особистої наживи.

Це те, що стосується аргументації для, так би мовити, внутрішнього користування, тобто для державного апарату, різних державних органів тощо. Це обґрунтування, ймовірно, найбільш складне, оскільки розраховується на людей обізнаних і впливових. Наступне обґрунтування має адресуватися іншим країнам. Тут необхідно сформулювати

роз'яснення, чому ця держава має намір напасти (або вже напала) на одну (чи на кілька) з них. Залежно від обставин (наприклад, рівня близькості ідеологій і/чи інтересів, сили даної держави тощо) це обґрунтування може бути більш-менш докладним, більш-менш зухвалим і безапеляційним. Обґрунтування оголошення війни, як правило, надається й тій державі, на яку збираються напасти. Воно може істотно відрізнятися від того, що адресується „світовій спільноті”.

Ще одне обґрунтування призначається для народу своєї країни. Оскільки більшість населення, як правило, малоосвічена й не дуже тямить у політиці, то це пояснення має бути якнайпростішим. Як правило, воно спирається на політичну і соціальну міфологію (зокрема, апелює до міфу про боротьбу добра зі злом), містить такі поняття, як справедливість, відплата тощо. Неабияке значення мають також міжнаціональні та міжрасові відмінності. Як правило, підґрунтя для „правильного” сприйняття відповідного рішення готується заздалегідь, з використанням засобів масової інформації. Причому тут маємо деякі розбіжності в інтелектуальному рівні обґрунтувань: наприклад, на телебаченні воно набагато примітивніше, ніж у друкованих виданнях. Найважливіше значення в процесі підготовки сприйняття населенням політичного рішення має формування образу ворога.

Таким чином, виявилось, що навіть при поверховому аналізі можна виділити як мінімум три способи пояснення політичного рішення в розглянутому контексті. Перший – для державних структур (носієм його є насамперед офіційна внутрішньодержавна документація, у тому числі й таємна), другий – для „світової спільноти”, урядів інших держав, третій – для власного народу. Причому всі три пояснення, всі три трактування можуть значною мірою відрізнятися одне від одного як у концептуальному плані (тобто в смислі основних ідей, покладених у основу обґрунтування), так і в плані повноти й деталізації¹. У цьому зв'язку можна пригадати, як подавалися війни, що велися США у В'єтнамі та Радянським Союзом в Афганістані. Було б так само повчально здійснити документальний порівняльний аналіз того, як та чи інша політична подія подається різній аудиторії: народу, політикам (своїм і чужим), чиновникам, дипломатам. Думаю, у багатьох випадках контраст виявиться просто разючим.

Усі ці обґрунтування й пояснення формують у свідомості людей певний образ події. Оскільки пояснень багато, то й образів теж багато, і вони можуть істотно відрізнятися. Вони можуть бути і досить автономними, час від часу вступаючи в конфлікти одне з одним. Наприклад, тоді, коли у політика, що ухвалив політичне рішення, є досить сильна й впливова

¹ Наприклад, І. Лакост пише, що геополітичні міркування служать лише для „виправдання суперницьких устремлінь владних інстанцій щодо певних територій і людей, що їх населяють”. Цит. за [2].

опозиція. Найчастіше така ситуація виникає у так званих демократичних країнах. У тоталітарних пояснення політичного рішення, як правило, генерується єдиним джерелом.

Наявність кількох версій подій, що подаються народів, може породжувати значне збурення в головах, почуття непевності, тривоги. Особливо це стосується пояснень доленосних рішень.

Як видається, роль пояснення не зовсім чітко з'ясована, насамперед політологами й філософами. Почасти це обумовлюється тим, що не розмежовано моментів мотивів політичних дій та їх пояснення. Точніше – тим, що досить часто про реальні мотиви роблять висновки за поясненнями. Ця ситуація схожа на ту, що часто виникає при психоаналізі — йдеться про так звану раціоналізацію. Однак там ця ситуація чітко фіксується психоаналітиком і ним запобігається. При оцінці ж політичних подій такого, як правило, не відбувається: раціоналізації нерідко приймаються за істинні причини.

У зв'язку з вищезазначеним стає зрозуміло, наскільки складним може виявитися аналіз політичних подій, особливо з метою з'ясування їх причин. Справді, для більшості політологів, не кажучи вже про пересічних громадян, доступ до таємної (та й просто внутрішньої та міжвідомчої) документації закритий. Безпосереднє спілкування з політиками, що прийняли рішення, – тим більше. Мемуари, залишені для нащадків тим чи іншим діячем, так само не можуть бути надійним джерелом хоча б тому, що пишуться вони тоді, коли їх автор ще живий і може поплатитися за зайву відвертість. Такий характер властивий і ситуації з дослідженнями, що стосуються сучасної політичної ситуації й недавнього минулого². Залишається тільки робити припущення, ґрунтуючись переважно на офіційній версії подій, тобто версії для „загального користування”. Те, наскільки вона може бути далекою від істини, зайвий раз доводити не варто.

Вийти з такого становища може допомогти порівняльний аналіз змісту різних джерел, зіставлення різних версій, які послідовно видавалися „на-гора” офіційними інстанціями. Значну користь тут, імовірно, приносить існування опозиції щодо діючої влади, яка у своїх цілях може

² Класичний приклад тут – книга Ф. Фукуями (співробітника Держдепартаменту США) „Кінець історії, або Остання людина”. Тут, до речі, ми безпосередньо виходимо на іншу важливу проблему. Полягає вона у визначенні того, яка в подібних творах частка пропаганди і яка частка, так би мовити, „чистого знання”. Визначити ці частки особливо важко насамперед тому, що, як правило, пропаганда здійснюється не прямо (тобто це не якась кількість певних фраз), а шляхом розміщення певних акцентів, створення певного контексту сприйняття тих чи тих ідей. Причому, якщо вона ведеться системно, масовано, то контекст цей може створюватися не безпосередньо в даній праці, а іншими засобами, заздалегідь. Дана ж праця потім просто „вбудовується” у цей контекст. Інакше кажучи, перш ніж подати на розгляд публіці той чи інший витвір, у її мізках створюється домінанта, що і змушує публіку „правильно” сприйняти ідеї, викладені в пізніше опублікованому творі: ще один додаток метафори про ґрунт і насіння.

опубліковувати ті чи інші матеріали, що ставлять під сумнів офіційну версію. Але, мабуть, найважливішим і найдостовірнішим джерелом є реальна ситуація, що складається внаслідок прийняття й реалізації певного політичного рішення.

Усе вищезазначене стосовно міжнародної політики справедливе й стосовно політики внутрішньої. Зокрема й діяльності політичних партій.

Будь-яка партія повинна мати програму. Це положення міститься у відповідному законодавстві. Програма партії, як правило, будується на основі різних політичних, економічних, філософських теорій. Тобто на основі тієї чи іншої картини світу. Ця програма надається для ознайомлення публіці і, що особливо важливо в контексті нашого розгляду, є найважливішою основою для пояснення тих чи інших рішень, ухвалених керівництвом партії, тих чи інших дій, партією здійснених.

Далі, будь-яка партія складається з цілком конкретних людей, людей з бажаннями, прагненнями, амбіціями тощо. В ідеалі всіх їх об'єднують спільні погляди на політичний устрій суспільства, відображені, зокрема, у програмі партії. Однак немає потреби нагадувати, що далеко не завжди все є саме так. Не варто так само зайвий раз говорити про феномен олігархізації партій, коли партійна верхівка відривається від партійних мас, використовуючи партійні структури у власних інтересах, часто дуже далеких від тих, які проголошуються в програмі (див. про це, наприклад, [3]).

Таким чином, стосовно діяльності партій можна вважати всі наведені вище міркування. Справді, будь-яке рішення, яке ухвалює керівництво партії, можна розглядати з трьох точок зору: з погляду реальних мотивів, з погляду того, як це рішення подається, і з погляду його наслідків. Пояснити, чому дане рішення було прийняте, необхідно, як мінімум, по-перше, однопартійцям, по-друге – керівникам інших партій, по-третє – народу, тобто виборцям. Причому всі три пояснення можуть дуже відрізнятися одне від одного.

Особливо велике значення має третій вид цих пояснень. Якщо він виявиться не досить переконливим, якщо пояснення безпосередньо не пов'язуватиме рішення з програмою партії, якщо воно не буде доведене в найпростішій формі до свідомості досить великої кількості хоча б прихильників партії, то на наступних виборах партію може спіткати те, що спіткало Соціалістичну партію України на виборах до парламенту 2007 року. Конкуруючі сили обов'язково скористаються шансом, аби подати цю партію в дуже непривабливому світлі. Звісно, якщо конкуренти мають для цього необхідні засоби (насамперед доступ до телебачення). Причому до об'єктивної користі для народу все це безпосереднього стосунку не має. Рішення, ухвалені керівництвом партії, може бути об'єктивно правильним, однак, не будучи достатньою мірою поясненим, насамперед на основі базових програмних принципів, воно може викликати фатальні для партії наслідки. Можна навіть стверджувати, що важливо не стільки

те, що робить політик, скільки те, як він пояснює свої дії, наскільки вдало їх подає (приховуючи реальні мотиви).

Тепер звернемося до найважливішого питання, що стосується взаємовідносин всіх трьох згаданих на початку статті моментів: мотивів, об'єктивних наслідків, пояснення.

У будь-який період розвитку суспільства існує певна картина світу, відображена і закріплена на тих чи інших носіях (на камені, папірусі, папері, плівці тощо). Створюють її, як правило, люди освічені, схильні до системного мислення, часто ті, що мають (чи мали) владу. Зрозуміло, що через ці обставини картина світу відображає погляди досить нечисленної групи людей, а не всього суспільства. Та оскільки група ця, як правило, складається частково з представників правлячої еліти, а частково з інтелектуалів, що її обслуговують, то вона має достатні ресурси, щоби, по-перше, нав'язати свою картину світу решті суспільства, і, по-друге, реалізовувати ті чи інші проекти, що цій картині відповідають.

Такі картини світу містять принаймні три основні компоненти. Перша змальовує певні структури, інститути, згідно з якими організоване суспільство. Вона має досить ідеалізований характер (наприклад, підручники з політології, в яких описується структура і функції державних інститутів). Наступна компонента – це опис конкретних випадків, коли ці структури або успішно виконали свої функції, або не виконали їх (тоді пояснюється, чому не виконали). Третя компонента – рекомендації, що стосуються розповсюдження і зміцнення відповідних інститутів, прогнози щодо їх майбутнього і майбутнього світу, організованого згідно з ними.

Як бачимо, такі картини світу містять у собі як момент ідеології, так і момент утопії (у розумінні К. Мангейма [4]). Вони покликані не тільки обґрунтовувати проекти, що реалізуються, але й бути пояснювальною базою для вже здійсненого.

На сьогодні одна з таких картин – це картина світу, що базується на поняттях демократії, лібералізму, прогресу, глобалізації тощо. Саме через ці поняття ми сприймаємо дуже багато речей і подій, саме апеляція до них вважається „хорошим тоном” при написанні статей і книг. Програми більшості політичних партій мають в достатній мірі відповідати цій картині світу, у будь-якому випадку не суперечити їй. Того ж очікують і від їх дій, тобто від проектів, що ними реалізуються, та від їх наслідків. Та далеко не завжди буває саме так. Вже стало нормою звинувачувати політиків у тому, що вони говорять одне, а роблять зовсім інше. Можна почути думку, що подібна картина світу вибудовується навмисно — ширма для реальних механізмів політики.

Отже — проблема. Сформулюємо її за допомогою серії взаємозалежних питань.

У якій мірі картина світу (що задається, формується літературними та іншими джерелами і яка існує в цих джерелах) – йдеться, насамперед, про картину, про яку ми говорили в попередніх абзацах, – може існувати

окремо від реальності (реальності, що задається справжніми мотивами політиків, наслідками їх дій, економічними, політичними та іншими станами суспільства), на яку вона накладена; як довго вона може проіснувати після того, як ступінь відокремленості перевищить припустиму межу? По-іншому: якою мірою і як довго така картина світу може існувати в умах людей незалежно від реальності? І, взагалі, чи може таке бути?

Ситуація, крім іншого, ускладнюється тим, що ця картина світу не просто існує у вигляді фантазій, уявлень, на сторінках книг, на кіноплівці чи інших „носіях”, — вона змушує створювати певні суспільні інститути. Тобто вона є не лише способом сприйняття реальності, але й обґрунтуванням її зміни. Принаймні, декларованим обґрунтуванням. А тому це формулювання можна доповнити або, точніше, скорегувати у такий спосіб. Якою мірою дана картина світу є головною підставою для зміни, перебудови реальності? Взагалі, наскільки вона відповідає організації суспільства, у якому вона прийнята? І чи є „люфти” між ідеями й концепціями, що задають цю картину світу, які дозволяють видозмінювати, „згинати” її так, щоб уникнути її руйнування? Нарешті, у крайньому випадку, чи не є ця картина світу всього лише ширмою? Як, за рахунок яких резервів вдається тоді підтримувати існування цієї ширми?

Поясню, що маю на увазі, на конкретному прикладі. Політики можуть привселюдно подавати політичну боротьбу взагалі й зі своїми політичними опонентами зокрема у термінах відповідних концепцій, апелювати до цих концепцій при поясненні тих чи інших подій, своїх і чужих мотивів тощо. Але виникає питання, чи справді можна „втиснути” все це в згадану нами картину світу (основану на концепціях демократії тощо, чи справді для цього вистачить слів, термінів, або ж вона (картина світу) рано чи пізно почне „тріщати по швах”? А політикові – забракне слів? Якщо картина світу – просто ширма, що має приховати непорядні дії й мотиви політиків, то як і чому забезпечується гнучкість картини – якщо вже вона дозволяє це робити протягом тривалого часу? Чи, можливо, вона є ширмою тільки почасти, не завжди? Можливо, тільки для частини політиків? Якою тоді має бути „питома вага” тієї частини випадків, коли вона використовується як ширма (або „питома вага” політиків, які її так використовують), для того, щоб вона при цьому все ж могла вважатися не просто ширмою?

На початку статті ми обговорювали питання, пов'язані, окрім усього іншого, з поясненням політиками їхніх дій. Зараз ми включили це обговорення й висновки, зроблені на його основі, у більш широкий контекст, що забезпечується концепцією картини світу.

Однак ще пікантніший вигляд матиме ситуація у випадку, коли маємо справу не з тією картиною світу, що генерується (за допомогою телебачення, газет тощо) для загального користування, а з тією, що створюється інтелектуалами для інтелектуалів. Інакше кажучи, йдеться не про картину світу, що задається банальною пропагандою. Йдеться про картину, що задається досить докладними, зваженими, взагалі

солідними й фундаментальними дослідженнями. Дослідженнями, представленими не тільки кабінетними вченими (щоб не сказати — мрійниками), а й професійними журналістами, вченими-політиками (на кшталт З. Бжезинського [1], Г. Кіссинджера [3]), які, так би мовити, знають систему зсередини, брали безпосередню участь у багатьох важливих політичних подіях.

Ось таким є якісний бік проблеми. Як бачимо, формулювання цієї проблеми є цілковито філософським. Умови того чи іншого її вирішення і самі ці вирішення цілком очевидні. Справа за малим: необхідно визначити питому вагу чинників, що обумовлюють те чи інше рішення. Проте це вже справа політології.

Література:

1. **Бжезинский З.** Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / Пер. с англ. — М.: Международные отношения, 1998. — 256 с.
2. **Дугин А. Г.** Основы геополитики // <http://grachev62.narod.ru/dugin/introd.htm>.
3. **Киссинджер Г.** Дипломатия / Пер. с англ. — М.: Ладомир, 1997. — 848 с.
4. **Мангейм К.** Идеология и утопия // <http://www.politnauka.org/library/classic/manngheim-recenz.php>.

Національно-державні ідеології на пострадянському просторі (досвід Росії та Білорусі)

Максим Розумний,

доктор політичних наук,
радник Національного інституту
проблем міжнародної безпеки

Перманентна кризовість українського суспільно-політичного життя свідчить, що державна модель української нації ще не сформувалася в основних своїх елементах, якими є ідентичність, ціннісний базис суспільної моралі, влада і механізми забезпечення її легітимності. Зрозуміло, що ці елементи мають доповнювати одне одного і складати при цьому певну смислову і функціональну цілісність, принаймні в моделі. Саме це найчастіше мають на увазі, коли говорять про „українську ідею”. При визначенні основних параметрів такої моделі доречно вивчити і використати досвід країн, які мають схожі вихідні дані та розв’язують аналогічні проблеми державно-національного становлення. Особливо корисним для України може бути досвід ідеологічного оформлення сучасних національно-державних проектів у Росії та Білорусі. Схожими ситуації в усіх трьох країнах є з огляду на культурну і психологічну близькість очікувань населення, але при цьому проекти, що їх ми розглянемо, кардинально відрізняються за своїм позиціонуванням щодо імперської ідеологічної спадщини та в стратегічному баченні національної перспективи.

Російський державний проект в останні два десятиліття розвивався досить активно і пройшов у своєму становленні кілька важливих етапів. Його зародження можна ідентифікувати з проголошенням суверенітету РРФСР у складі СРСР, що згодом тривалий час відзначалося як день незалежності РФ. Ідеологічне підґрунтя такого кроку було досить суперечливим.

З одного боку, в суспільній свідомості утверджувалося уявлення про те, що в складі радянської імперії Росія була найбільш безправним суб’єктом, а росіяни мали найменше можливостей для свого національного розвитку

(ця теза була характерна для націоналістичної інтелігенції і частково поділялася республіканською номенклатурою, об'єднаною навколо Б. Єльцина у зв'язку з його тактичною боротьбою проти союзного центру в 1990 - 1991 роках). З іншого боку, Росія своїм формальним і фактичним виходом з СРСР демонструвала „повернення” до своєї історичної ідентичності під власним іменем, власним прапором, і, що на той час було особливо важливо, до своєї інтегрованості в „цивілізований світ”.

В цілому можна сказати, що первинне становлення нової російської державної самосвідомості відбувалося на контрасті з радянською інтернаціональною ідентичністю та пов'язаною з нею комуністичною доктриною й ідеологічно вмотивованим ізоляціонізмом. Атрибутами цієї самосвідомості стали дореволюційні символи державності (прапор, герб і гімн), дружба чи принаймні лояльність щодо цивілізації Заходу, відновлення зв'язку державного проводу з церковним та нова самоназва — „россияне”. Усі ці елементи активно впроваджувалися в суспільне життя першим президентом РФ Б. Єльциним.

Цей варіант російського державного проекту був внутрішньо суперечливим і вочевидь покликаний був виконати роль буфера при переході від однієї імперської моделі до іншої. Фактори, що прискорили згортання цього проекту, — економічний занепад, майнове розшарування, домінування „іногородців” у економічному секторі, деградація суспільної моралі та „неповага” до Росії з боку світової спільноти, передовсім країн Заходу. Усі ці обставини сформували синдром „образи”, який став психологічним підґрунтям для відмови від єльцинської моделі російської державності та переходу до нової модифікації російського проекту.

Необхідну соціальну динаміку для його розгортання дала фінансова криза 1998 року та перехід влади від Б. Єльцина до В. Путіна.

Вихідна точка нового проекту — відновлення національної гідності росіян в якості імперської нації, що реалізується на всіх соціальних і психологічних рівнях. На базовому рівні йдеться про побутову ксенофобію і культ насильства проти іногородців і „зрадників” (особливо показово у цьому сенсі є кінодилогія „Брат” і „Брат-2”). Далі йдеться про застосування сили для придушення внутрішніх опонентів, з якими зіткнулася нова кремлівська влада. З цією метою було розв'язано внутрішні війни — проти Чечні і проти олігархів (М. Ходорковського, Б. Березовського та інших). Згодом, за законом випрямленої пружини, Росія починає говорити з позиції сили з країнами „близького зарубіжжя” — колишніми „братніми” республіками Балтії, Закавказзя, Молдовою і Україною та вибудовує новий формат відносин з країнами Середньої Азії та Білоруссю, в основі якого — відновлення статусу „старшого брата”. Нарешті це „відновлення національної гідності” знаходить логічне завершення у поверненні до риторики та ідеологічних конструкцій „холодної війни”, коли Росія вже відверто позиціонує себе як противника Заходу та його цінностей.

На тлі цієї еволюції розгортається ідеологічне забезпечення нового

російського проекту, що включає в себе як елементи реставрації старих ідеологем, так і продукування нових концептів.

Ідеологія реставрації імперії включає в себе кілька важливих концептуальних блоків.

1. Тлумачення лібералізації в Росії, що відбувалася під проводом М. Горбачова і Б. Єльцина як помилкового курсу, що призвів до національної трагедії (розпаду СРСР) та був спричинений тим, що Захід застосував проти СРСР спеціальні технології впливу на свідомість, в основі яких – обман і прагнення підкорити „слов’ян”. Показовою у цьому сенсі є книга „Маніпуляція свідомістю” С. Кара-Мурзи [1].

2. Легітимація імперського мислення як такого, що відповідає „одвічній” природі Росії та цілком адекватна тим принципам і підходам, на яких будується логіка взаємин держав і народів у сучасному світі. В якості теоретичної основи для такої легітимізації виступила „геополітична” риторика А. Дугіна та інші твори в річищі „консервативної революції”. Пізніше ця дещо архаїчна в сучасному інтелектуальному контексті ідейна конструкція була доповнена концептом „ліберальної імперії” (речник – А. Чубайс, 2005 р.).

3. Експлуатація ностальгійних настроїв для зміцнення влади і забезпечення підтримки її населенням. У масовій свідомості величезної більшості росіян життя в СРСР ототожнюється з причетністю до однієї з двох найбільших світових потуг, а також із суспільством масового добробуту і соціальної рівності. Очевидно, що травмоване ліберальним реформуванням російське суспільство перейшло на рубежі 2000-х років у стан реакції, в основі якої бажання „повернутися в СРСР”. Новий курс державної влади цілком відповідав цим настроям, принаймні на символічному рівні. Центральний символ цього повернення – президент, вихованець КДБ, найбільш міфологізованої інституції колишньої комуністичної імперії. Поруч з цим виникають й інші атрибути „повернення” – мелодія державного гімну, заміна головного державного свята, однопартійність тощо. Можна сказати, що в ідеологічному сенсі сучасна Росія – це модернізований СРСР, позбавлений пафосу антиексплуататорської боротьби та віри в комуністичне майбутнє.

4. Утвердження проекту відновлення імперії в кордонах 1991 року в якості центральної російської національної ідеї (місії) в середньостроковій перспективі. Експансіоністська спрямованість є необхідною умовою життєздатності будь-якого імперського проекту, а відновлення контролю над „зоною інтересів” на території СНД цілком відповідає і феномену психологічного повернення в СРСР, і геополітичному егоцентризму, і теорії змови Заходу проти Росії та „слов’янського світу”. Оформлення союзного договору з Білоруссю стало першим кроком на цьому шляху. Однак наступні кроки – втручання в процес зміни влади в Україні 2004 року, інтеграційні економічні та військово-політичні проекти на пострадянському просторі – наштовхнулися на значні перепони. Це

змусило скоригувати первісний план і перейти до стратегії домінування в регіоні з елементами приниження і залякування партнерів (відключення поставок газу, нагнітання ксенофобії, торгові війни, демонстрація вищого матеріального добробуту тощо).

5. Спроба надати існуючій моделі російської влади стійкого характеру через її теоретико-ідеологічну концептуалізацію в понятті „суверенної демократії”. Починаючи з послання В. Путіна 2005 року, в суспільній думці Росії почала утверджуватися низка тез, яка обґрунтовувала право будувати власну модель державного управління і відповідну цій моделі державницьку ідеологію, що являє собою дещо відмінну від ліберального канону та містить очевидні риси авторитаризму. У найбільш повному вигляді ця концепція викладена в тезах В. Суркова на зустрічі з активом „Єдиної Росії” в лютому 2006 року (див. [2]) Втім, вирішального впливу на рівень легітимності влади теорія В. Суркова не справила, оскільки ця легітимність переважно тримається на інших, соціально-психологічних у своїй основі факторах, – патерналізмі, синдромі національної зверхності, визнанні права сильного в зовнішній політиці тощо.

Загалом нова редакція російського проекту в середньостроковій перспективі здатна забезпечити відносну стабільність держави та її впливовість у регіоні. Вадою цієї моделі є низька адаптивна спроможність та значна інерційність основних соціальних систем, у тому числі зацикленість національної свідомості на надцінних ідеях і параноїдальних комплексах. Очевидно, що Росію і її владу чекають випробування кризовими явищами, пов’язаними з несправданими сподіваннями на а) подальше зростання добробуту населення, б) відновлення контролю над „близьким зарубіжжям”, в) світове визнання і підтвердження „національної величі” росіян, г) торжество слов’янської чи православної ідеї. Такі кризові явища можуть призвести до консервації російської політико-ідейної конструкції та її переходу в захисну модифікацію. Але слід очікувати, що і в цьому вигляді спільнота збережеться, оскільки сформована впродовж останніх років ідентичність і культурна індивідуальність убезпечать країну від розпаду і прискореної деградації. Щоправда, найбільш реальний за цих умов ізоляціоністський курс є цілковито програшним у довгостроковій перспективі.

Білоруська державницька ідеологія після розпаду СРСР творилася, можна сказати, з чистого аркуша. Передумов для формування національно-державної самосвідомості білорусів на початок 1990-х років було обмаль. Фактично жодних прецедентів міжнародної суб’єктності, а тим більше національно-визвольної боротьби білоруська історія не надавала. Проголошена 1918 року БНР лишилася фантомним утворенням, що не проявило себе жодною діяльністю. Республіканська партійно-радянська номенклатура традиційно не мала жодних автономістичних прагнень і чітко виконувала відведену їй роль тренувального майданчика

для всесоюзного кадрового резерву [3].

Єдиним фактором, що легітимізував саме існування БРСР, було уявлення про етнічну окремішність білорусів, сформоване у XIX столітті під впливом ідей народності і національного романтизму. Фольклорна спадщина і твори фундаторів національної культури (Янки Купали, Якуба Коласа, Максима Богдановича та ін.) – це було фактично єдине підґрунтя національного самоусвідомлення на початку незалежності, що стала реальністю після зустрічі лідерів РРФСР, УРСР і БРСР в Біловезькій пущі. Білоруська мова на той час фактично вийшла з ужитку в усіх верствах населення, а професійна культура радянського зразка (творчість письменників П. Бровки, М. Танка, а також досить популярних ансамблів „Песняры”, „Верасы”) не містила жодних натяків на ідеї національної незалежності, а була типовим прикладом радянського масового мистецтва з етнічним колоритом.

Факт незалежності і факт національно-етнічної окремішності спонукав частину білоруської інтелігенції до творення основних атрибутів національної самосвідомості – історичного міфу і ціннісно-культурної самоідентифікації. У цей час з'явилися заклики до повернення в загальний ужиток білоруської мови та визнання її єдиною державною, а також концепції про переважно білоруський характер державного утворення Великого князівства Литовського і запровадження відповідних цій традиції державних символів – біло-червоного прапора і державного символу „Погонь”.

Комплекс ідей білоруського національного самовизначення активно розроблявся у співпраці з українськими патріотичними активістами впродовж 1991 – 1994 років і був репрезентований на президентських виборах 1994 року Білоруським народним фронтом та його лідером З. Позняком. Його поразка на президентських виборах, а особливо розгром БНФ на парламентських виборах 1996 року та встановлення в країні авторитарного режиму О. Лукашенка фактично перекреслили перспективи національно-державного розвитку Білорусі за алгоритмом становлення європейських держав-націй, що протягом XIX – XX століть сформував існуючу на сьогодні політико-культурну карту континенту.

З цього моменту в Білорусі формується власна модель державної самоорганізації та відповідна їй ідеологічна інфраструктура. Визначальним у ній є інтенція психологічного та інституційного „повернення в СРСР”, яке Білорусь здійснила першою на території європейської частини колишньої імперії в той час, коли ще в самій Росії активно розвивався ліберальний національний проект Б. Єльцина. Символом специфічного білоруського „шляху” є національний прапор – в незмінному вигляді успадкований від БРСР.

Тривалий час Білорусь лишалася своєрідним островом СРСР серед ліберально-орієнтованих сусідів. Це призвело до парадоксального ефекту – консолідації політичного режиму та досягнення національного консенсусу

в базових питаннях ідентичності. У країні встановилася жорстка авторитарна влада, яка, експлуатуючи успадковані від радянського ладу ідеологічні конструкції й патерналістичні очікування населення, отримала можливість їх фактично монополізувати і використати з метою зміцнення своїх позицій. Тому коли подібний поворот до радянської ментальності і риторики був здійснений новим російським керівництвом, Білорусь, попри декларативне укладення Союзного договору, лишилася досить самостійним державним утворенням з помітним нахилом до ізоляціонізму.

Те, що країна пройшла певний відтинок історичного шляху самостійно, згідно з власними уявленнями про історичну, соціально-економічну і культурну справедливість, виокремлює її в самостійний суб'єкт політики, незалежно від змісту ідеологічних штампів, які при цьому використовуються. Тому сьогодні, хоч і з певними уточненнями, можна говорити про формування білоруської політичної нації та її питомої політичної культури.

Формування ідеологічних засад такого своєрідного націєтворчого процесу відбувається суперечливо і, до певної міри, стихійно. Більшість змістів цієї молодой національної самосвідомості присутні в комунікативних проявах латентно, а ідейні конструкції, в силу нерозвинутості публічної комунікації загалом, лишаються напівсформованими і напівусвідомленими. Такий стан колективної свідомості обумовлюється самим характером сучасної білоруської політичної системи – гранично закритої, бюрократизованої, позбавленої навіть натяку на ідейно-політичну конкуренцію і соціальний діалог.

„Творення” ідеології за цих умов відбувається переважно в офіційному дискурсі, що має цілком оформлені канали та організаційні рамки. Так, у системі освіти існує спеціальний предмет „Державна ідеологія Республіки Беларусь”, основні положення якої викладені у відповідних науково-методичних розробках і підручниках [4]. Основні складові цієї офіційної ідеології є такими.

1. Національною підставою білоруської держави є існування білоруського народу та його самоідентифікація в історичному і культурному плані. Національна ідея виражається формулою „Ми – білоруси”, витоки якої відносяться до традицій „національного відродження” XIX – початку XX століття.

2. Білоруси як етнос визначаються через приналежність до ширшої спільноти, що має більше підстав називатися нацією „руських”. У цьому сенсі прикметно, що, з точки зору офіційної ідеології, білоруса неможливо русифікувати, оскільки його руськість є природною, а неприродним є відхилення від руськості.

3. Перебування у складі Російської імперії та СРСР тлумачиться як винятково позитивний факт, що цілком відповідав потребам становлення білоруського народу та його базовим інтересам.

4. У якості негативного фактора самоідентифікації – ворожого світу

„чужих”, які зазіхають на національну гідність білорусів і силкуються розірвати їх зв'язок з іншими „руськими”, – виступає узагальнений Захід.

5. Основною цінністю і основою суспільного ладу білорусів є дух колективізму, що є специфічним етичним настановленням, спрямованим не на задоволення егоїстичних прагнень і потреб, а на благо всіх членів спільноти (ця риса – „соборність” – тлумачиться як така, що сутнісно відрізняє „руських” від Заходу)

6. Державність Білорусі є самодостатньою цінністю і за своєю значущістю тлумачиться майже так само пафосно, як сімейний зв'язок. При цьому досить категорично стверджується наявність окремих національних інтересів Білорусі й необхідність їх захисту в усіх вимірах і відносинах. Національний ідеал, або ж мета існування національної держави, визначається як „сильна і процвітаюча Білорусь”.

Отже свідомісні й психологічні настановлення „радянської людини” є на сьогодні базовим чинником суспільних процесів і реакцій більшості населення в країнах пострадянського простору, особливо тих, що не мали тривалого досвіду незалежності в XX столітті й значний відтинок історії входили до складу Російської імперії. Ігнорування цих настановлень чи спроба їх докорінної зміни в короткотерміновій перспективі призводить до кризового стану суспільної свідомості й породжує конфліктність на всіх соціальних рівнях. Тільки врахування цих настановлень та їх адаптація до пропонованих проектів політико-культурної модернізації може в підсумку дати стабільну національно-державну модель.

Національна специфіка та спільність історичної долі формується не стільки змістом утверджуваних у суспільній свідомості понять і символів, скільки самою наявністю таких об'єднуючих символів, які повинні апелювати до емоцій і свідомості кожного члена спільноти. Такі поняття і символи з'являються тільки тоді, коли в центрі національного самоусвідомлення опиняються смисли і події, пережиті і персонально відчуті всіма, а не лише частиною населення країни. Спільна історія, навіть внутрішньо конфліктна і суперечлива, об'єднує націю значно органічніше, ніж привнесені ззовні абстрактні чи узагальнені уявлення і цінності, які не мають опертя на внутрішній досвід людини.

На тлі інших східнослов'янських національно-державних проектів, що реалізуються переважно за реакційним сценарієм „повернення в СРСР”, Україна має шанс на стратегічне лідерство в регіоні тільки в тому випадку, коли у своєму розвитку відмовиться від цього сценарію і запропонує модель подолання пострадянської інерції та прискореної модернізації в річищі самостійно сформованих ідейних і ціннісних орієнтирів.

Література:

1. **Кара-Мурза С. Г.** Манипуляция сознанием. – К.: Оріяни, 2000. – 448 с.
2. PRO суверенную демократию. Сборник / сост. Поляков Л. В. – М.: Издательство „Европа”, 2007. – 632 с.
3. **Храмов В. О.** Белорусский вопрос: политическая элита и политическая идеология. Аналитический доклад. – Минск, 1997. – С. 7.
4. **Мельник В. А.** Государственная идеология Республики Беларусь: Концептуальные основы. – Минск: Тесей, 2004. – 240 с.

Міжнародні політико-правові механізми протидії етнократичній політиці і практиці

Світлана Бойко,

доктор філософії в галузі політології,

доцент кафедри політології

Міжрегіональної академії управління персоналом

Автор робить спробу аналізу формування антидискримінаційного законодавства, політико-правових документів стосовно захисту прав людини, національних (етнічних) меншин на рівні ООН та європейських міжнародних організацій.

У політичній сфері пострадянських держав потужно заявив про себе фактор, який вчені означили, як новий етнічний Ренесанс. Він породив, зокрема, таку форму участі у політичному житті, як етнократія – політичну владу, „при якій управління політичними, економічними, соціальними і духовними процесами здійснюється з позицій пріоритету національних інтересів домінуючої етнічної групи на шкоду інтересам інших націй, народностей і національностей” [4, с. 162]. Така практика зводиться до панування в структурах політичної влади представників еліти домінуючого (не обов’язково більшого за чисельністю) етносу і охоплює, в залежності від регіональних особливостей, широкий аспект адміністративних програм – від геноциду до федералізації багатоетнічної країни на основі регіональних автономій.

Етнократичні тенденції в історії людства заявляли про себе й раніше. Та лише з настанням Нового часу вони стали проявлятися все частіше, що обумовлюється у значній мірі формуванням націй та утворенням національних держав. На етапі свого зародження засади етнократії в поліетнічних країнах формувалися під культурно-освітніми гаслами, під гаслами демократії як прийнятна для всіх політична ідеологія. Але на пізніших стадіях став проявлятися її антигуманізм, що часто переростає у брутальне насильство щодо представників іноетнічного походження.

Сучасна людина живе в поліетнічному оточенні. Практично всі країни нині багатоетнічні. Це потребує „нових моделей співжиття людей в суспільстві, утвердження відповідних соціальних цінностей і моральних норм у суспільній свідомості, формування адекватної даній якості

суспільства духовної атмосфери і, звичайно, розробки і впровадження в практику відповідного законодавства” [1, с. 167]. Це обумовлюється тим, що кожний міжнародно-правовий документ є результатом діяльності колективу спеціалістів, політиків різних країн, а отже втілює досягнення, мудрість кількох народів, культур, наукових шкіл.

Після закінчення Другої світової війни процес вироблення правових стандартів забезпечення умов існування різних національних, етнічних груп у контексті діяльності міжнародних організацій відбувався на рівні Організації Об'єднаних Націй (ООН), а також НБСЄ/ОБСЄ, Ради Європи, ЄС та інших регіональних міжнародних організацій.

ООН є найбільшою і найважливішою міжнародною організацією, створеною на основі добровільного об'єднання суверенних держав з метою підтримання міжнародного миру і безпеки та розвитку мирного співробітництва між усіма країнами. Вона була створена „для підтримки та зміцнення міжнародного миру і безпеки, розвитку дружніх відносин між державами, здійснення міжнародного співробітництва в економічній, соціальній, культурній та інших сферах, а також для захисту прав людини” [4, с. 258]. Основними органами ООН є Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна Рада, Рада з опіки, Міжнародний суд, Секретаріат. Зусилля сформованих у рамках ООН міжнародних органів від самого початку її існування були зосереджені на розробці загальних положень про гідність і цінність людської особистості.

Єдиним міжнародним документом, положення якого є обов'язковим для всіх держав, є Статут ООН. Важливість його полягає в тому, що він не тільки регулює діяльність організації, але й закладає фундамент системи колективної безпеки, рівної для всіх, виступає своєрідним кодексом поведінки держав у політичній, військовій, гуманітарній, економічній та інших сферах міжнародної співпраці.

Першим загальновизнаним документом, у якому зафіксовано критерії для визначення поваги і дотримання в усьому світі міжнародних норм протидії етнократизму стосовно прав людини, стала „Загальна декларація прав людини”, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, у якій проголошувалося „як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави, для того, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, постійно маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав – членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юриспруденцією” [3, с. 130]. Відтоді у багатьох країнах цей день відзначається як День прав людини. Декларацією визначаються основні права і свободи людини, що підлягають загальному дотриманню. Документ містить преамбулу і 30 статей, в яких викладаються основні права людини і свободи, на які мають право всі чоловіки й жінки у світі без будь-якої

різниці. Стаття 1 підкреслює, що „усі люди рівні перед законом і мають право без будь-якого розрізнення на рівний захист законом. Усі люди мають право на однаковий захист від будь-якої дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від будь-якого підбурювання до такої дискримінації” [3, с. 128]. Ця стаття констатує основні постулати Декларації: 1) право на свободу і рівність є невід’ємним правом людини, якого вона не може бути позбавлена; 2) оскільки людина має розум і совість, вона відрізняється від інших істот на Землі і саме тому має право на певні права і свободи, якими не користуються інші істоти. У статті 2 проголошується основний принцип рівності щодо користування правами людини і основними свободами „незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового чи іншого становища” [3, с. 134]. У статті 3 проголошується право на життя, свободу і особисту недоторканність – право, яке має життєво важливе значення для користування всіма іншими правами. По суті ця стаття є вступною до статей 4 - 21, в яких викладаються інші громадянські і політичні права: на свободу від рабства і підневільного стану; свободу від катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, виду поводження і покарання; право на повсюдне визнання поліетичності; право на ефективне відновлення у правах; свободу від безпідставного арешту, затримання або вигнання; право вважатися невинним, доки вина не буде встановлена; свободу від безпідставного втручання в особисте та сімейне життя тощо. У статті 22 проголошується, що „кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і здійснення необхідних для підтримання її гідності і вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави” [3, с.104]. У статтях 23 - 27 зафіксовано економічні, соціальні і культурні права, якими повинна володіти кожна людина як член суспільства.

Права людини, задекларовані в „Загальній декларації прав людини”, деталізовані в таких міжнародних документах, як „Міжнародний пакт про громадянські і політичні права” та „Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права”, які були винесені 1996 року Генеральною Асамблеєю ООН на ратифікацію державами і того ж року набули чинності. У них звертається увага на зобов’язання держав, відповідно до Статуту Організації Об’єднаних Націй, заохочувати права людини, нагадується про те, що кожна окрема людина повинна домагатися дотримання цих прав, а також визнається, що, згідно із „Загальною декларацією прав людини”, ідеал вільної людської особистості, яка користується громадянською і політичною свободою і свободою від страху та нестатків, може бути втілений у життя тільки тоді, коли буде створено умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами так само, як і громадянськими і політичними правами, „...для

досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають з міжнародного економічного співробітництва, заснованого на принципі взаємної вигоди, та з міжнародного права" [7, с. 32].

Серед правових антидискримінаційних механізмів ООН важливе значення має також Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин. Усі правові норми, що увійшли до неї, похідні від загальноприйнятих норм прав людини та основних свобод і не суперечать принципу рівності, закріпленому в Загальній декларації прав людини. Загалом правові засади Декларації повністю відповідають цілям і принципам ООН, зокрема таким, як повага до суверенної рівності, територіальної цілісності та політичної незалежності держав. У Декларації зазначається, що державам „необхідно співпрацювати у питаннях, що стосуються осіб, які належать до меншин, у тому числі в обміні інформацією та досвідом, з метою розвитку взаєморозуміння і довіри" [2, с. 35].

Наступним міжнародно-правовим документом ООН стала Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти. Згідно з нею, на держави-учасниці покладаються зобов'язання створити системи освіти, які б забезпечували доступ до освіти на рівних правах будь-яких осіб чи груп без дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження.

ООН уклала Конвенцію про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього. Згідно з нею, під геноцидом слід розуміти дії, що чиняться з наміром знищити цілком або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: вбивство членів такої групи; заподіяння серйозних тілесних пошкоджень або розумового розладу членам такої групи; навмисне створення для будь-якої групи життєвих умов, розрахованих на цілковите або часткове фізичне знищення її; заходи, розраховані на запобігання дітонародженню у середовищі такої групи; насильна передача дітей з однієї групи людей в іншу. Загалом правові засади, що склали змістову сторону міжнародно-правових документів, повністю відповідають цілям і принципам ООН, зокрема таким, як повага до особистості, суверенної рівності, територіальної цілісності і політичної незалежності держав. Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1965 року. Вона передбачає необхідність ліквідації расової дискримінації у всьому світі, у всіх її формах і проявах і забезпечення розуміння і пошани людської особи.

У документах ООН визначено головні напрями усієї діяльності і застосування правових механізмів протидії етнократичній політиці і практиці світової спільноти у сфері прав людини.

Проблеми захисту людської особистості на регіональному

європейському рівні посідають провідне місце в діяльності такої політичної інституції, як Рада Європи. Вона заснована 5 травня 1949 року десятима державами — Бельгією, Данією, Ірландією, Італією, Люксембургом, Нідерландами, Норвегією, Великою Британією, Францією, Швецією, до яких у серпні того ж року приєдналися Греція і Туреччина. Нині РЄ налічує 44 держави-учасниці. Україна стала членом РЄ 1995 року.

Мета діяльності РЄ полягає в наступному: захист прав людини, парламентської демократії і забезпечення принципу верховенства права; сприяння усвідомленню існування європейської культурної самобутності та підтримка її подальшого розвитку; пошук спільного вирішення соціальних проблем, зокрема національних, етнічних меншин, боротьба з ксенофобією тощо.

Основними документами РЄ у сфері захисту прав людини є Європейська конвенція з прав людини (1950 р.), яка стала для держав, що її підписали, „першим кроком для забезпечення колективного здійснення прав, проголошених в Загальній декларації” [5, с. 90]. У цьому документі зафіксовано: „Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознаками статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин” [5, с. 92]. Європейська конвенція з прав людини встановлює систему контролю і захисту прав людини. Це здійснюється двома органами — Європейською комісією з прав людини та Європейським Судом з прав людини. Кожна особа, яка вважає, що було порушено її права, гарантовані Конвенцією, може подати скаргу після того, як вже вичерпано всі можливості розв’язання її справи на внутрішньодержавному рівні.

Першим юридично обов’язковим багатостороннім міжнародним документом, присвяченим безпосередньо захисту національних меншин у всіх сферах суспільного життя, стала Рамкова конвенція про захист національних меншин. У вересні 1995 року у Страсбурзі в штаб-квартирі РЄ цей документ підписала й Україна, а 9 грудня 1997 року його ратифікувала Верховна Рада України. Положення конвенції визначають конкретні завдання, які держави-учасниці зобов’язуються виконувати, у тому числі й антидискримінаційні. Стаття 1 проголошує, що „захист національних меншин та прав осіб, які належать до них, є невід’ємною частиною міжнародного захисту прав людини і одним з напрямів міжнародного співробітництва” [8, с. 38]. Конвенція встановлює принципи і норми захисту прав національних меншин, які країни, що приєднуються до Конвенції, зобов’язуються підтримувати: рівність усіх перед законом, розвиток національних культур і збереження національної самобутності, релігії, мов і традицій, забезпечення доступу до засобів масової інформації, встановлення вільних і мирних транскордонних контактів з людьми, які законно проживають на території інших держав, використання мов

національних меншин.

Конвенція із запобігання тортурам (1987 р.) передбачає вибірккову перевірку місць ув'язнення групою незалежних експертів РЄ в державах, які ратифікували цю Конвенцію. Соціальна Європейська Хартія (1961 р.) є відповідником Європейській конвенції з прав людини в царині захисту соціальних та економічних прав. Цей документ забезпечує захист соціальних та економічних прав людини на національних територіях більшості європейських держав, які ратифікували чи іншим способом висловили згоду на обов'язковість для них цього міжнародно-правового документа.

Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992 р.) спрямована на захист і розвиток регіональних мов або мов меншин, які перебувають під загрозою як європейський культурний спадок. Метою Хартії є „забезпечення використання регіональних мов або мов меншин в освіті та засобах масової інформації, у судах та адміністративних установах, економічному та соціальному житті, у культурній діяльності” [6, с. 84].

Важливе значення у протидії з етнократизмом належить Декларації і плану дій з боротьби проти расизму, ксенофобії, антисемітизму і нетерпимості (1993 р.). У тексті Декларації наголошується, що різноманітність традицій і культур є багатством Європи, а принципи терпимості – це гарантія збереження на європейському континенті відкритого суспільства, яке поважає культурну самобутність і гідність усіх людей однаковою мірою.

Отже пріоритетними завданнями Ради Європи є такі: у сфері прав людини – розширення гарантій, включених до Європейської конвенції з прав людини, прискорення судових процедур і вдосконалення списку прав, зокрема у галузі захисту прав людини; у засобах масової інформації та зв'язку – захист свободи й інформації, а також розширення сфери їх застосування; у соціально-економічних питаннях – визначення стратегічних напрямів забезпечення справедливості в Європі; у галузі культури – сприяння усвідомленню європейської культурної ідентичності й удосконалення політики з охорони культурної спадщини.

Концептуальні підходи стосовно правового статусу держав, зафіксовані в документах ООН і Ради Європи, отримали розвиток у регіональних правових системах, спрямованих на боротьбу з етнокраїзмом. Вирішальним для європейського континенту став у цьому контексті такий важливий напрям, як серія нарад Організації з безпеки і співробітництва в Європі. ОБСЄ відіграє дедалі більшу роль у розвитку змін на континенті, що пояснюється тим, що це єдина інституційна структура, яка об'єднує всі держави євразійсько-атлантичного ареалу; єдине місце для діалогу з багатьох проблем (безпеки, економіки, прав людини тощо); єдиний інститут, що створив і розвинув механізми нейтралізації конфліктів різного типу і способів управління ними на всьому європейському просторі.

ОБСЄ спрямовує зусилля держав-учасниць на забезпечення безпеки на основі демократії, поваги прав та основних свобод людини, принципу верховенства справедливості. ОБСЄ ухвалила низку документів, якими передбачено механізми антидискримінаційних дій. До них слід віднести Віденський підсумковий документ НБСЄ (1989 р.), Документ Копенгагенської наради з людського виміру (1990 р.), Паризьку Хартію для нової Європи (1990 р.).

Важлива роль у створенні механізму захисту прав людини належить Європейському Союзу – найвпливовішій регіональній міжнародній політичній організації. Серед чинних міжнародно-правових актів стосовно захисту прав людини велике значення має Директива Ради Європейського Союзу 2000\43\ЄС від 29 червня 2000 року щодо впровадження принципу рівного поводження з особами незалежно від їх расової чи етнічної приналежності, головною метою якої є прагнення створити документи для боротьби з дискримінацією на основі расового чи етнічного походження в європейських державах.

Аналіз чинних основних міжнародно-правових актів сфери діяльності ООН, Ради Європи, НБСЄ\ОБСЄ, ЄС, низки регіональних міжнародних організацій, а також політико-правових систем країн Європи дозволяє зробити наступні **висновки**.

Міжнародні документи акумулюють в собі найновіші теоретичні і політико-правові підходи до вирішення політичних, етнокультурних, освітніх, мовних проблем поліетнічних суспільств та передовий практичний досвід демократичних держав у сфері захисту прав людини й національних меншин. Відпрацьовано на міжнародному рівні основні категорії прав людини:

1) право на існування, яке враховує два аспекти: право на фізичне існування та право на збереження своєї ідентичності (захист національних меншин від будь-яких спроб примусової асиміляції тощо);

2) заборона дискримінації осіб, які належать до національних меншин;

3) право всіх громадян на рівну участь у державотворенні;

4) право на вільне збереження, прояв і розвиток культурної самобутності;

5) право особи належати чи не належати до етнічної групи;

6) політичні права;

7) право на отримання фінансової допомоги;

8) право на ефективні засоби юридичного захисту.

Основні ідеї, закладені у міжнародних документах, є надійним підґрунтям, орієнтиром для вироблення законодавчої бази у сфері захисту прав людини в Україні.

Література:

1. Абетка етнополітолога \ Ю. Римаренко, І. Варзар, І. Іваненко та ін.; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Школяр, 1996. – Т. 1. – С. 224.
2. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин. Права людини в Україні. Інформ.-аналіт. бюл. Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. – К., 1998. – Вип. 21. – С. 82.
3. Загальна декларація прав людини. Права людини в Україні. Інформ.-аналіт. бюл. Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. – К., 1998. – Вип. 21. — С. 134.
4. Етнократологічний словник: Енцикл.-довід. слов. \ За ред. О. В. Антонюка, М. Ф. Головатого, Г. В. Фокіна. – К.: МАУП, 2007. – С. 576.
5. Європейська конвенція з прав людини. Права людини в Україні. Інформ.-аналіт. бюл. Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. – К., 1998. – Вип. 21. — С. 98.
6. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин \ Права людини в Україні. Інформ.-аналіт. бюл. Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. – К., 1998. – Вип. 21. — С. 102.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Права людини: Виклад фактів 2: Міжнародний білль про права людини. – Харків; Фоліо, 1994. – С. 40.
8. Рамкова конвенція про захист національних меншин та пояснювальна доповідь \ Права людини в Україні. Інформ.-аналіт. бюл. Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. – К., 1998. – Вип. 21. — С. 42.

ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу

Юлія Турченко,

науковий співробітник Військового інституту
Київського національного університету
ім. Т. Шевченка

У статті висвітлюється питання про роль і місце засобів масової інформації у соціально-політичній структурі суспільства та умови, за яких вони можуть виконувати функції впливового чинника демократичного розвитку сучасної України.

В сучасній політології засоби масової інформації (ЗМІ) часто називають четвертою гілкою влади. І справді, політику сьогодні неможливо уявити без діяльності преси, радіо, телебачення. Роль телебачення стала такою великою, що деякі політичні діячі вважають, що той, хто контролює телебачення, контролює всю країну. Більше того, в сучасному світі, де інформація постає як основна цінність, питання про роль і місце ЗМІ в соціально-політичній структурі суспільства є наріжним як для теоретиків — політологів, соціологів, правознавців, психологів, так і для практиків — політиків, журналістів.

Початок вивчення масової комунікації як соціального явища і чинника політичного процесу пов'язується у політичній науці з іменем М. Вебера. У працях О. Тоффлера аналізується роль ЗМІ в постіндустріальному, інформаційному суспільстві. М. Фуко здійснив фундаментальне дослідження владних відносин і взаємовпливу масової інформації і влади.

Невід'ємною ознакою правової демократичної держави є забезпечення свободи слова, свободи інформаційної сфери, право на висловлення думки і позиції громадянина, право на отримання й поширення інформації без перешкод. Свобода слова є підґрунтям, на якому будується демократія і без якого існувати демократичні інститути просто не можуть.

В сучасному цивілізованому світі свобода слова є однією з найістотніших демократичних норм конституційного ладу. Навіть короткий огляд конституцій держав, яким притаманні стійкі демократичні традиції, засвідчує це. Для прикладу, стаття 21 конституції Італії говорить: „Преса

не може підлягати дозволу або цензурі...". Свобода слова є визнаною нормою й міжнародного права. Так, у Статті 10 Європейської конвенції з прав людини зазначається: „...кожен має право на свободу самовираження. Це включає свободу мати свою думку, отримувати та поширювати інформацію та ідеї без втручання з боку влади та незалежно від кордонів...” [1].

У демократичних державах взаємодія влади і суспільства базується на механізмах зв'язку з громадськістю та наданні інформаційних послуг населенню. Обмін інформацією є важливою ланкою в системі державного управління, оскільки повнота, якість і вірогідність інформації, що використовується для прийняття соціально-політичних рішень, визначає і справедливість та дієвість таких рішень.

ЗМІ є однією зі складових демократичного світобачення, а роль, яку вони відіграють в процесі становлення демократичних перетворень, набагато важливіша, ніж це може здатися на перший погляд. За умов демократії особливого значення набуває швидкість, ефективність та якість здійснення повноважень представниками державного апарату. Коли не існує контролю над їх діяльністю, то у цілому ряді випадків виникає небезпека зловживання владними повноваженнями. Тому в демократичному суспільстві мас-медіа є „ланцюговим псом”, який виконує функцію нагляду за діяльністю органів державної влади, запобігає розгулу корупції, виродженню демократії.

Для більшості громадян ЗМІ є найважливішим джерелом інформації про діяльність органів державної влади, про події та процеси, що відбуваються в країні та у світі. Виходячи з цього, слід підкреслити, що будь-яка інформація, незалежно від того, якої сфери вона стосується, спрямовується не тільки на інформування аудиторії, але й на формування ціннісних орієнтацій особи і суспільства. Отже ЗМІ є одночасно і продуктом громадської думки, і силою, що її формує. Саме в цьому й полягає специфіка їх діяльності.

Важливу роль ЗМІ у життєдіяльності суспільства відзначали вже здавна: І. та Я. Паськи нагадують, що в Англії XVII століття друковане слово відігравало помітну роль у формуванні вартостей та громадських орієнтирів, оскільки читаюче населення вже тоді складало 60 - 70 відсотків [2]. К. Дойч, розробляючи проблему ролі комунікації у становленні націй та народів, дійшов висновку, що „...процеси комунікації є основою зв'язності суспільств, культур і навіть особистостей...” [3]. Вчений вважає, що будь-яка співпраця людей потребує комунікації, і чим більш організоване суспільство - тим більша потреба в комунікації, а отже в інформації.

Таким чином, в ідеалі ЗМІ мають відігравати роль комунікативного засобу суспільства та бути єдиною ланкою між громадянським суспільством і державою. Держава – це публічна влада, сфера загальних інтересів, громадянське суспільство – це сфера індивідуальних свобод і приватних інтересів, а між ними – засоби масової інформації, роль яких у розбудові демократії є визначальною. Якщо ЗМІ виражають думку

інститутів демократії, політичних партій, груп тиску і відтак підносять громадянське суспільство над державою, то є підстави говорити про розвинену демократичну державу. Якщо ж ЗМІ сліпо виконують волю владних структур і підкорюють громадянське суспільство державі, то це вже тоталітарний режим.

Наявність демократично організованих ЗМІ, здатних об'єктивно висвітлювати політичні події, є однією з найважливіших гарантій стабільності демократичної держави.

Основні аспекти участі ЗМІ у забезпеченні відкритості і демократичності суспільства можуть бути виражені в наступних тезах: 1) вони подають інформацію про події, що впливають на повсякденне життя; 2) подають аналіз подій, встановлюють і розвивають відносини між громадськими організаціями, політичними партіями і неурядовими організаціями; 3) рекламують певних політичних діячів [4].

Історичний досвід свідчить, що ЗМІ можуть служити не тільки демократичним політичним цілям.

Динамічні процеси, що відбуваються в сучасній Україні, віддзеркалюються в суперечливому характері взаємодії політичної та медіа-систем. В сучасному світі умови функціонування ЗМІ є показником розвитку демократії, а модель взаємодії політики і ЗМІ - важливою ознакою політичного режиму. Після проголошення незалежності України преса стала потужним джерелом інформації широкого діапазону, способом вільного вираження думки. На загальнодержавному рівні було закладено політико-правові основи, що відповідають сучасним світовим стандартам для забезпечення функціонування преси на принципах демократії (відповідно до Статті 34 Конституції України, „кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір”) [5].

В останні роки українські ЗМІ стали реальним засобом політичної комунікації між владою і суспільством. Проте, оскільки вони активно залучаються до політичної боротьби між різними політичними партіями і громадськими організаціями, то в сучасному українському суспільстві політична комунікація часто набуває суперечливого характеру, що призводить до дезінтеграції суспільства.

Значна кількість ЗМІ й досі перебуває під державним контролем і, відповідно, ставлення таких мас-медіа до дій влади не може бути об'єктивним та критичним. В інформаційному полі України існують ЗМІ, що дістають повну або часткову фінансову підтримку від окремих осіб та політичних організацій, що також впливає на якість їх інформаційної продукції. Серед засновників українських ЗМІ переважають олігархи, які ще не мають достатньої економічної та політичної автономії від президентської влади. На думку вітчизняних журналістів, залежність

від влади вітчизняних бізнесменів, здатних утримувати ЗМІ, є значною мірою тим фактором, що суттєво обмежує свободу слова в Україні. Незважаючи на досить велике представництво в інформаційному просторі країни недержавних мас-медіа, держава зберігає значну присутність на ринку ЗМІ і має великий вплив на його формування, що не відповідає досвіду розвинутих демократій і створює потенційні можливості для маніпулювання громадською думкою. Тиск з боку окремих органів державної влади на опозиційні ЗМІ є чи не найкращою ілюстрацією того, що демократичні перетворення в Україні лише започатковано.

Причинами, які гальмують чи навіть унеможливають процес набуття українськими ЗМІ належного місця в суспільно-політичній системі суспільства, можна назвати: економічну залежність ЗМІ від держави, політичних та фінансових угруповань; партійно-клановий диктат, який роз'їдає українську журналістику зсередини; брак в українських журналістів відчуття корпоративної солідарності та професійної згуртованості; несформованість потужного єдиного українського інформаційного простору; географічну обмеженість читацького електорального поля; низьку політичну культуру як політиків, так і журналістів [6].

Очевидно, що створення в Україні правової, демократичної держави неможливе без переходу від інформаційної закритості до інформаційної системи відкритого суспільства, що передбачає нові форми взаємодії держави і громадян. Першою ознакою демократичного суспільства є те, що ЗМІ не залежать від держави та ведуть чесну взаємодію з громадськістю. Саме за таких умов вони зможуть виконувати роль демократичного чинника на шляху побудови демократичної держави.

Література:

1. Права людини в Україні. Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро захисту прав людини. Випуск 21. — К., 1998. — 100 с.
2. **Пасько І.Т., Пасько Я.І.** Громадянське суспільство і національна ідея (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси). — Донецьк, 1999. — 58 с.
3. **Дойч Карл.** Народи, нації та комунікація // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К., 2000. — 546 с.
4. **Халипов В.** Введение в науку о власти. — М.: Технологическая школа бизнеса, 1995. — 156 с.
5. Конституція України. Офіційне видання. — К.: Парламентське видавництво, 2006. — 160 с.
6. **Мельник М., Постульга В.** ЗМІ і влада в Україні: як подолати корупцію? // Національна безпека і оборона. — 2001. - №1.

Інтернет-ресурси в діяльності релігійних організацій

Михайло Жидков,

директор Кримського центру перепідготовки
і підвищення кваліфікації працівників
органів державної влади, органів місцевого самоврядування,
державних підприємств, установ і організацій
при Раді міністрів Автономної Республіки Крим

Актуальність дослідження проблеми пояснюється тим, що в сучасній системі масових комунікацій все помітнішу роль починають відігравати релігійні ЗМІ. Їх адресатом стають не тільки певні групи вірян, а й значно ширша аудиторія, фактично все суспільство. Цей процес особливо посилюється внаслідок використання різними конфесіями електронних ЗМІ. І це не могло не стати предметом особливого інтересу фахівців у сфері масових комунікацій. Такий інтерес обумовлюється кількома причинами. Передусім, самим характером формування типологічно самодостатнього сектора системи засобів масової інформації. Інша причина — формування цільової аудиторії таких ЗМІ та активізація інформаційного запиту на теми релігійного життя не тільки в цільових групах конфесійних ЗМІ, але й в аудиторії світських газет і журналів.

Роль конфесійних ЗМІ в публічному мас-медійному просторі поки що не привернула уваги широкого кола вітчизняних учених, хоча досить ґрунтовні дослідження час від часу й виконуються. До них належать, зокрема, праці Н. Костикової [2 - 5], І. Мазуренка [6] і Г. Рудницького [7].

Як зазначає М. Гусев [1], у процесі детального дослідження комунікацій у конфесійному середовищі вчені стикаються з певними труднощами. Зокрема, неможливо одержати повні дані про засоби масової інформації, що реально виконують роль загальнорелігійних комунікацій (тиражі, типологічні особливості друкованих періодичних видань); немає об'єктивних даних про специфіку аудиторії таких ЗМІ та ставлення до них читачів; не існує описових і аналітичних праць у сфері функціонування таких корпоративних ЗМІ; не опрацьовані концептуальні підходи до аналізу діяльності ЗМІ, що спеціалізуються на висвітленні релігійної

сфери „зсередини”; не існує методичних і методологічних досліджень змісту засобів масової інформації, які є структурними елементами системи релігійної преси.

Метою цієї статті є загальний аналіз деяких помітних публікацій в електронних ЗМІ, пов'язаних з діяльністю Російської православної церкви, в тому числі й на території України.

На початок 2000-х років більшість єпархій Російської православної церкви (РПЦ) видає свої ЗМІ, зокрема краєзнавчі, науково-церковні, літературно-художні, для дітей і юнацтва; випускаються просвітницькі програми на регіональному теле- і радіомовленні, на певних сайтах у мережі Інтернет. Але найбільшу просвітницьку і професійну вагу мають офіційні органи єпархій – газети і журнали з досвідом роботи не менше десяти років (період відродження релігійної преси — 1990 - 2000 роки).

У єпархіальних виданнях достатньо широко висвітлюється діяльність РПЦ. Публікуються ухвали Священного синоду, офіційні хроніки, доповіді Преосвящених з актуальних питань Церкви і суспільства, повідомлення про архієрейські візити і зустрічі, висвячення нових кліриків, про сучасне паломництво, святкові послання пастви, матеріали про взаємодію єпархіального Священоточалія з місцевими інститутами влади, виробничими, освітніми, науковими та іншими організаціями і структурами.

Православний Інтернет в Росії було започатковано 1996 року з появою в мережі офіційної сторінки Нижньогородської єпархії. Того ж року було відкрито сайти православної общини „Жизнь” (www.zhizn.ortodoxy.ru), а трохи пізніше – офіційну сторінку Московського патріархату (www.russian-ortpdox-church.org.ru). З 1997 року, після відкриття офіційного сайту РПЦ, відповідні сторінки в Інтернеті з'являються все частіше й частіше: з вересня 1998 року по січень 1999 року було відкрито близько 50 сторінок. 1999 року загальна кількість православних Інтернет-сторінок у Росії складала понад 160, а на початок 2002 року – понад 400 [2].

З точки зору активного використання інформаційного ресурсу особливий інтерес становлять синодальні установи – відділ зовнішніх церковних зв'язків Московського патріархату (<http://www.russian-orthodox-church.org.ru>), видавництво Московської патріархії (<http://www.jmp.ru>), відділ релігійної освіти і катехизації (<http://rel.org.ru>), церковно-науковий центр „Православна енциклопедія” (<http://www.scre.ru>). Серед інших організацій, які мають у своєму розпорядженні значну базу даних, – наукові та дослідницькі організації. Найбільша з них – церковно-науковий центр „Православна енциклопедія” (<http://www.sncpe.ru>). Основним об'єктом його діяльності є проект видання „Православної енциклопедії” – систематизованого зведення знань з усіх сфер церковного життя, з основних проблем політики, права, культури, а також діяльності

держави. До цього проекту було залучено провідних світських й церковних вчених, як російських, так і зарубіжних, під патронатом Патріарха Алексія II, а також В. Путіна. У проєкті беруть участь всі помісні православні церкви [5].

Цікаво поглянути на тематичне розміщення православних мережевих ресурсів. Значна їх частина належить офіційному сегменту (храми, єпархії, монастирі – 25 %), далі йдуть сайти, присвячені церковному мистецтву і науці (24 %), що цілком зрозуміло у зв'язку зі збільшенням кількості та розширенням духовних навчальних закладів, у яких навчаються молоді люди, для більшості з яких ця мережа є природним місцем спілкування. На третьому місці сайти, присвячені духовній спадщині Церкви. Далі йдуть сайти сімейного змісту, церковні ЗМІ, суспільно-політичні, освітні тощо [7].

У межах щорічних церковно-суспільних Різдвяних читань, починаючи з 1999 року, працює секція, присвячена взаємодії православ'я та Інтернет. Спочатку вона мала назву „Православ'я та Інтернет”. Нині її тематика стала ширшою, що відбилосся й на її назві: „Інформаційні технології, Інтернет і мультимедіа для православної культури” [7]. На XV Різдвяних освітніх читаннях, наприклад, засідання секції було присвячене духовному й етичному впливу комп'ютерних інновацій на сучасне суспільство. На відміну від минулих років, основні доповіді присвячувалися оцінці Інтернет- і мультимедіа-продукції з огляду на їх етичний вплив на суспільство, пошук оптимальних шляхів створення ресурсів, які сприяють розвитку духовної сфери суспільства, дистанційному навчанню, виробленню моделей взаємодії Церкви, суспільства і держави у справі засвоєння духовної спадщини [8].

Життя підтвердило потребу розширення православних Інтернет-видань для широкого кола читачів і користувачів мережі. Разом з тим, за даними головного редактора каталогу „Православное христианство” І. Мазуренка, якщо 2004 року було відкрито близько 1700 нових православних сайтів, то закрилося приблизно 150 [9].

І. Мазуренко відзначає, що, незважаючи на те, що православні ресурси складають більшість (60 %), сайти, створені прихильниками інших релігій, привертають більшу кількість відвідувачів і загалом діють активніше. За даними порталу Rambler, відвідання релігійних ресурсів розподіляється таким чином: православні – 51 %; католики, протестанти, міжконфесійні проєкти – 19 %; східні культури й окултизм – 11 %; іслам – 9 %; тоталітарні і псевдорелігійні секти – 6 %; іудаїзм – 4 %. За даними І. Мазуренка, православні Інтернет-ресурси 2005 року містили близько 310 сайтів (близько 60 % релігійних сайтів російського Інтернету – православні) [6], що свідчить про високий ступінь інформаційної активності та використання сучасних інформаційних технологій Православною церквою.

І. Мазуренко, до речі, подає діаграму тематики православних сайтів. Згідно з нею, в Інтернеті переважають матеріали, пов'язані з

інституційною діяльністю Церкви (офіційні) і матеріали місіонерсько-проповідницького спрямування з акцентами на емоційне (церковне мистецтво) і раціонально-сміслові (релігійна наука) сприйняття. Разом з тим, різноманітність більше половини тематичного змісту Інтернет-сайтів свідчить, що відзначена нами тенденція на вихід до широкої аудиторії, світської за своїм характером, є прикметною ознакою діяльності Російської православної церкви у сфері електронних комунікацій.

Читаць, як відомо, плекає особливу довіру до слова як носія духовної інформації. Тому серед сучасних авторів православної преси, які володіють здібностями публіциста, особливим авторитетом у православній аудиторії користується диякон Андрій Кураєв, богослов і церковний письменник. Він є одним з дуже небагатьох священослужителів, які мають персональний сайт в Інтернеті. І це не просто персональна сторінка, а повноцінний, високопрофесійний і, треба визнати, дуже популярний сервер. Для того, щоб у цьому переконатися, досить на будь-якому пошуковому сервері ввести поєднання слів „Андрей Кураев”, після чого відкриється безліч сторінок, які посилаються на сайт <http://www.kuraev.ru>. Це свідчить про те, що цей ресурс користується великою увагою і є одним з найавторитетніших у російській частині Інтернету. Більше того, сайт є одним з найбільш відвідуваних серед „Православного Інтернету”.

Сайт відомого апологета православ'я виник ще в лютому 1998 року. На ті часи це було сміливе рішення: більшість ієрархів РПЦ ставилося до Інтернету негативно. Від самого початку форум сайту створювався для людей, які шукають Бога. Поступово сформувався кістяк з постійних учасників. Сьогодні їх кількість досягла 5000 осіб, а переглядає матеріали форуму, за підрахунками адміністратора, близько 8000 осіб. Більше 4000 осіб отримує розсилку, в якій містяться новини форуму та нові його теми [4].

Заслугує на увагу статистика учасників форуму А. Кураєва. Серед них найбільше православних християн – 66,7%; тих, що сумніваються – 7,9 %, атеїстів – 6 %, неоцерковлених вірян – 4,9 %, езотериків – 2 %, католиків, баптистів – 1,9 %. Представлено практично всі країни світу, більше всього жителів Росії (73,8 %), України (10,8 %), США (3 %), Німеччини та Ізраїлю (1,2 %), Казахстану і Канади (1,1 %). З вищою освітою – 60,9 %, неповною вищою – 18,4 %, з вченим ступенем – 6,7 %. Середній вік учасників форуму – 32 роки. Більше всього фахівців – 34,2 %, студентів – 14,1 %, службовців – 10,1 %, творчих працівників – 8,7 % і керівників – 7,7 % [4].

Та попри все це говорити про глибоке впровадження Інтернет-ресурсів у діяльність Православної церкви поки що рано. В цілому православні сайти складають 0,11 % від загального числа російськомовних веб-ресурсів. І. Мазуренко, наприклад, відзначав, що темпи зростання кількості православних сайтів останнім часом зменшилися, оскільки окремі сектори (приходські, монастирські, єпархіальні сайти) вже досить насичені і, крім того, невеликі ресурси все активніше об'єднуються в межах великих

проектів. На його думку, це пояснюється тим, що „інославні сайти мають переважно місіонерське спрямування, тоді як більшість православних проектів носять поки інформаційно-довідковий характер” [6]. Та як би там не було, Інтернет був і залишається для Православної церкви могутнім засобом спілкування церковних людей і залучення неофітів. Мережа дозволяє взаємодіяти з будь-якою аудиторією. Крім того, в умовах світської держави Інтернет є практично єдиним середовищем масових комунікацій, яке не залежить від будь-яких структур, не підвладне цензурі та відкрите для кожної людини [7].

Інтернет-видання – це новий вид конфесійної преси, який забезпечує швидке розповсюдження інформації, свободу думки та гнучкі форми спілкування – через форуми, чати і дискусії. У зв’язку з цим їх можна розглядати не тільки як засіб оперативного розкриття всього поля проблем Церкви і суспільства, але і як важливий засіб „сповідувального” спілкування на основі духовно-психологічних традицій миролюбності, терпимості та інших позитивних якостей.

Інтернет – найбільш затребувана інформаційна мережа, особливо для людей середнього віку і молоді. Як ефективний засіб комунікації, вона допомагає долати кордони і мовні бар’єри, створювати середовище „корпоративного спілкування”. Персональні і корпоративні комп’ютери, сервери і net-ресурси, об’єднані у світову мережу, є новим простором діалогу і взаємодії. В ньому проводять більшу чи меншу частину свого життя десятки мільйонів людей, серед яких і сотні тисяч вірян. Ще однією важливою перевагою Інтернету для просвітницько-проповідницької і місіонерської діяльності Церкви в сучасних умовах є актуалізація й у відомому сенсі артикуляція роботи з молоддю.

Література:

1. **Гусев М.** Особенности старообрядческого приходского издания // <http://www.religare.ru/print16552.htm>
2. **Костикова Н. А.** Ведущие проблемно-тематические направления современной православной прессы (Часть-1) // <http://www.radonezh.ru/club/analytica/?ID=813&forprint>
3. **Костикова Н. А.** Ведущие проблемно-тематические направления современной православной прессы (Часть-2) // <http://www.radonezh.ru/club/analytica/?ID=815&forprint>
4. **Костикова Н. А.** Православный Интернет в системе церковных коммуникаций: возможности миссии (Часть 1) // <http://www.radonezh.ru/club/analytica/?ID=239&forprint>
5. **Костикова Н. А.** Православная журналистика: методологические особенности изучения эффективности деятельности // <http://www.radonezh.ru/club/analytica/?ID=1622&forprint>
6. **Мазуренко И.** Православный Интернет сегодня // <http://www.>

pravoslavie.ru/press/050201104149

7. Рудницкий Г. Православный Интернет сегодня и завтра // <http://www.ibusiness.ru/runet/37480/>

8. Участники рождественских чтений обсудили влияние Интернета и мультимедиа на общество // <http://www.pravoslavie.ru/news/050127170455>

9. Влияние новых технологий на общество рассмотрели на секции Рождественских чтений, посвященной Интернету и мультимедиа // [http://www.sedmitza.ru/index.html?sid=501&did=20766&p_comment=&call_action=print1\(default\)](http://www.sedmitza.ru/index.html?sid=501&did=20766&p_comment=&call_action=print1(default))

Роль політичних партій у формуванні державної політики у сфері національної безпеки

Олександр Корнієвський,
кандидат історичних наук,
державний експерт Національного інституту
проблем міжнародної безпеки

Стаття присвячена історико-політологічному аналізу однієї з найважливіших та малодосліджених проблем вітчизняної політичної практики — визначенню реального впливу політичних партій на формування безпекової політики України в умовах трансформації її партійної системи.

Постановка проблеми

Формування умов, необхідних для повноцінного розвитку громадянського суспільства, тісно пов'язане з характером політики держави у сфері безпеки. Ця політика може допускати й навіть стимулювати розвиток інституцій та організацій громадянського суспільства, розглядаючи їх як повноправних суб'єктів забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави. В результаті набуття чинності політичної реформи, проведення парламентських виборів 2006 року за найпростішим варіантом пропорційної виборчої системи (закритими партійними списками) політичні партії України стали фактично монопольним суб'єктом формування української політико-управлінської еліти, законодавчої та виконавчої гілок влади, державних органів влади, передусім парламенту та уряду країни.

Сьогодні безпекова тематика є однією з провідних у програмно-цільових документах більшості політичних партій України, що може опосередковано свідчити про підвищення ролі політичних партій у виробленні державної безпекової політики. Посилення уваги політичних партій до безпекової проблематики безумовно сприяє формуванню в Україні громадянського суспільства, подоланню державної монополії на теоретичні розробки у сфері безпеки, диверсифікації поглядів та підходів до цієї проблематики, а також певним чином послуговує незалежній експертній оцінці політики національної безпеки, виробленню альтернативних концепцій і програм. Розвиток концептуальних підходів політичних партій до питань безпеки

служує також формуванню громадянського контролю над органами безпеки, силовими структурами та політикою держави у сфері безпеки. До обговорення цієї проблематики сьогодні все активніше долучаються громадські організації та неурядові аналітичні центри, в експертних документах яких, як правило, приділяється значна увага проблемам безпеки людини і громадянина, суспільства і держави.

Відповідно до ст. 4 Закону України „Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 року, громадяни України та об’єднання громадян, у тому числі й політичні партії, є суб’єктами забезпечення національної безпеки української держави. На суттєву роль, яку мають відігравати інститути та організації громадянського суспільства в реалізації політики національної безпеки, зокрема шляхом залучення громадянського суспільства до процесу її вироблення та реалізації, наголошується в Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 12 лютого 2007 року.

Огляд останніх досліджень і публікацій

Зазначена проблематика для вітчизняної науки є новою, хоча деякі її аспекти відображені у працях І. Бінька, С. Головаценка, В. Горбуліна, О. Дзьобаня, М. Дмитренка, В. Кременя, В. Крисаченка, В. Крутова, А. Кузьменка, В. Ліпкана, Г. Новицького, М. Паламарчука, С. Пирожкова, Т. Розової, В. Циганова та інших дослідників. Серед найнебезпечніших загроз стабільності, джерелами загроз в політичній сфері вчені називають недосконалість виявлення політичних інтересів різних соціальних груп внаслідок невизначеності соціальної бази політичних партій, незадовільне виконання партіями ролі посередників між державою і населенням. Серед внутрішніх загроз національним інтересам вони називають активізацію сепаратистських рухів у деяких регіонах, посилення політичного протистояння, виділяючи при цьому бюрократично-організаційний компонент національної безпеки України [1, с. 39, 54, 220; 2, с. 170]. В контексті впливу політичних партій на реалізацію євроінтеграційної політики України відзначимо розробки Ю. Бадзьо, М. Баймуратова, А. Гальчинського, А. Кудряченка, В. Малярчука, Ф. Рудича, І. Сало, С. Толстова, у яких обґрунтовується необхідність встановлення з впливовими європейськими структурами найтісніших контактів у політичній, соціальній і культурній сферах.

Особливої уваги заслуговують праці російських вчених О. Буркіна, А. Возженикова, І. Глебова, М. Дзлієва, Л. Михайлова, О. Прохожева, В. Соломіна, А. Урсула, а також дисертаційне дослідження Л. Медведєвої „Групи інтересів у формуванні політики національної безпеки” (СПб., 2006), у яких подано комплексний аналіз інститутів та організацій громадянського суспільства як суб’єктів вироблення державної політики у сфері безпеки. Російський дослідник М. Арсентьев до недержавних інституцій та організацій, що беруть участь в діяльності, спрямованій на

захист життєво важливих інтересів країни, відносить організації та рухи щодо захисту прав громадян, політичні партії, об'єднання за релігійними, професійними, духовними та іншими інтересами, а також недержавні ЗМІ [3, с. 150]. У запропонованій А. Возжениковим моделі моніторингу національної безпеки основу складає інтерактивна матриця, що являє собою сукупність факторів, які, у свою чергу, можна оцінити за низкою індикаторів. Такий фактор національної безпеки, як політика оцінюється за індикаторами „багатопартійність”, „демократія”, „компетенція політичних лідерів” тощо [4, с. 111 - 113].

Метою статті є аналіз реального впливу українських політичних партій на процеси вироблення та реалізації державної безпекової політики; визначення основних чинників, які перешкоджають набуттю ними статусу дієвих суб'єктів її ефективного забезпечення.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні в Україні політичні партії діють в умовах впровадження пропорційної виборчої системи та парламентсько-президентської форми правління. Вони набувають статусу провідних гравців вітчизняного політикуму, що обумовлює посилення їх ролі в політичній системі та формуванні органів влади. Саме політичні партії через своїх представників у парламенті формують уряд та визначають засади внутрішньої і зовнішньої політики, пріоритетні напрями безпекової стратегії розвитку держави.

До 2004 року характерною рисою української партійної системи була наявність так званої партії влади, яка визначала контури безпекової політики країни. На той час переважна більшість політичних партій опосередковано впливала на процес вироблення державних безпекових рішень. Основним центром їх розробки була президентська інституція. Політичні партії мали змогу долучатися до цього процесу лише через парламентські механізми (прийняття законів, які регламентують питання національної безпеки та зовнішньої політики, внесення пропозицій до проектів законів, запропонованих Президентом України тощо). Інтерес до цієї проблематики простежувався лише у партійних діячів, які безпосередньо працювали в парламентських комітетах, сферою діяльності яких була національна безпека, або ж вони проявляли професійний інтерес до цієї сфери.

У 1990-х роках політичний дискурс з безпекових питань був обмежений вузьким колом фахівців. З одного боку, це підвищувало фаховий рівень участі політиків у виробленні державних рішень, з іншого — усувало широкі верстви населення від обговорення цієї проблематики.

Слід відзначити, що на зламі XX - XXI століть якісно змінився склад владної еліти. Сформувалася нова владна еліта, яка визнає загальні правила гри й намагається вибудовувати таку архітектуру владних

інститутів, яка дозволяла б політичним гравцям вести більш-менш цивілізований діалог. Відповідних трансформацій зазнала й українська партійна система, яка 2004 року набула ознак поміркованого плюралізму (згідно з типологією Дж. Сарторі).

Утім наявні на той час в Україні групові соціально-економічні та політичні інтереси, які до цього перебували поза політикою, інституціалізувалися в якості нових партій. Потужні адміністративно-економічні групи вирішили безпосередньо брати участь у політичному житті країни. Так з'явилися „партії одного банку” („Промінвестбанк”, Партія національно-економічного розвитку України), „партії регіональних керівників” (політична партія ВО „Громада”) та інші. Фактично відбулося інвестування бізнесом своїх прагматичних інтересів та фінансових ресурсів в конкретні політичні проекти, що спричинило створення однотипних політичних партій центрристського спрямування, ідеології яких зможе розрізнити тільки професійний політолог. Крім того, українські політичні партії в більшості не мали розробленої партійної ідеології та конкретної програми дій. Тому лідери партій свідомо уникали політизованих дискусій та публічних виступів з економічної та безпекової проблематики [5]. У другій половині 1990-х та на початку 2000-х років в опозиції правлячому класу перебували лише „ліві” сили, прихід до влади яких міг призвести до часткової реставрації економічних і політичних елементів колишнього політичного режиму. Компартія України (КПУ), Соціалістична партія України (СПУ), Селянська партія України виступали на той час з вимогами встановлення найтісніших військово-політичних відносин з Росією, входження України до організації Договору про колективну безпеку, за відмову від поглибленої співпраці з НАТО тощо. В політичну опозицію потрапляли й політико-економічні групи та окремі політики, що перебували „в опалі”. Введена журналістами в політологічну термінологію дефініція „опальна опозиція” означає нестійкий та схильний до кардинальних змін у своїх політичних поглядах конгломерат політико-економічних груп та окремих політиків, опозиційність яких значною мірою залежить від стану їх бізнесу. Безпекові концепції „опальної опозиції” не мали цілісного характеру та не визначали основні напрями діяльності політичної опозиції.

Ситуація суттєво змінилася після парламентських виборів 2002 року. У Верховній Раді України сформувалася потужна опозиція у складі „Нашої України” та СПУ, які у своїй діяльності орієнтувалися на чітко визначені ними пріоритети зовнішньої політики та політики національної безпеки країни. Так, 2003 року парламентська більшість ухвалила Закон України „Про основи національної безпеки України”. У статті 8 цього Закону йдеться про „забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору”. Разом з тим, бажання найскорішої інтеграції до Європи мало б ґрунтуватися на таких важливих передумовах, як підвищення рівня життя

населення, конкурентоспроможність економіки, внутрішньополітична стабільність, дотримання європейських правових норм тощо. Проте таких умов успішності реалізації євроінтеграційного курсу України правлячі політичні партії створити не спромоглися.

Після парламентських виборів 2006 року тверезі розрахунки щодо необхідності вступу до ЄС і НАТО поступилися місцем політичним гаслам та посиленню протистояння між різними політичними силами, їх геополітичними орієнтаціями за віссю „Схід — Захід”. Проблеми національної безпеки та формування державної політики у цій сфері було включено до передвиборних та основних програм майже всіх політичних сил, представлених у Верховній Раді України VI скликання. Позицію Блоку „Наша Україна — Народна самооборона” з деяких питань безпекової політики характеризують основні тренди його передвиборчої програми: створення зони вільної торгівлі та спрощення візового режиму з ЄС; зменшення енергетичної залежності країни через впровадження нових технологій, диверсифікацію імпорту енергоносіїв, використання альтернативних джерел енергії; захист української ідентичності — української мови і культури, формування єдиного інформаційного простору країни тощо.

В передвиборчій програмі Партії регіонів України безпековій політиці було відведено окремий блок. Було заявлено, що партія виступає за збалансовану зовнішню політику: східний (Росія та країни Сходу) і західний (країни ЄС і США) напрями є однаково значущими; на зовнішньополітичній арені партія виступає за збереження позаблокового статусу України; питання вступу України до НАТО має вирішуватися за результатами всеукраїнського референдуму; членство в ЄС і СОТ — не самоціль, а засіб підвищення добробуту українських громадян, розширення можливостей вітчизняної економіки, науки і освіти.

В партійній та передвиборчій програмах КПУ робиться наголос на тому, що суверенітет народу й територіальна цілісність країни опинилися під загрозою; нова редакція Конституції України має закріпити позаблоковий, нейтральний статус України: „Декларуючи свої положення, Компартія сприятиме зміцненню безпеки і обороноздатності країни на основі розумної достатності і входження до системи колективної безпеки країн Співдружності Незалежних Держав. Комунисти виступають проти реалізації планів включення України до військових структур НАТО, перетворення її на буфер, санітарний кордон між західними державами та Росією”.

Передвиборчі програми БЮТ та виборчого Блоку Литвина щодо цих проблем були нечіткими, неструктурованими.

В період впровадження в Україні партійно-парламентської форми правління та олігархізації політичних партій, в умовах об’єктивно обумовленого пожвавлення політичної регіоналізації, пріоритети державної зовнішньої і безпекової політики багато в чому визначаються

потужними регіональними адміністративно-економічними та фінансово-промисловими групами через підконтрольні їм правлячі політичні партії. При цьому ці групи у своїй діяльності виходять з інтересів свого бізнесу, часто тісно пов'язаного з бізнесовими структурами інших держав, зокрема і в контексті реалізації спільних з цими партнерами бізнесових проєктів. До того ж, як зауважують українські вчені, „усвідомлюючи, що від центру нічого, крім суперечливих вказівок не одержиш, регіональна влада за підтримки відповідних партій, місцевих фінансово-політичних груп та управлінських еліт поступово доходила висновку, що розраховувати вона може тільки на власні сили, і почала діяти не як маріонетка центральних вданих структур, а як реальна влада... що загрожує розладом державного управління та політичної системи взагалі” [6, с. 433].

Невідповідність декларацій і практичних кроків впливових політичних сил щодо реалізації курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, різне тлумачення проєкту Єдиного економічного простору, пріоритетів політики національної безпеки, можливість та необхідність реприватизації стратегічних об'єктів, низка інших проблем стали сьогодні предметом гострих, часом досить емоційних дискусій в суспільстві та політикумі. Погляди різних політичних сил щодо кожної з цих проблем обумовлюються різними ціннісними позиціями, котрі практично не узгоджуються. Різні соціально-економічні групи населення, особливо в регіональному вимірі, теж керуються досить різними ціннісними настановленнями, що ставить під загрозу єдність суспільства і майбутнє держави.

На участь України в інтеграційних процесах на пострадянському просторі, реалізацію „східного вектора” зовнішньої політики впливає низка внутрішніх факторів, серед яких відзначимо політичну регіоналізацію (передбачає підвищення рівня самодостатності регіону; її суб'єктами виступають регіональні політико-управлінські еліти, регіональні осередки політичних партій, ФПГ, місцеві підприємства, бізнесові та інші структури). Ризиком радикалізації процесів політичної регіоналізації вважаємо мусування в політичних та експертних колах доцільності доповнення чинного „партійного законодавства” положенням, яке б узаконювало діяльність регіональних політичних партій, створення політичних партій із загальнонаціональним та регіональним статусом. До речі, запровадження саме такої двоступеневої класифікації політичних партій пропонували розробники Концепції політичної реформи.

Стратегічні пріоритети політичної реформи, впровадження виборчої системи за партійними списками повинні були підштовхнути до серйозних структурних зрушень у вітчизняній партійній системі. З одного боку, політична реформа мала спонукати партії до трансформації з політичної надбудови ФПГ в системи, в яких домінує ідеологічна складова, помножена на харизму лідерів. Утім парламентські вибори 2006 та 2007 років вкотре довели, що „адресних” політичних партій, зорієнтованих на ті чи інші соціально-економічні групи населення, в Україні як не було, так і немає.

Склалася ситуація, за якою розкручені політичні бренди були просто запропоновані регіональним елітам та виборцям. Під цими брендами до влади приходили політики з кардинально протилежними поглядами щодо пріоритетів внутрішньої, зовнішньої та безпекової політики. За висновком І. Побочого, „нині більшість партій є замкнутими, незалежними від суспільства структурами, призначення яких зводиться до проведення у владу своїх лідерів або прикриття їх комерційної діяльності” [7, с. 44].

Деякі партії сьогодні не можна розглядати інакше, як об’єкти в системі забезпечення національної безпеки України. Йдеться про партії, що дозволяють собі пропагувати насильство, розпалювати пристрасті на національно-мовному ґрунті, демонструвати готовність до збройних конфліктів, порушення суверенітету й цілісності держави. „Інколи партії, соціальна платформа яких збігається з етнічною, — пише М. Дмитренко, — стають на сепаратистський шлях, дестабілізуючи тим самим ситуацію у країні, де вони діють, і утруднюють розвиток там громадянського суспільства”. При цьому вчений доходить висновку, що орієнтація конкурентних лівих і правих сил на різні мовно-культурні сегменти теоретично здатна спричинити міжетнічні протистояння; багато нинішніх політичних партій і угруповань тримаються на плаву на конфронтаційній хвилі, формою існування яких є нагнітання соціальної чи національної напруги, демагогія, апеляція до примітивної масової свідомості [8, с. 156, 166, 170]. Національній єдності й територіальній цілісності країни суттєво загрожує радикалізація процесів політичної регіоналізації. Події в Северодонецьку в 2004 і 2008 роках підтверджують цю тезу.

Загалом основними відмінностями сучасної вітчизняної партійної системи від класичних аналогів є міражна багатопартійність (на 1 січня 2009 року Міністерство юстиції України зареєструвало 160 політичних партій, які постійно перебувають в процесі перетворень, розпаду, об’єднання, реорганізації), що обумовило її нестійкість та може свідчити про позасистемне походження переважної більшості нинішніх політичних партій. Характерною ознакою більшості з них є невизначеність принципів стратегічної поведінки.

Виходячи з міркувань, що партії лівої орієнтації фактично виступають проти здійснення економічних реформ, І. Побочий вважає за необхідне передбачити в стратегії національної безпеки політичні та юридичні засади й дієві правові механізми підвищення їх ролі у соціально-політичній консолідації суспільства, що ґрунтуються на єдиних національних цінностях [7, с. 44]. За висновком Т. Розової і С. Довгого, структури влади покликані постійно знаходити, відновлювати чи змінювати інструментарій оптимізації співвідношення традицій, цінностей, інтересів і потреб більшості політичного соціуму, виокремлюючи при цьому пріоритетні й другорядні з огляду на зміну внутрішньополітичних обставин та міжнародні зрушення. При цьому мінімізація ролі закулісних домовленостей і неформальних відносин, на їх думку, сприяла б упорядкуванню різних ідеологій, поглядів

на напрями розвитку країни, оскільки наявність різних поглядів на шляхи розвитку та їх реалізація може бути руйнівною [9, с. 250; 10, с. 183].

Висновки

Завдяки діяльності інституцій та організацій громадянського суспільства в основних документах держави, що стосуються сфери національної безпеки, громадськості, різні асоціативні та інституційні форми її самоорганізації розглядаються нині і як чинники, і як повноправні суб'єкти її забезпечення. Поступово об'єктивується ідея взаємозв'язку та взаємозалежності безпеки держави й суспільства та, відповідно, низка основних завдань державної політики з питань національної безпеки — вдосконалення системи політичної влади та взаємодії органів влади з інститутами громадянського суспільства, підвищення ефективності функціонування політичних інститутів стосовно утвердження плюралістичної демократії, реального розмежування громадських, державних та комерційних (приватних) інтересів, бізнесу і влади. Однією з головних передумов ефективного забезпечення національної безпеки України слід вважати реалізацію політичних інтересів різних соціальних груп, у тому числі й конструктивної політичної опозиції, через логічне завершення політичної реформи, формування демократичної системи політичних інститутів та організацій громадянського суспільства, утвердження відповідальної демократії.

Серед основних чинників, які стають на заваді набуттю політичними партіями статусу дієвих суб'єктів забезпечення національної безпеки, мусимо назвати їх невідповідність критеріям класичних партій, втрату ними ознак громадських об'єднань. Відповідно до Закону України „Про основи національної безпеки України”, політичні партії як різновид об'єднання громадян є суб'єктами забезпечення національної безпеки. Отже вони зобов'язані захищати життєво важливі інтереси держави у сфері формування та реалізації безпекової політики держави. Це, у свою чергу, актуалізує необхідність неухильного дотримання політичними партіями, що перебувають при владі, чинного законодавства, законодавчо визначених пріоритетів державної внутрішньої і зовнішньої політики, а також досягнутих усіма провідними політичними силами домовленостей.

Перспективи подальшого дослідження цієї проблематики, на нашу думку, передбачають поглиблений аналіз внутрішніх процесів всередині політичних партій, оптимізації механізмів їх залучення до процесів вироблення та реалізації державної безпекової політики, забезпечення ефективної взаємодії політичних партій та неурядових аналітичних центрів.

Література:

1. **Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т.** Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навч. посіб. для вищих навч. закладів — К.: Преса України, 2000. — 304 с.

2. **Ситник Г.** Проблема реформування політичної системи в контексті її політичної безпеки // Концептуальні засади реформування політичної системи в Україні. Стан і перспективи розвитку політичних наук. Матеріали „круглого столу”, м. Київ, 13 квітня 2001 р. — К.: Вид-во УАДУ при Президентіві України, 2001. — 264 с.

3. **Арсентьев М. В.** Основы теории национальной безопасности России. Научный обзор // Национальная безопасность и геополитика России. — 2001. — № 11 - 12. — С. 150.

4. **Возжеников А. В.** Национальная безопасность: теория, политика, стратегия. — М.: НПО „МОДУЛЬ”, 2000. — 240 с.

5. **Кулик В.** Роль партійної системи в становленні громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.oksamyt.org.ua/cep/biblioteka.epl?&article=conf/26>

6. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. — К.: НІСД, 2004. — 648 с.

7. **Побочий І.** Вплив протистояння політичних сил на формування стратегії національної безпеки України // Політичний менеджмент. — 2007. — № 4. — С. 41 - 47.

8. **Дмитренко М. А.** Суспільні трансформації та політичні аспекти загроз національній безпеці України: Монографія. — К.: Знання України, 2006. — 348 с.

9. **Розова Т. В., Довгий С. В.** Партійний сегмент як чинник демократичної інституціоналізації українського соціуму // Стратегічна панорама. — 2008. — № 2. — С. 249 - 253.

10. **Розова Т. В., Довгий С. В.** Трикутник „влада — бізнес — громадські організації”: специфіка взаємодії // Стратегічна панорама. — 2008. — № 3 - 4. — С. 178 - 183.

11. **Герасимчук С. П., Качинський А. Б., Остапчук Д. І., Шипілова Л. М.** Визначення місця та ролі національної єдності у Стратегії національної безпеки України, в програмах політичних партій і передвиборчому процесі 2007 року: аналітичні матеріали. — К.: Інтертехнологія, 2008. — 64 с.

Особливості партійної системи Франції

Петро Ворона,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри регіонального управління
та місцевого самоврядування
Харківського регіонального інституту
Національної академії державного управління
при Президентові України

У статті висвітлюються особливості партійної системи Франції та класифікація партій у відповідності з їх ідеологічними позиціями та програмами. Розглядаються основні засади діяльності парламентських партій та специфіка їх розподілу за лінією „праві — ліві”.

Постановка проблеми

Одним з викликів нинішнього етапу демократичної трансформації України є формування політичних партій на ідеологічно-програмовій основі і цивілізований перехід до партійної конкуренції за право управляти суспільними ресурсами. У західних демократіях протистояння партійних ідеологій, ідеологічних підходів до перспектив розвитку держави проявляється переважно у політичній боротьбі між „правими” і „лівими”. Цей процес дослідники вважають позитивним для розвитку економіки країни, оскільки громадяни, як правило, віддають перевагу політичним силам, які пропонують вигідну для суспільства в конкретній ситуації перспективу.

В Україні ідеологічна неструктурованість, популізм, „блоковість” і „вождизм” стали суттєвою перешкодою на шляху формування партійної системи. Діяльність „диванних” і „кланових” партій, ігнорування ними серйозного діалогу з народом породжує прірву між цими партіями і „маленькими українцями”, тобто між партіями і практично всім населенням країни. Галасливий міжпартійний псевдодіалог практикується лише в період передвиборчих кампаній. В цих умовах зорієнтованість виборців неодмінно схиляється „вліво”. І не тому, що вони віддають перевагу ідеям „лівих”. Причина в тому, що „праві” партії й досі не спромоглися чітко сформулювати принципи своєї діяльності та донести їх до виборця в простій, доступній для нього формі. „Лівизна” електорату обумовлюється

не перевагою відповідних партійних програм, а ще не зовсім подоланим радянським минулим. Тим часом, більшість сучасних українських партій прагне діяти не в інтересах широких верств суспільства, а в інтересах невеликих „замкнутих” його груп, а відтак і не може навіть у принципі запропонувати суспільству цінності, які могли б його скоординувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій в галузі державного будівництва й політології свідчить про суттєве зацікавлення дослідників досвідом функціонування політичних систем, які формують основи державної влади і місцевого самоврядування. Праці, в яких аналізується та узагальнюється досвід багатьох країн, зокрема й Франції, оприлюднили такі вчені, як Д. Блондель [21], Я. Бурч [2], Д. Горшков [3], О. Дергачов [4], М. Доган, Д. Пелассі [5], Ю. Древаль [6], М. Дюверже [7], О. Зельницький [8], В. Кампо [3], Ж. Кермонн [8], Д. Лапаломбара [22], Р. Міхелс [23], І. Поліщук [12], М. Примуш [13], Ф. Рудич [9], Д. Сарторі [24], Р. Суцченко Р. [18], А. Ткачук [14], Й. Тезінг [10], В. Фесенко [15], Ю. Юдін [19], Ю. Шведа [20].

В кожній країні партії та їх симпатичні створюють сукупність відносно стабільних зв'язків із середовищем, у якому вони діють, та з іншими партіями. Ця сукупність зв'язків і називається партійною системою. В подальшому природа коаліцій партій впливає на функціонування всіх політичних інститутів і визначає сутність політичних режимів. Під партійною системою часто розуміють особливості політичної системи суспільства в конкретній країні або ж сукупність всіх політичних партій, що діють в суспільстві, механізм взаємодії чи конкуренції політичних організацій у боротьбі за владу та її реалізацію. Такий підхід репрезентує А. Білоус: „Партійна система - це сукупність політичних об'єднань, пов'язаних з іншими елементами політичної системи держави і суспільства та між собою певними упорядкованими відносинами” [1, с. 25]. А під форматом партійної системи розуміють сукупність її зовнішніх характеристик, до яких належать ступінь електоральної хиткості та політичної фрагментації. Хиткими вважаються системи, де частка виборців, яка змінює свої уподобання в міжвиборчий період, є досить великою, а фрагментованими – ті, що складаються із значної кількості партій. Саме такими є у своїй більшості партійні системи нових демократій, до яких умовно можна віднести й Україну.

Виклад основного матеріалу дослідження

Партійна система в сучасних умовах постає як закономірний та необхідний атрибут демократії. Підставою для включення партії до партійної системи є її причетність до здійснення владних повноважень та відображення найбільш значних політичних інтересів суспільства. Партійна система є показником модернізованості суспільства, рівня його політичної культури та політичної соціалізації і, головне, ефективності діяльності державно-владних структур. Дж. Лапаломбара і М. Вейнер

пропонують бінарну типологію: вони протиставляють конкурентні і неконкурентні системи партій. Для першої системи характерною є ситуація гегемонії або чергування партій при владі. Друга система ґрунтується на придушенні владною партією всіх інших політичних об'єднань [22].

В основу типології партійних систем М. Дюверже покладено поняття кількості партій. Розробляючи класифікацію типів партійних систем на багатопартійні, двопартійні та однопартійні, вчений піддав аналізу також ступінь концентрації державної влади. Кількість партій, які змагаються в межах конкретної партійної системи, дає орієнтацію стосовно ступеня, в якому політична влада залишається сфрагментованою чи ні, розпорошеною чи сконцентрованою. Тобто на підставі кількісного критерію можна зорієнтуватися щодо правдоподібності політичної конкуренції, масштабів, стилю та ступеня її інтенсивності [7, с. 425]. М. Дюверже вважає, що „реальний поділ влади є результатом взаємодії партійної системи та конституційних норм” [7, с. 91]. Екстраполюючи цю тезу на українські реалії, можна твердити, що нарешті державна влада в Україні усвідомила необхідність коригування своєї діяльності залежно від характеру партійного представництва. По суті перехід української партійної системи до нового етапу її розвитку поставив державну владу перед цілковито об'єктивною необхідністю приймати політичні партії як складову самої державної влади.

Найдосконалішою теорією, яка розглядає партійні системи, є теорія виборчих систем, згідно з якою партійні системи найчастіше виступають як залежні змінні. Основи цієї теорії викладені в соціологічному законі М. Дюверже, за яким одномандатні округи та вибори за системою звичайної більшості породжують двопартійну систему, а пропорційна виборча система стимулює формування багатопартійності [7, с. 125]. Дослідження інших вчених підтверджують, що пропорційне представництво із значною величиною виборчого округу сприяє зростанню фрагментації, тоді як мажоритарне голосування в малих виборчих округах – її скороченню. В цілому будь-яка виборча система підвищує вплив сильних політичних акторів за рахунок слабких, що ставить дрібні партії у не вигідне становище.

Дж. Сарторі розробив досить складну класифікацію партійних систем, яка широко використовується в сучасній політичній науці. Вона базується на ідеологічній полярності партій. Ця класифікація вважається базовою з урахуванням функціональності партійних систем і видається найбільш адекватною в контексті дослідження трансформації партійної системи України. Дж. Сарторі зазначав, що при класифікації політичних партій і партійних систем крім кількості конкуруючих партій треба враховувати й кількість політичних полюсів тяжіння партій, дистанцію між ними, їх відцентрові і доцентрові спрямування. Не всі партії, вважає вчений, включаються в систему. До неї не входять, наприклад, партії, що ніяк не впливають на політику правлячої більшості. Він виокремлює 7 основних

типів партійних систем [24]: 1) партійні моноідеологічні системи (у країнах з тоталітарним режимом); 2) системи з партією-гегемоном (так звані країни народної демократії – комуністичні режими Східної Європи у 1980-х роках, Росія); 3) системи з домінуючою партією (Мексика, Індія, Японія); 4) двопартійні системи (США, Велика Британія); 5) системи поміркованого (обмеженого) плюралізму з середнім рівнем партійної фрагментації, коли в парламенті представлено 5 – 6 партій з незначними ідеологічними розбіжностями, доцентровою партійною конкуренцією; жодна з них не має переваги і тому вони змушені формувати уряд на основі угод і компромісів відповідно до кількості одержаних депутатських мандатів (сучасні партійні системи у Західній Європі); 6) системи поляризованого (радикального) плюралізму з високим рівнем партійної фрагментації, коли за владу змагаються понад 6 партій, наявна значна ідеологічна дистанція між ними, відцентрова партійна конкуренція; 7) атомізовані (фрагментовані) партійні системи характеризуються дуже високим рівнем політичної фрагментації, участю в боротьбі за владу великої кількості політичних партій; за цієї системи партії є вузькими й нестабільними коаліціями впливових людей і часто існують не більше, ніж один виборчий цикл (країни, де відбувається становлення багатопартійності) [24].

Розглянемо особливості партійної системи Франції, суспільно-політичний розвиток якої має чимало спільних рис з українськими політичним процесом.

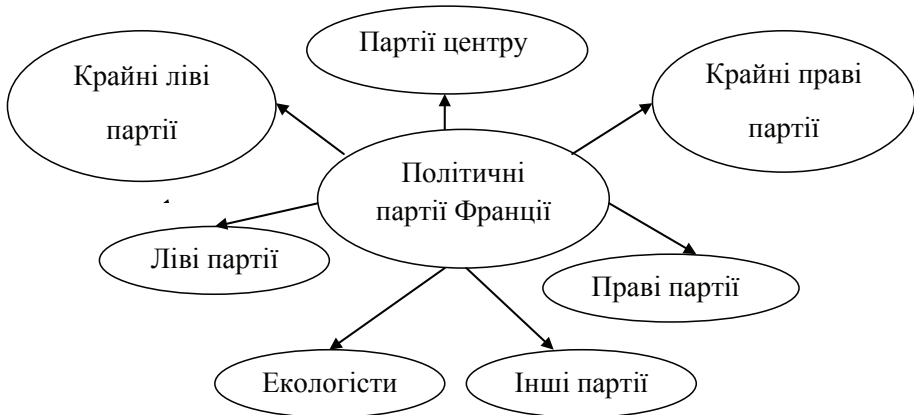
Франція є однією з провідних економічно розвинутих країн Західної Європи і світу, де давно діють закони ринкової економіки, але водночас існує й потужна система соціального захисту. Оскільки Франція є однією з рушійних сил європейського інтеграційного процесу, то її діяльність в ЄС і визначення її впливу на прийняття загальноєвропейських рішень дають можливість більш глибоко і повно з'ясувати механізми й особливості формування спільної європейської політики як важливого складника світового історичного процесу новітнього часу. Вона має широкую мережу зовнішньоекономічних зв'язків, інвестує значні капітали в економіку інших країн, а водночас в її економіку надходять капіталовкладення розвинутих країн, насамперед США та країн ЄС. Глава держави – президент, котрий обирається всезагальним прямим голосуванням, а законодавча влада здійснюється парламентом, який складається з двох палат — Національних зборів і Сенату. Національні збори обираються за мажоритарною системою в 2 тури строком на 5 років і складаються з 577 членів: 555 членів обираються в 555 виборчих округах в метрополії і 22 члени – в заморських департаментах.

Особливо заслуговує на вивчення досвід Франції у створенні механізмів співпраці парламенту і органів місцевого самоврядування через механізм формування „верхньої палати” законодавчого органу — Сенату, де діє схема непрямих виборів. Система виборів senatorів у Франції має такий вигляд: виборці на рівні адміністративно-територіальної одиниці – комуни

- обирають членів місцевого представницького органу (перший ступінь), який обирає делегатів (другий ступінь), котрі беруть участь у виборах сенаторів (третій ступінь). Сенат (346 сенаторів) обирається „виборчим колегієм”, який складається з депутатів, регіональних радників, обраних в департаменті, генеральних радників, делегатів муніципальних рад або заступників делегатів. Колегіє складається на 95 % з делегатів від муніципальних рад. Це єдині вибори, де голосування обов'язкове для членів виборчого колегію. Частина Сенату змінюється кожні 3 роки. Заборонено поєднувати мандати сенатора і депутата Європарламенту. Система обрання сенаторів змінюється в залежності від їх кількості: де 3 сенатори від департаменту або менше, то використовується мажоритарна система в 2 тури; якщо це 4 сенатори чи більше - то пропорційна [14]. В останні десятиріччя помітна тенденція до децентралізації.

Формування політичної системи країни відображає певною мірою національну специфіку країни, її історію та етноментальні особливості. На останніх парламентських виборах своїх кандидатів висунули майже 80 партій, а на місцевих виборах — ще більше.

Структура політичного спектра партій Франції, представлених у парламенті

Праві партії: Союз за народний рух (UMP) – Радикальна партія – Об'єднання за Францію (RPF) – Національний центр незалежних і аграріїв (CNIP). **Партії центру:** Демократичний рух (MoDem) – Союз за французьку демократію (UDF) – Новий центр (NC) – Ліберальна альтернатива. **Ліві партії:** Соціалістична партія (PS) – Партія лівих радикалів (PRG) – Республіканський і громадянський рух (MRC) – Комуністична партія (PCF). **Крайні праві партії:** Національний фронт (FN) – Національний республіканський рух (MNR) – Рух за Францію (MPF). **Крайні ліві партії:** Револьюційна комуністична ліга (LCR) – Робітнича боротьба (LO) – Партія трудящих (PT). **Екологісти:** CAP 21 – Зелені –

Екологічне покоління (GE) – рух незалежних екологів (MEI). Інші партії: полювання, риболовля, природа, традиції (CPNT) [17].

Нині до парламентських належать наступні партії.

Союз за народний рух (Union pour un mouvement populaire, UMP) або з тією ж абривіатурою Союз за президентську більшість (Union pour la majorite presidentielle) — ліберально-консервативна партія. Виникла 2002 року в ході французьких президентських виборів на підтримку Ж. Шірака, правонаступниця голлістського „Об'єднання”. Правляча партія. Політична орієнтація: активна зовнішня політика, консерватизм, стимулювання розвитку регіонів, інтеграція у Євросоюз. Якраз ця партія 14 січня 2007 року на своєму з'їзді 98 % голосів затвердила Н. Саркозі кандидатом на президентську посаду. За кілька днів до з'їзду СНД про підтримку Н. Саркозі заявили А. Жюппе (екс-прем'єр Франції) і М. Алліо-Марі (міністр оборони). Ще один колишній прем'єр-міністр, Ж.-П. Раффарен, виступив на з'їзді з однозначною підтримкою Н. Саркозі. Переважна більшість міністрів французького уряду теж стали на бік Н. Саркозі. Його висунення було результатом жорсткої внутріпартійної боротьби між „кланами” президента Ж. Шірака й самого Н. Саркозі. Прем'єр-міністр Д. де Вільпен підтримав Н. Саркозі лише після його висунення.

Соціалістична партія Франції (Parti Socialiste) — одна з найзначніших політичних партій країни. Заснована в нинішньому вигляді 1969 року на базі існуючої з 1905 року Соціалістичної партії, яка офіційно була Французькою секцією Робітничого інтернаціоналу. Французька секція Другого Інтернаціоналу припинила існування в ході внутріполітичної кризи 1968 року. За ідеологією близька до соціал-демократичних принципів. 1981 року під керівництвом Ф. Мітерана добилась перемоги як на президентських виборах, так і на виборах до Національної асамблеї. 1993 року пережила внутріпартійну кризу, викликану корупційними скандалами. Останнього великого успіху добивались на парламентських виборах 1997 року.

Союз за французьку демократію (Union pour la Democratie Francaise) — правоцентристська партія. Заснована 1978 року як група підтримки В. Жискар д'Естена і протидія голлістам на правому фланзі. Лідер — Ф. Байру. На парламентських виборах 2002 року здобула 4,9 % голосів. Під час другого туру президентських виборів 2002 року Ф. Байру закликав Ж. Шірака, якому протистояв Ж.-М. Ле Пен, об'єднатися в широкую коаліцію правих і центристських партій. Але Ж. Шірак разом з А. Жюппе намагався добитися злиття СФД з Об'єднанням за президентську більшість, яка отримала потім нову назву Союз за народний рух (Union pour un mouvement populaire). Після парламентських виборів більшість членів СФД, очолювана Ф. Дуст-Блазі, залишила партію і приєдналась до Союзу за народний рух. Та все одно 30 її прихильників були обрані до Національної Асамблеї, утворивши парламентську партійну групу. До нижньої палати повернувся і Ф. Байру, обраний від другого виборчого

округу Атлантичних Піренеїв. На президентських виборах 2007 року Ф. Байру отримав більше 18 % голосів, що сприяло його рішення створити більш широкий демократичний рух - Демократичний рух (MoDem). Але багато членів Союзу за французьку демократію (і 24 з 29 членів Національного зібрання від UMP) не погодилися з ним, оскільки, незважаючи на бажання залишатися незалежними, вони вирішили підтримати президента Н. Саркозі і увійти в президентську більшість. Вони утворили політичний рух Європейська соціал-ліберальна партія. Ці політики об'єдналися навколо колишнього президента групи СФД і нинішнього міністра оборони Франції Е. Морена.

Французька комуністична партія (Parti communiste français) виникла 1920 року, 2006 року — третя за чисельності політична партія. Входила до Комуністичного інтернаціоналу, зараз входить до коаліції Європейські ліві. Політична орієнтація: незалежна зовнішня політика, підтримка національних меншин, активна соціальна політика, стимулювання розвитку регіонів, демократизація управління у Євросоюзі. Найбільший успіх на парламентських виборах — 28,2 % (листопад 1946 р.), на президентських — 21,3 % (1969, Ж. Дюкло). На парламентських виборах 2007 року — 4,3 % голосів. На президентських виборах 2007 року — 1,9 % голосів, сьоме місце (кандидат М.-Ж. Бюффе).

Національний фронт (Front national) — націоналістична партія Франції. Лідер — Ж.-М. Ле Пен. Заснована 1972 року. На парламентських виборах 2002 року — 11,3% голосів у першому турі.

Рух за Францію (Mouvement pour la France, MPF) — консервативна, традиціоналістська політична партія. Заснована 1994 року Ф. де Вільє, колишнім міністром у кабінеті Ж. Шірака. До 1999 року була в основному регіональною партією, представленою у Вандеї. На виборах до європарламенту 1999 року в альянсі з Об'єднанням за Францію Ш. Паскуа отримала 13 місць. 2004 року брала участь у наступних виборах до європарламенту й одержала 3 місця (7,6%). 2007 року Ф. де Вільє був кандидатом від Руху за Францію на президентських виборах, де отримав 2,23 % голосів [17].

Висновки

Французькі політики наголошують, що Франція подолала непростий шлях державотворення за останні 200 років. Країна не раз переживала політичні та економічні кризи, і одним з виходів з них часто були дострокові вибори [16]. Україна лише на початку цього шляху, а тому політичні кризи є явищем природним. Французький досвід їх подолання може бути для нас вельми корисним.

1. В Україні доцільно зменшити величину виборчих округів, вони мають збігатися з межами адміністративно-територіальних одиниць. Наприклад, в Іспанії межі округів збігаються з межами провінцій, у Фінляндії вибори проводяться у 12 – 18 виборчих округах та одному окремому окрузі

(Аландські острови), у Швеції вибори проводяться у 310 округах тощо.

2. Не варто форсувати створення двопартійної системи – це не сприятиме зміцненню демократії. Навіть у Франції з її історією формування демократичних засад у парламенті присутні багато партій, а у виборах брало участь понад 80, що говорить про ідеологічну багатоманітність і політичну свободу населення.

3. Органи місцевої влади теж формуються за мажоритарною системою, але на партійній основі, які потім формують Сенат. Тобто той, хто має більшість у місцевих органах влади, той має більшість і в Сенаті.

Проблема України полягає в тому, що на сучасному етапі формування політичної системи використовується демократична, але найбільш недосконала система як місцевих, так і парламентських виборів, котра не сприяє ні розвитку партійної демократії та ідеологічному позиціонуванню, ні розвитку парламентаризму в країні, перетворюючи партії або на політичні холдинги, або на закриті акціонерні товариства [23].

Перспективи подальших досліджень

З огляду на вище викладене, перед науковцями – правознавцями, фахівцями у галузі державного управління — постає нагальне завдання вироблення таких правових норм, які б забезпечували демократичний розвиток країни на основі формування такої політичної системи, яка б повністю забезпечувала демократичний поступ країни і відображала її національні риси.

Література:

1. Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна. – К.: АМУПП, 1997. – 200 с.
2. Бурч Я. Політичні партії у виборчому процесі на сучасному етапі // Концептуальні засади реформування політичної системи України. Стан і перспективи розвитку політичних наук / Матеріали „круглого столу”, Київ, 13.04.2001р. / За ред. В. Лугового, В. Князева. – К.: УАДУ, 2001. – С. 79 – 85.
3. Горшков Д. М., Кампо В. М., Петренко Є. М. Політичні партії та місцеві вибори. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 146 с.
4. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні // Політична думка. – 2002. – № 1. – С. 3 – 23.
5. Доган М., Пеласси Д. Сравнительная политическая социология: Пер. с англ. – М.: Соц.-пол. журн., 1994. – С. 245.
6. Древаль Ю. Парламентські партії (політичні партії, політичні системи і парламентаризм) // Грані. – 2003. – № 4. – С. 44.
7. Дюверже Морис. Политические партии / За ред. Л. А. Зимина. – М.: Академ. проект, 2000. – 558 с.
8. Зельницький А., Удовенко П. Політичні партії і вибори. – К.: Промінь,

2003. – 570 с.

9. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф. М. Рудича. – К.: Парламентське вид-во, 2002. – 327 с.

10. Політичні партії в демократичному суспільстві: Зб. праць / Упоряд. Йозеф Тезінг та Вільгельм Гофмайстер. – К.: Б.в.д., 1997. – 127 с.

11. Політичні партії – провідний чинник розвитку політичної системи / Матеріали „круглого столу”. – К.: НІСД, 2004. – 67 с.

12. **Поліщук І. О.** Еволюція культури політичних виборів в Україні: Монографія. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. – 352с.

13. **Примуш М. В.** Демократія і політичні партії Центральної та Східної Європи. – Донецьк: Дон ДНУ, 2002. – 176 с.

14. **Ткачук А. Ф.** Місцеве самоврядування: світовий та український досвід. Посібник. К.: Заповіт. 1997. – 186 с.

15. **Фесенко В.** Воздействие избирательной системы на роль политических партий в развитии демократии в Украине // Режим доступа: <http://www.dep.kiev.ua/confer/Fesenko>.

16. Французький політиком: досвід для України. Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень: Вісник центру. Число 25 (372), 16 липня 2007 року.

17. У Франції розпочалися парламентські вибори. Режим доступу: <http://unian.net/ukr/news/news-199055.html>.

18. **Сущенко Р.** Парламентські вибори у Франції: зародження двопартійної системи. УКРІНФОРМ, Режим доступу: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=10583&news_show_type=1.

19. **Шведа Ю. Р.** Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с.

20. **Юдин Ю. А.** Политические партии и право в современном государстве. – М.: МГУ, 1998. – 50 с.

21. **Blondel J.** Political Parties, a Genuine Case for Discontent? – L.: Windwood House, 1978. – 237 p.

22. **La Palombara J.** Politics within Nations. – Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1974. – 625 p.

23. **Michels R.** Political Parties. A Sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy / Introduction by S. M. Lipset. – New York, London, 1968. – 194 p.

24. **Sartori G.** Parties and Party Systems. A Framework for Analysis. – N.Y.: Cambridge University Press, 1976. – 257 p.

Деякі аспекти політики США на Близькому Сході

Каміл Ахундов,
аспірант кафедри політології
Міжрегіональної академії управління персоналом

Розвал СРСР обумовив значні зміни у міжнародних відносинах. Використовуючи нову політичну ситуацію, деякі потужні держави, в першу чергу США, заходилися формувати „однополюсний” світопорядок. Наслідком цього процесу стали, зокрема, воєнні операції в Афганістані та в Іраку, „антиатомна” кампанія проти Ірану.

Міжнародний резонанс подій 11 вересня 2001 року

В наукових колах активно аналізуються наслідки подій 11 вересня 2001 в США, а конкретніше — адекватність дій США стосовно країн Близького Сходу як „розсадників” міжнародного тероризму (див. праці Т. Мейссана, О. Тарасова, О. Щукіна та інших дослідників) [1]. Особливо прискіплива увага приділяється такій течії, як ваххабізм, котра є найбільш агресивно налаштованою до всіх немусульман. До речі, 19 терористів на чолі з Мохаммедом Аттою, котрі звинувачуються в трагічних подіях 11 вересня, були прихильниками цього вчення.

За даними ФБР, М. Атта з 1992 року навчався в Гамбурзькому технічному університеті (ФРН). Люди з його тодішнього оточення пригадують, що коли виникали розмови про акції ісламських екстремістів, то він відгукувався про них як про „недоумків, безвідповідальних людей”. Та в середині 1990-х років М. Атта став надовго зникати з Гамбурга. Саме тоді, як згодом з'ясувалося, його поведінка, стиль життя почали суттєво змінюватися. Мохаммед відпустив бороду, перестав носити європейський одяг, ретельно дотримувався релігійних обрядів [3]. Але це були лише зовнішні ознаки змін. Хто тепер може сказати, що спонукало М. Атту до тероризму, а фактично до суїциду? Які обставини змусили його різко змінити свої погляди на життя, змінити ідеологію? Неприродно? А чи „природними”, з точки зору американських аналітиків, можна вважати безкомпромісні дії озброєних „до зубів” афганських бойових угруповань проти військ антитерористичної коаліції? І хто тепер з цих аналітиків

схильний пригадувати те, що підготовкою (і не лише військовою) сьгоднішніх терористів у 1990-х роках так щиро переймалися США, допомагаючи їм у боротьбі проти радянської експансії в Афганістані?

Версії подій

Згідно з версією „архітектури американської трагедії”, висунутої Вашингтоном, терористи у переважній більшості були зовсім молоді люди, переважно вихідці з Саудівської Аравії [3].

Саудівська Аравія є єдиною у світі країною, котра носить назву на честь правлячої династії ас-саудів. Глава династії — король Абдалла, загальна кількість саудитів — майже 25 тисяч осіб, понад 200 з них є принцями.

Ас-сауди чи не єдина у світі династія, котра має абсолютну владу в країні. Всі посади в уряді й регіонах обіймають представники ас-саудів, які призначаються королем. Вибори на загальнодержавному рівні ніколи не проводилися. Вибори ж до місцевих органів влади вперше відбулися лише 2005 року. При цьому право голосу одержала практично незначна частина населення. (Не мають права голосувати жінки, військовослужбовці, кочівники; до речі, закон про вибори не забороняє жінкам брати участь у виборах і навіть обиратися). Половину депутатів місцевих органів влади призначає король.

Успадкування влади у саудитів відбувається не як у більшості династій — від батька до дітей, а переважно від старшого брата до молодшого, а вже потім до старшого з наступного покоління. Жіноча лінія не враховується.

Судова система побудована на шаріаті. Судді вважаються незалежними, однак вони призначаються королем, і король може змінити будь-який вирок. Опозиція нещадно придушується. За критику короля чи його рішень, навіть в усній формі, передбачається суворе покарання, аж до страти [4].

Завважимо: люди, що вчинили теракт 11 вересня, в переважній своїй більшості були саудівцями. Афганців, іракців, а тим більше іранців серед них не було. І тим не менше, восні акції США не зачепили Саудівську Аравію, населення якої, до речі, у своїй більшості сповідує ваххабізм.

Ваххабізм як релігійна течія

Ваххабізм (від араб. الوهابية) - одна з назв ортодоксальної течії в ісламі, яка оформилася у XVIII столітті. Назву „ваххабізм” вживають тільки опоненти цього вчення, прихильники ж його називають себе салафітами. Ваххабізм одержав назву за ім'ям шейха Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба ат-Тамімі. Попередником його був ібн Таймийя (1263 – 1328 рр.).

Мухаммад Ібн Абд-аль-Ваххаб дотримувався думки, що справжній іслам практикувався лише першими трьома поколіннями послідовників пророка Мухаммеда („Аль-Саляф Ас-Салих”). Відтак він виступив проти всіх наступних інновацій, вважаючи, що це привнесена ззовні ересь. 1932

року послідовники Абд аль-Ваххаба зуміли створити незалежну арабську державу - Саудівську Аравію.

Ваххабіти виступали проти паломництва до могил святих, оскільки це, на їхню думку, означає поклоніння мертвим. Вони пропагували збройну боротьбу проти невірних і лицемірів-віровідступників. Віровідступниками вважалися всі, хто не погоджувався з їх ідеологією.

Будь-який політичний поділ умми (ісламської нації) і громадянську війну ваххабіти розглядають як фітну (розкольникство, порушення ісламської єдності). За словами Ібн Абд-аль-Ваххаба, перша фітна сталася ще в часи Халіфату Алі, коли його залишили хариджити. Будь-яка фітна, згідно з салафзмом, має жорстко придушуватися.

Основні ваххабітські настановлення — це суворе дотримання принципу єдинобожя, заперечення новацій у релігії (бід'а), критика таклиду (сліпого дотримання будь-якого мазхабу — школи ісламської правової думки), критика суфізму та його засновників.

Ваххабітів часто звинувачують у створенні свого мазхабу, який заперечує чотири інші мазхаби. Самі ваххабіти ці обвинувачення категорично заперечують (див. „Китаб ат-таухид” М. ібн Абдул-Ваххаб). Вважається, що в основному майже всі ідеї ваххабізму запозичені з ханбалитського мазхабу.

Головний догмат ваххабізму - віра в єдиного Бога (таухид). Своїм основним завданням ваххабіти вважають боротьбу за очищення ісламу від будь-яких домішок, заснованих на культурних, етнічних чи інших особливостях мусульманських народів. Салафіти заперечують необхідність „посередництва” між Аллахом і людиною. Заперечують вони і суфізм, який через численні відхилення від шаріату став пародією на первинний суфізм. У Російській Федерації суфізм поширений на Північному Кавказі, де закріпилося кілька суфійських тарикатів.

Боротьба за очищення ісламу й догмат заперечення шанування будь-яких авторитетів крім Аллаха викликали в Центральній Аравії в XIX столітті ваххабітські повстання, в ході яких ваххабіти розгромили чимало арабських міст.

Показові факти оприлюднила організація Фрідом Хаус, представники якої слухали проповіді в кількох ваххабітських мечетях США. В цих проповідях говорилося, що „немусульмани є ворогами всіх мусульман”, а „демократія відповідальна за всі трагедії XX століття” тощо [6]. Думаю, наведені факти підтверджують небезпечність цієї течії.

У зв'язку з цим хочеться звернути увагу, що населення Ірану, який нині став об'єктом тиску з боку США, сповідує шиїзм — одну з найбільш миролюбних гілок ісламу.

Після смерті пророка Мухаммеда, коли постало питання, хто ж очолить мусульманську спільноту (на той час вельми потужну державу), ісламська умма розкололася на два табори: суннітів, прихильників ортодоксального напряму в ісламі, та шиїтів, яких називають протестантами ісламського

світу [7].

У зв'язку з цим важко збагнути логіку США, які вважають найбільш небезпечною країною в близькосхідному регіоні Іран, населений переважно шиїтами.

Особливості талібанського Афганістану

У жовтні 2001 року США й Велика Британія розпочали на території Афганістану військову операцію проти міжнародної терористичної мережі та її керівників. Але й досі мети операції не досягнуто: організаційна й фінансова структури міжнародної ісламістської мережі „Глобальний джихад” не постраждали, жоден з керівників Аль-Каїди так і не був затриманий чи ліквідований. Більше того, стало відомо, що два брати Усами бен Ладена живуть в США, у місті Фоллсчерч (штат Вірджинія), а сам „терорист №1” назабаром після 11 вересня лікувався в американському шпиталі Дубаї (ОАЕ) [8].

Що ще цікаво: саме після початку операції США й падіння режиму талібів в Афганістані рекордно зросло виробництво опіуму (опіуму-сирцю - наркотичної сировини для виробництва героїну), яке восени 2005 року наблизилося до рекордної позначки —15.000 тонн за рік. Після початку контртерористичної операції Афганістан вийшов на перше місце у світі з виробництва наркотиків опійної групи, у першу чергу – героїну. Вже 2002 року зростання виробництва опіуму-сирцю, а отже й героїну, склало 1400 %. 2001 року (останній рік правління руху „Талібан”) в Афганістані було зібрано 185 тонн опіуму-сирцю, а 2002 року вже 1900 - 2700 тонн, 2003 року - понад 7000 тонн (87 % світового споживання й майже 100 % споживання в Європі), 2004 року - 12.000 тонн.

Дані про загальні обсяги виробництва опіуму-сирцю, а отже й кінцевого продукту - героїну, досить достовірні, оскільки збираються на основі супутникової розвідки посівів опіумного маку. Розбіжності даних, які надаються організацією Програма контролю за наркотиками ООН (United Nations Drug Control Programme) і DEA (the U. S. Drug Enforcement Administration - аналог російського Держнаркоконтролю), досить незначні, вони пов'язані з різними методиками підрахунку площ посівів опіумного маку та його врожайності.

За п'ять останніх років наркодільці створили повноцінну виробничу, кредитно-фінансову й банківську інфраструктуру, якій могли б позаздрити лідери світового бізнесу. Створено продуману схему збирання врожаю опіумного маку й опіуму-сирцю, централізованої доставки його на пункти складування, переробки на морфій і героїн, а також транспортування до країн-споживачів.

Традиційне виробництво опіумних наркотиків зосереджується в трьох районах: Золотий півмісяць (Golden crescent - Афганістан, Пакистан, Іран), Золотий трикутник (Golden triangle- М'янма, Таїланд, Лаос) і Центральна Америка (Central America - Колумбія, Венесуела, Болівія).

Якщо регіон Центральної Америки ніколи не відігравав провідної ролі у світовому виробництві опіуму-сирцю й героїну, то Золотий півмісяць і Золотий трикутник протягом всієї другої половини ХХ впевнено тримали першість в обсягах виробництва опіумних наркотиків. Інтенсивне зростання посівів опіумного маку й виробництва героїну в Афганістані з кінця 2001 року розорило виробників наркотиків у М'янмі, Таїланді й Лаосі. Пояснення цього феномена лежить у чисто економічній площині: на початку 2000-х років оптова ціна діацетилморфін-основи (основи виробництва героїну) у Бангкоку - найбільшому торгово-розрахунковому центрі азіяського наркобізнесу - становила 10.000 доларів за кілограм, а в Читралі (перевалочний пункт на афгано-пакистанському кордоні) й Карачі (транзитний вузол перед відправленням героїну морем „південним шляхом”) - 650 доларів за кілограм високоякісного діацетилморфін гідрохлориду (гідрохлориду героїну). Отже можна впевнено говорити, що з 2003 року Афганістан став світовим монополістом у виробництві героїну.

Від початку 1980-х і до кінця 1990-х років вирощування опіумного маку й ректифікація (первинне очищення) опіуму-сирцю здійснювалося переважно в районах, населених таджиками і пуштунами - у Гільмендській долині та в районі міст Файзабад, Кундуз, Кандагар, Джелалабад і Фарах. Подальша переробка афганського опіуму здійснювалася в сусідніх країнах, які мають відповідну хімічну промисловість.

Перші місяці після початку контртерористичної операції США і Великої Британії в жовтні 2001 року ознаменувалися повною зміною ситуації в Афганістані. У цей час вирощування опійного маку й екстрагування опію-сирцю розгортається на всій території Афганістану, а в провінціях Нангархар, Хост, Пактія, Гільменд, Кунар, Балх, у містах Кундуз і Файзабад створюється замкнутий промисловий цикл, який включає в себе вирощування опіумного маку, екстрагування опіуму-сирцю, його переробку на морфій, основу героїну й далі в кінцевий продукт - героїн гідрохлорид (діацетилморфін гідрохлорид), його складування й гуртову реалізацію на героїнових ринках пакистанського Читрала та афганського Кандагара.

У місті Кандагар було розгорнуто повноцінну банківську мережу кредитування під майбутні врожаї опіумного маку. Протягом кількох років було організовано промислові поставки мінеральних добрив і прекурсорів (інгредієнтів для виготовлення героїну) з хімічних заводів у Пакистані, розпочато розширення посівів опіумного маку за рахунок інших сільськогосподарських культур (пшениця, кукурудза, ячмінь, рис).

Афганські виробники прагнуть з максимальною ефективністю використовувати ситуацію, що склалася після падіння режиму талібів, для повернення на тимчасово втрачені ринки в країнах Південно-Східної й Центральної Азії, Східної і Західної Європи, сумарне число споживачів на яких перевищує 20 мільйонів осіб, що за оцінками Програми

контролю за наркотиками ООН (United Nations Drug Control Programme) становить близько двох третин від світового числа опіумних наркоманів (наркозалежних, що вживають опіум, морфій і героїн).

На початку контртерористичної операції на території Афганістану адміністрація Дж. Буша дивилася крізь пальці на швидке зростання виробництва героїну, оскільки це не створювало особливих проблем для США - внутрішній американський наркоринок залишався традиційно недоступним для афганських виробників. Внаслідок цього героїновий потік пішов з Афганістану з новою силою.

В 2001 - 2002 роках різке зростання виробництва опіатів ще ніяк не позначалося на ситуації в США, однак уже 2003 року DEA (the U. S. Drug Enforcement Administration) відзначила появу на території країни значних партій героїну.

Викликає подив той факт, що в Іраку розвідувальні служби досить легко змогли знайти диктатора С. Хуссейна, який мав у своїй країні багато прихильників, але безрезультатно полюють на У. бен Ладена, опозиційно налаштованого до властей країни свого перебування.

На нашу думку, хаос і анархія, які охопили Афганістан та Ірак, пов'язані з окупацією цих країн військами країни, ідеологічні принципи якої цілковито неприйнятні для населення країн, які стали об'єктом „антитерористичних операцій”.

Література:

1. <http://edition.cnn.com/TRANSCRIPTS/0109/11/bn.03.html>. www.cnn.com
2. **Harper Collins**. Perfect Soldiers: The 9/11 Hijackers, Who They Were, Why They Did It.
3. Архітектор американської трагедії - www.itogirupaper2001.nsf/Article/Itogi_2001_10_22_13_3918.html
4. Саудиди. - Вікіпедія http://en.wikipedia.org/wiki/House_of_Saud
5. Ваххабизм. - Вікіпедія <http://www.wikipedia.org/>
6. Saudi Publications on Hate Ideology. http://www.freedomhouse.org/uploads/special_report/45.pdf
7. <http://wikipedia.org/hashashins>.
8. Zeitgeist 44:25. Бен Ладен в событиях 11 сентября.
9. **Хохлов І. І.** Производство опийных наркотиков в Афганистане.

Цивільні аспекти стратегії миротворчої діяльності

Олег Пошедін,

кандидат історичних наук,
начальник кафедри міжнародних відносин
Національної академії оборони України

Розглядаються різні форми посередництва як третя сторона у стратегії миротворчої діяльності — поряд з дипломатичними, політичними, економічними та силовими впливами на сторони конфлікту, розкриваються їх позитивні та негативні аспекти.

Напевно, ніхто не має сумніву, що однією з ключових особливостей миротворчої діяльності є роль миротворців як третьої сторони між двома конфліктуючими сторонами.

Власне миротворча діяльність розпочинається, коли конфлікт уже розгорнувся і набуває гострих форм. Виходячи з того, що в останні десятиліття розгорілося досить багато конфліктів різної інтенсивності, проблема миротворчої діяльності постійно перебуває в полі зору політиків, військових, науковців, засобів масової інформації. І цілком закономірно, що на сьогодні з цієї проблеми напрацьовано значну кількість наукових і публіцистичних матеріалів.

Миротворча діяльність Збройних Сил України не залишилась поза увагою дослідників. Історіографія з цієї теми складається з праць, у яких висвітлюються загальні підходи до зміцнення воєнно-політичної безпеки у світі і ролі Збройних Сил України у цьому процесі [7; 9; 15], а також міститься інформація про міжнародну миротворчу діяльність за участю українських вояків [3; 4; 12]. У ряді праць здійснено воєнно-політичний огляд миротворчих операцій, розкривається співробітництво України та її Збройних Сил з ООН, НАТО та ОБСЄ [13; 17; 19], досліджуються правові засади діяльності миротворчих сил ООН, соціально-правовий захист військовослужбовців миротворчих контингентів [14]. Науковці Національної академії оборони України у своїх працях розглядають різні аспекти участі підрозділів і частин Збройних Сил України у миротворчій діяльності — тактику дій підрозділів [16], інженерне [10], морально-психологічне забезпечення [17; 18]. Помітне місце в історіографії посідають публікації керівників військового відомства України, які в різні роки були

учасниками прийняття воєнно-політичних рішень щодо застосування Збройних Сил України у врегулюванні воєнних конфліктів. Це, зокрема, праці О. Кузьмука, В. Шкідченка, О. Затинаяка, А. Гриценка [2; 6; 8; 19].

Якщо звернутися до історії проблеми, то слід мати на увазі, що з давніх часів для врегулювання конфліктів, у тому числі і збройних, залучалася третя сторона для пошуку мирного їх вирішення. У давні часи третьою стороною часто виступали авторитетні в суспільстві діячі. Так, у середньовічній Європі третьою стороною при врегулюванні конфліктів був Папа Римський, але він виконував, швидше, функції арбітра, а не посередника.

Починаючи з 1648 року, участь держав у врегулюванні конфліктів стала досить значною. В сучасному світі поряд з окремими державами третьою стороною виступають групи держав, що об'єдналися для врегулювання конкретного конфлікту, міжнародні та регіональні організації, церква, неурядові організації тощо.

Поняття „третя сторона” є широким: воно охоплює такі поняття, як „посередник”, „спостерігач за ходом переговорного процесу”, „арбітр”. Нині як третя сторона при врегулюванні конфліктів часто бувають неурядові організації („народна дипломатія”). Під третьою стороною розуміють також особу, що не має статусу посередника чи спостерігача, однак опікується питаннями врегулювання конфліктних відносин між іншими сторонами. Важливо, що третя сторона втручається у конфлікт саме з метою мирного врегулювання, а не для надання допомоги одному з учасників, коли, залежно від характеру втручання, третя сторона стає прямим чи непрямим учасником конфлікту.

Існують різні засоби впливу посередника на учасників конфлікту. Якщо необхідно підкреслити специфіку впливу з використанням технології переговорів, то говорять про посередництво, надання добрих послуг, спостереження за ходом переговорів, арбітраж тощо. Під посередництвом розуміють участь третьої сторони з метою оптимізації процесу пошуку взаємоприйняттого рішення від зародження суперечностей до спалаху конфлікту, під час його найбільшого загострення, а також у постконфліктний період відновлення взаємовигідних відносин. Посередництво у найширшому розумінні слід розглядати як органічну складову стратегії миротворчої діяльності.

Найближчим до посередництва поняттям є надання добрих послуг. Гаазька конвенція 1907 року про мирне завершення міжнародних зіткнень не вирізняє посередництва і надання добрих послуг, однак Е. Пушмін виділяє три основні критерії, за якими розрізняються ці поняття: спосіб виникнення (згода одного чи обох учасників конфлікту), цілі і завдання, а також практика здійснення [7]. Щоб надавати посередницькі послуги, необхідно заручитися згодою обох конфліктуючих сторін, тоді як добрі послуги можуть надаватися при згоді лише одного учасника конфлікту — третя сторона виступає від його імені, контактуючи з іншим учасником. Посередництво і добрі послуги, як зазначає Е. Пушмін, збігаються за кінцевими цілями – сприяти мирному

врегулюванню конфлікту, але відрізняються за найближчими завданнями – що і як робити. Добрі послуги спрямовані до спонукання конфліктуючих сторін розв'язати конфлікт мирними засобами і створення їм умов для цього. Наприклад, той, хто надає добру послугу, може запропонувати свою територію для проведення зустрічей учасників конфлікту або бути своєрідним листоношею, доставляючи повідомлення від одного учасника конфлікту до іншого. Посередництво як своєрідна форма миротворчої діяльності припускає істотнішу участь третьої сторони в урегулюванні конфлікту: посередник не тільки організує переговори, а й бере участь у них, допомагаючи знайти взаємоприйнятні формули вирішення. Отже пропонується розрізнити посередництво й добрі послуги за активністю ролі третьої сторони (посередництво) або, навпаки, пасивністю (надання добрих послуг). На практиці більш поширеним є посередництво.

Спостерігач за ходом переговорів ще менше залучається до процесу врегулювання, однак уже факт спостереження створює умови для зниження напруги між сторонами, стримуючи їх від прояву ворожих дій чи порушення раніше досягнутих домовленостей, і сприяє пошуку переговорного рішення.

У цілому ж розбіжності між поняттями посередництва, надання добрих послуг та спостереження за ходом переговорів досить умовні. Іноді з певних причин сторони погоджуються на надання їм добрих послуг при врегулюванні конфлікту або спостереження третьої сторони за переговорним процесом, хоча насправді йдеться про повноправне посередництво. Наприклад, наприкінці 1980-х років при врегулюванні намібійської проблеми СРСР і США формально виступали як спостерігачі, але реально виконували посередницькі функції.

Міжнародний арбітраж відрізняється від інших понять юридичною чинністю своїх рішень для сторін, між якими виникли суперечки. Учасники повинні дотримуватися арбітражного рішення, хоча можуть і не погоджуватися з ним.

Головними засобами впливу третьої сторони у посередництві, наданні добрих послуг, спостереженні за переговорним процесом є переконування й надання допомоги у віднайденні мирного вирішення проблеми. Для цього третя сторона вдається до консультацій з конфліктуючими сторонами та методів човникової дипломатії (почергового узгодження питань з кожним учасником конфлікту). Однак в арсеналі засобів впливу третьої сторони на учасників конфлікту є також засоби обмеження і примусу (наприклад, відмова в наданні економічної допомоги у випадку продовження конфлікту, застосування санкцій до учасників тощо) [5].

Діяльність неурядових організацій в умовах конфлікту може бути дуже різною: доставка гуманітарної допомоги, збір інформації про реальний стан справ, допомога у встановленні контактів і впровадження освітніх програм, що ставлять за мету зміну орієнтації людей з конфліктної поведінки на пошук згоди. Іноді діяльність неурядових організацій безпосередньо пов'язується

з відновленням зруйнованих воєнними діями комунікацій, забезпеченням населення продовольством, водою тощо.

Неурядові організації в основному прагнуть впливати на конфліктні ситуації на масовому рівні, встановлюючи зв'язки з різними верствами населення. При цьому вони на рівні масової свідомості сприймаються у більшості випадків як нейтральні й незалежні посередники. Працюючи на рівні мас, неурядові організації часто одержують детальну інформацію з місць подій, офіційним посередникам через їх меншу чисельність та з інших причин складніше збирати таку інформацію. Цей фактор надає ще одну перевагу неурядовим організаціям у можливостях впливу на конфліктуючі сторони – наявність довіри з боку учасників конфлікту до представників неурядових організацій як до таких, що мають інформацію про стан справ.

Та діяльність неофіційних посередників має і ряд обмежень. Так, працюючи з окремими особами в конкретному районі й одержуючи інформацію від них, представники неофіційної дипломатії нерідко не володіють ситуацією в цілому, що, природно, ускладнює врегулювання конфлікту. Більше того, неофіційні представники не завжди перевіряють інформацію, а в деяких випадках вона може бути спотворена в процесі передачі. Іншим обмеженням діяльності неурядових організацій є не завжди достатня підготовленість їх представників з професійної точки зору, адже в неурядових організаціях у ролі волонтерів часом працюють люди, які не мають професійних знань і навичок [11].

Нарешті, різні недержавні організації працюють в умовах конфлікту на основі власних принципів і норм, в результаті чого виникають нові конфлікти. Віце-президент однієї з найбільших неурядових організацій „World Vision” А. С. Натсіос наводить приклад поширення гуманітарної допомоги під час конфлікту в Руанді 1994 року у двох сусідніх селах різними неурядовими організаціями: одна неурядова організація забезпечувала гуманітарною допомогою всіх нужденних, інша доставляла гуманітарну допомогу тільки за умови участі жителів села в проекті, орієнтованому на зниження напруженості. В результаті між жителями двох сіл виник конфлікт.

Посередництво – одна зі значних сфер діяльності третьої сторони. Процедури посередництва були розроблені ще у Давній Греції й застосовувалися при врегулюванні суперечок між грецькими містами. Згадки про посередництво можна знайти в Біблії, в „Іліаді” Гомера та в інших джерелах. Посередництво широко застосовувалося у давньому Китаї.

Особливо інтенсивно посередницькі послуги почали застосовувати після Другої світової війни. За даними Л. Сасскінда й Е. Бабіту, з 1945 року до початку 1990-х років посередництво використовували приблизно в 2/3 конфліктів в Африці й Латинській Америці; у 80 % випадків – у конфліктах на Близькому Сході [13]. Практично в усіх сучасних міжнародних конфліктах тією чи іншою мірою беруть участь посередники. Посередництво – відносно дешевий і досить гнучкий спосіб впливу на конфлікт з метою його врегулювання мирними засобами. У більшості випадків населення позитивно сприймає

посередництво, не проявляючи негативних реакцій, які, наприклад, викликає застосування санкцій чи введення миротворчих військ. Найважливішою у посередництві є орієнтація на діалог конфліктуючих сторін і кожної з них з посередником, хоча й не виключається використання засобів тиску (погроз, відмови в наданні економічної допомоги у випадку продовження конфлікту тощо).

Звичайно до посередництва вдаються у таких ситуаціях: коли учасники конфлікту не бачать виходу з конфліктної ситуації; сторони вкрай підозріло ставляться одне до одного; існують серйозні розбіжності в культурі, ідеології чи релігії, які створюють додаткові комунікаційні бар'єри; принаймні одна зі сторін відмовляється визнати іншу; учасники конфлікту бажають врегулювати його мирними засобами. Ці умови є найбільш типовими, але не обов'язковими для участі посередника в конфлікті. Наприклад, у 1960 - 1970-х роках розпочалися прямі контакти між США й Китаєм без офіційних дипломатичних відносин між ними.

Називають такі основні функції посередника: формування і підтримка орієнтації учасників конфлікту на пошук взаємоприйнятеного вирішення проблеми на рівні не лише лідерів, а й суспільної свідомості; створення умов для обміну інформацією і точками зору між учасниками конфлікту (забезпечення каналами комунікації), допомога сторонам у формуванні адекватних образів щодо інтересів і цілей одне одного; допомога в діагностиці ситуації й пошуку взаємоприйнятих рішень, сприяння в інтерпретації інформації, оцінці пропозицій, виявленні можливих варіантів рішень і угод, внесення власних пропозицій; допомога у „збереженні обличчя” учасників при виході з конфлікту; контроль за взаємодією сторін і виконанням ними домовленостей.

Посередництво не обов'язково припускає реалізацію усіх цих функцій у повному обсягу. Наприклад, посередник може сконцентрувати увагу на наданні допомоги в одержанні й оцінці інформації (інформаційній допомозі) або створенні каналів комунікації для обміну поглядами.

До посередництва вдаються у складних ситуаціях, і це висуває високі вимоги до посередника. При виборі посередника до нього висувають такі вимоги: компетентність (наявність відповідних знань, умінь й навичок); незацікавленість у вирішенні питання на користь однієї зі сторін, незалежність від учасників конфлікту, нейтральність і об'єктивність; впливовість, престиж і авторитет.

Що стосується нейтральності посередника, то слід зазначити, що це поняття досить відносне: посередник завжди має свої інтереси або, за визначенням Т. Шеллінга, у нього є своя „платіжна матриця”. Посередник зацікавлений принаймні у тому, щоб конфлікт був розв'язаний мирними засобами, невдача посередницької місії може позначитися на його престижі тощо. Крім того, конфліктуючі сторони можуть виходити з різних критеріїв нейтральності й об'єктивності (як, втім, і компетенції), часом несправедливо звинувачуючи посередника в тому, що він не має цих якостей. Саме тому

деякі автори підкреслюють, що слід говорити не стільки про нейтральність посередника, скільки про прийнятність його для учасників конфлікту.

У випадку збройного конфлікту учасники розпочинають переговори, як правило, тоді, коли переконаються, що можливості силових дій вичерпані, а ціна продовження конфлікту стає надто високою. Однак і в цьому випадку сторони певний час ще можуть продовжувати конфлікт з таких причин: важко оцінити всі позитивні та негативні моменти, пов'язані із завершенням конфлікту, а також умови, за яких вони реалізуються; кожен з учасників намагається завоювати максимально кращі позиції до початку мирного врегулювання, щоб посилити свою позицію на переговорах (наприклад, захопити частину території, а потім запропонувати її для торгу); сторони не бачать, як можна вийти з конфлікту, „зберігаючи обличчя”, тощо. В результаті нерідко стається, що переговорний процес то починається, то переривається, і конфлікт триває.

Урегулювання конфлікту в більшості випадків припускає поступовість. Як зазначив У. Зартман, сторони повинні „дозріти для рішення”. Спроба відразу перейти від гострого збройного конфлікту до переговорів часто призводить до провалу переговорів, тому що сторони виявляються не готовими до спільних рішень, у результаті чого виникає недовіра до переговорів як таких.

В умовах збройного конфлікту принцип поступовості передбачає проходження ряду фаз, що відрізняються за своїми завданнями (межі між фазами можуть бути проведені лише умовно, залежно від того, на яких завданнях робиться основний акцент): припинення насильницьких дій; встановлення діалогу, підготовка до проведення переговорів; початок переговорного процесу; виконання досягнутих домовленостей.

Оскільки в конфлікті беруть участь як мінімум два учасники, то принцип поступовості доповнюється принципом синхронності. Якщо одна зі сторін в результаті спланованих операцій або дії екстремістських сил повертається до попередньої фази, то, як правило, й іншій стороні треба йти за нею. В результаті насильство стає причиною або, щонайменше, нагодою для припинення розпочатих переговорів.

Французький дипломат Ж. Камбон зауважував, що той, хто говорить про переговори, хоча б частково має на увазі досягнення відповідної угоди. Зрозуміло, що початок переговорів не гарантує можливості і, зрештою, бажання сторін знайти взаємоприйнятне рішення.

Переговори виконують низку функцій, головною з яких – спільне вирішення проблеми, що лежить в основі конфлікту. Важливо, що учасники спільно приймають рішення, отож будь-яке одностороннє рішення не є кращою для них альтернативою (на думку Р. Фішера й У. Юрі, брак найкращої альтернативи переговорному рішенню (BATNA – the best alternative to a negotiated agreement) – необхідна умова для переговорів).

Переговори зазвичай є багатофункціональними і припускають одночасну реалізацію відразу кількох функцій, що утворюють ієрархію. Майже на всіх переговорах з врегулювання конфліктів поряд з головною функцією наявні й

інші: деякі – цілком узгоджені з основним призначенням переговорів (разом з протилежною стороною вирішувати проблему), інші – такі, що суперечать основній функції, що спонукало російського дослідника й дипломата В. Ізраєляна ввести щодо них термін „антипереговори”.

Найбільш істотними функціями на переговорах, крім головної, є такі: інформаційно-комунікативна (виявлення і з'ясування точок зору, позицій, обмін поглядами, установлення каналів комунікації); регулятивна (регуляція, контроль і координація дій учасників); вирішення власних внутрішньополітичних і зовнішньополітичних завдань (наприклад, участь у переговорах може бути використана у передвиборчій кампанії для демонстрації прагнення до миру).

При веденні переговорів використовуються дві стратегії: торг (bargaining) і спільний з партнером пошук вирішення проблеми (joint problem-solving). У першому випадку учасники розглядають переговори як продовження боротьби й можливість домогтися перемоги при реалізації власних цілей та інтересів у максимально повному обсязі, прагнуть „виторгувати” найбільш вигідний для себе підсумковий документ, мало піклуючись про цілі та інтереси іншої сторони і взагалі наскільки проблема буде вирішена. При цій стратегії використовують тактичні прийоми, що припускають маніпулювання: недостатнє надання сторонами інформації про свої інтереси й наміри, значне завищення початкових вимог, використання різних засобів тиску й шантажу для досягнення бажаної угоди, у тому числі й погроз, ультиматумів тощо.

У другому випадку передбачена орієнтація не на примушування партнера прийняти спільне рішення, а на спільний аналіз проблеми і спільний пошук варіантів рішення. У межах цієї стратегії перемогу або успіх переговорів розуміють як розв'язання суперечностей і максимальне задоволення інтересів усіх сторін. Спільний пошук вирішення проблеми передбачає відкритість обох учасників, формування відносин діалогу, через який вони намагаються по-іншому побачити проблему та її вирішення. За допомогою діалогу формуються нові відносини, орієнтовані у перспективі на співробітництво і взаєморозуміння. При використанні цієї стратегії сторони виходять не з альтруїстичних міркувань, а з того, що знайдене за допомогою діалогу рішення дозволить зробити домовленості найбільш міцними.

У переговорній практиці нерідко використовують обидві стратегії. Власне переговори припускають не лише збіг, а й розбіжність інтересів учасників (в іншому випадку переговори не потрібні й сторони переходять до співробітництва або конфлікту), що зрештою призводить до спільного з партнером віднайдення вирішення проблеми. Важливо визначити, на яку перспективу переважно орієнтуються учасники переговорів: при зацікавленості зберегти тривалі відносини – на партнерський підхід, при намаганні одержати негайну вигоду – превалюватиме торг.

Таким чином, посередництво у стратегії миротворчої діяльності, поряд з дипломатичним, політичним, економічним чи силовим впливом на конфліктуючі сторони в процесі конфлікту, є надзвичайно складним комплексом державних,

громадських та індивідуальних дій сторін, не включених у конфлікт, але не байдужих до нього, від моменту формування конфліктної ситуації до її повного розв'язання. Саме тому стратегія миротворчої діяльності ООН та інших міжурядових організацій повинна передбачати постійний моніторинг конфліктонебезпечних регіонів і превентивними засобами посередництва впливати на розв'язання конфліктних ситуацій, що можуть виникати в цих регіонах.

Література:

1. **Ахременко А. С.** Политический анализ и прогнозирование. – М.: Гардарики, 2006. – 333 с.
2. **Гриценко А. С.** Ми, військові, свою місію виконали достойно! / А. С. Гриценко // Військо України. – 2005. – № 5 – 6. – С. 1.
3. **Губаренко О.** Основні принципи застосування миротворчих підрозділів ЗСУ / О. Губаренко // Військо України. – 1999. – № 9 – 10. – С. 11 – 12.
4. **Гуржій О. І.** Узагальнення досвіду проведення миротворчих операцій в другій половині ХХ століття / Гуржій О. І., Лега А. Ю., Макаров В. Д. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. – 94 с.
5. **Заемский В. Ф.** ООН и миротворчество. – М. : Международные отношения, 2008. – 312 с.
6. **Затинайко О. І.** Реформування Збройних Сил України в контексті глобальних викликів та інтеграції до євроатлантичної співдружності / О. І. Затинайко // Наука і оборона. – 2003. – № 4. – С. 3 – 6.
7. Зовнішня політика України – 2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г. М. Перепелиці. – К. : ВД „Стилос”, 2007. – 272 с.
8. **Кузьмук О. І.** На варті миру та міжнародного правопорядку / О. І. Кузьмук // Наука і оборона. – 2002. – №2. – С. 3 – 9.
9. **Кулагин В. М.** Международная безопасность – М. : Аспект Пресс, 2007. – 318 с.
10. **Лісневський В. В.** Інженерне забезпечення миротворчої операції. Навчальний посібник / В. В. Лісневський, М. М. Петренко. – К. : НАОУ, 2006. – 67 с.
11. Международные отношения: теории, конфликты, движения, организации / П. А. Цыганков, Г. А. Дробот, М. М. Лебедева и др.; Под ред. проф. П. А. Цыганкова. Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Альфа-М: ИНФРА-М, 2008. – 320 с.
12. Миротворча та антитерористична діяльність Збройних Сил України. Тематичний збірник. Під загальною редакцією Кириченка С. О. – К.: ННДЦ ОТ і ВБ України. – 2007. – 208 с.
13. Міжнародна миротворча діяльність у системі забезпечення національної безпеки України. Монографія. К.: НАОУ. – 2007. – 204 с.
14. **Нікітюк В. О.** Миротворча діяльність у Європі: еволюція

міжнародно-правових та інституціональних засад / В. Нікітюк // Наука і оборона. – 2001. – № 3. – С. 36 – 44.

15. **Перепелиця Г. М.** Політика України щодо миротворчості регіональних і субрегіональних організацій у Чорноморському та Євроазійському регіонах / Г. М. Перепелиця // Стратегічна панорама. – 2002. – № 2 – С. 123 – 132.

16. **Стрижевський В. В.** Підготовка та дії підрозділів (частин) під час проведення миротворчих операцій / Стрижевський В. В., Овчинніков В. В., Багінський М. М. – К.: НАОУ. – 2001. – 72 с.

17. **Хацановський С. В.** Миротворча діяльність Збройних Сил України: досвід, теорія, практика: Навчально-методичний посібник / Хацановський С. В. – К.: НАОУ, 2006. – 123 с.

18. **Цюрупа М. В.** Миротворчі операції як міжнародно-гуманітарний феномен та специфічний тип воєнної практики. Навчальний посібник / Цюрупа М. В. – К.: НАОУ. – 2003. – 120 с.

19. **Шкідченко В. П.** Відбувається перехід від „традиційної” до „сучасної” миротворчості / В. П. Шкідченко // Народна армія. – 2002. – 4 липня.

Світоглядні орієнтації молоді в контексті євроінтеграційної політики України

Андрій Мороз,
аспірант кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

У статті висвітлюються проблеми і перспективи євроінтеграційної стратегії України в контексті молодіжної політики. Особлива увага звертається на участь молоді у виборі Україною зовнішньополітичного курсу розвитку, а також на регіональні відмінності у поглядах молодого покоління на цю проблему.

Як свідчать дослідження соціологічних центрів України, пріоритетними ціннісно-політичними орієнтаціями жителів усіх регіонів України є стабільність, добробут, особиста безпека громадянина, а також національна безпека країни. Національна безпека, як зазначено у статті 1 Закону України „Про основи національної безпеки України”, це „захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам” [4]. В контексті нашого дослідження сконцентруємо увагу на ставленні молоді до обраного Україною зовнішньополітичного курсу розвитку.

Вплив молодого покоління на прийняття рішень загальнодержавного рівня завжди має важливе значення, адже молодь становить майже третину всього населення країни, вона є також носієм нових ідей.

Кожне молоде покоління, вступаючи в самостійне життя, застас цінності, які в даний момент домінують у суспільстві, і поступово засвоює їх, керується ними у своєму житті. Молодь є лідируючою групою, яка здатна своєю працею, розумом та ентузіазмом утримувати державу, забезпечувати її соціально-економічний, культурний та політичний розвиток і визначати вирішення загальнодержавних питань, в тому числі й питань, пов'язаних з майбутнім курсом розвитку країни.

У зовнішньополітичній діяльності сучасної України питання євроатлантичної інтеграції є одним з ключових. Українську геостратегію

нині характеризують дві основні парадигми — євразійська і євроатлантична [8]. Геополітичне положення України — на межі Європи і Євразії — позначається на визначенні громадянами вектора зовнішньополітичного розвитку. Європейський курс розвитку передбачає входження України до НАТО, курс, що був офіційно проголошений ще 23 травня 2003 року. Цій події передував багаторічний обмін досвідом в процесі співробітництва Україна - НАТО в межах програми „Партнерство заради миру”, а також участь України у спільних з країнами НАТО миротворчих та антитерористичних операціях. Нині відносини між Україною і НАТО характеризуються інтенсивним діалогом, у процесі якого 3 квітня 2008 на Бухарестському саміті глав держав та урядів країн-членів Північноатлантичної Ради було einstайно погоджено Декларацію, у якій Україна (як і Грузія) була запевнена у майбутньому отриманні членства у НАТО.

Якщо розглядати євроатлантичний вибір України крізь призму ціннісно-політичних орієнтацій, то слід зазначити, що в Україні сьогодні існує певна амбівалентність поглядів серед молодого покоління різних регіонів стосовно плану дій щодо членства в НАТО. Водночас, як зазначалося вище, забезпечення особистої та національної безпеки усвідомлюється як самоцінність кожним громадянином. Тобто абсолютна більшість українців визнає пріоритети стабільності та національної безпеки, однак по-різному бачить шляхи досягнення цієї мети. Диспозиція проблеми досить складна. Результати опитувань, які проводять численні соціологічні команди, свідчать про досить низьку підтримку молоддю ідеї вступу країни до НАТО. Загалом ситуацію стосовно цього питання серед різного вікового складу населення висвітлюють результати соціологічного опитування, проведеного Центром ім. О. Разумкова. Так, на запитання „Якби наступної неділі відбувався референдум щодо вступу України до НАТО, то як би ви проголосували?”, були одержано такі відповіді:

		За вступ до НАТО	Проти вступу до НАТО	Не голосував би	Важко відповісти
18 — 29 років	Серпень 2008	29.8	44.9	12.2	13.1
	Лютий 2008	24.3	43.5	12.1	20.1
	Лютий 2007	20.0	53.4	9.9	16.7
	Жовтень 2006	22.8	46.9	11.6	18.8

Андрій Мороз

30 — 39 років		За вступ до НАТО	Проти вступу до НАТО	Не голосував би	Важко відповісти
	Серпень 2008	24.4	48.0	11.9	15.6
	Лютий 2008	22.5	52.4	9.1	16.0
	Лютий 2007	19.3	55.7	8.8	16.2
	Жовтень 2006	18.5	53.4	11.9	16.2

Дослідження проводилося соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова з 21 по 29 серпня 2008 року. Було опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як стратифікована, багатоступенева, випадкова з квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3 % з імовірністю 0,95 [1].

Такі результати пояснюються особливим геополітичним положенням України, історичним минулим різних регіонів, ментальними особливостями громадян та економічною ситуацією в країні. Проте найбільшу роль відіграє непоінформованість громадян на предмет того, що становить собою блок НАТО. Розбіжності в громадській думці активно використовують деякі політичні сили під час виборчих перегонів. Найчастіше вони акцентують аргументи „проти”, оскільки це може дати позитивний для них результат у східних і південних регіонах. Така політика однозначно призводить до погіршення ставлення громадян до НАТО [7, с. 22 – 23].

Таким чином, в українському суспільстві склалася ситуація, коли люди вважають, що вони добре обізнані у цьому питанні, але насправді об’єктивними знаннями не володіють.

Для усвідомлення більшістю українців основ співробітництва в рамках Україна – НАТО потрібна низка інформаційних заходів, наприклад, таких, як популярна на Заході формула публічної дипломатії, що складається з „чотирьох Е” (Engage, Exchange, Educate and Empower — залучення, обміни, просвітництво й матеріальне забезпечення).

Формула залучення має на увазі переконати українців у тому, що присутність України в НАТО чи тісна співпраця з Альянсом не є примхою окремих президентів чи інших західнозорієнтованих політиків високого рівня. Така співпраця є доленосним чинником європейського майбутнього України, бо лише через асиміляцію західних демократичних безпекових цінностей у „школі НАТО” Україна зможе стати повноправним членом ЄС та інших поважних міжнародних структур, належність до яких визначить зрештою її прилучення до сучасної цивілізації, вибудованої на євроатлантичних цінностях [6, с. 51].

Привертають до себе увагу й регіональні відмінності в настроях населення щодо перспективи вступу до Північноатлантичного альянсу. Показово, що частіше цю ідею підтримує населення Західного регіону,

а проти вступу висловлюються жителі Центру, Півдня і Сходу. Так, за даними опитування Центру ім. О. Разумкова на тему „Якби наступної неділі відбувався референдум щодо вступу України до НАТО, як би ви проголосували?” спостерігається така динаміка зміни громадської думки щодо цього питання:

		За вступ до НАТО	Проти вступу до НАТО	Не голосував би	Важко відповісти
Захід	Серпень 2008	51.2	16.4	10.7	21.4
	Лютий 2008	47.8	20.6	6.3	25.3
	Лютий 2007	40.3	20.4	7.1	32.2
	Жовтень 2006	40.7	23.0	12.8	23.5

		За вступ до НАТО	Проти вступу до НАТО	Не голосував би	Важко відповісти
Схід	Серпень 2008	10.8	70.5	9.1	9.6
	Лютий 2008	8.4	70.4	9.2	12.1
	Лютий 2007	5.4	78.9	7.4	8.3
	Жовтень 2006	8.0	67.6	12.1	12.4

Дослідження проводилося соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова з 21 по 29 серпня 2008 року. Було опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як стратифікована, багатоступенева, випадкова з квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3 % з імовірністю 0,95 [2].

Схожі результати із східними регіонами спостерігаються і в центральних та південних регіонах країни. Очевидно, що існує багато факторів, котрі спонукають молодь вирішувати, який майбутній вектор зовнішньополітичного розвитку України обрати, а саме: вік, освіта, суспільний та соціальний статус респондентів тощо. Однак найбільше значення все ще має географічне положення східних та південних областей країни та особливості їх історичного розвитку. Східна і південна частини України тривалий час перебували під владою Росії, що залишило помітний слід у свідомості їх жителів. Ці та ряд інших факторів сприяють формуванню серед населення південно-східних регіонів антипатії до проросійських орієнтацій, адже зовнішня політика Росії базується нині на принциповій відмові від європейської та євроатлантичної інтеграції у форматах ЄС і НАТО та супроводжується ініціюванням та

активною участю Російської Федерації в азійських форматах інтеграції (Шанхайська організація співробітництва, Ташкентський пакт тощо). Тобто можна констатувати планомірний геополітичний рух нинішньої Росії вбік Азії. Безумовно, не враховувати такі настрої певної частини населення під час вибору зовнішньополітичного курсу розвитку держави неможливо. Отже головним завданням сьогодні є пошук механізмів збереження і поглиблення дружніх відносин з Росією, в якому одним з основних факторів є врахування тенденцій і вимог євроатлантичної інтеграції нашої держави.

Таким чином, можна зробити висновок, що головним аргументом „проти” є наболіле питання взаємовідносин України з Росією, а також певні труднощі, з якими може зустрітися Україна на шляху до Північноатлантичного альянсу, а саме:

- якщо Україна вступить до НАТО, то Росія може вдатися до непередбачуваних дій стосовно України (наприклад, підвищити плату за енергоносії до рівня європейських цін);
- базування російського Чорноморського флоту в Севастополі може перетворитися на „гарячу точку” для України;
- розташування військових баз на території України; чи не використають їх провідні країни НАТО для політичного тиску на Україну при прийнятті того чи іншого рішення, яке може загрожувати нашим національним інтересам?
- розміри членських внесків у комітети НАТО – чи не завдадуть вони удару по бюджету України?
- не виключено, що певні політичні кола України при вступі до НАТО можуть підбурювати частину населення до маніфестацій, що може призвести до сутичок між різними групами населення.

Серед молодого покоління, яке вбачає позитивною зовнішньополітичну позицію України у складі Північноатлантичного альянсу, більшість керуються такими аргументами:

- при вступі до НАТО зміниться регіональна і глобальна роль України; це може передбачати нові проекти транзиту енергоносіїв, Україна позбудеться тягаря економічної, а отже й політичної залежності від Росії, зможе вдатися до рішучих дій щодо націоналізації інформаційного простору з метою виховання патріотичного покоління українців;
- членство в НАТО дасть Україні можливість увійти до системи колективної безпеки; це означатиме, що наша держава матиме колективний захист від можливого збройного нападу;
- вступ до НАТО допоможе перетворити українську армію з призовної на професійну, зменшити чисельність військовослужбовців, забезпечити нормальні умови служби й життя їх та їхніх сімей; вступ до НАТО сприятиме поліпшенню цивільного контролю за військовим відомством, зробить його прозорішим;

- освоєння Україною сучасних технологій військово-промислового комплексу НАТО; Україна зможе перейти у виготовленні, розробці й експлуатації зброї від технологій радянських часів до сучасних технологій, якими користуються розвинені країни, адже не останнім фактором зниження інвестиційної привабливості України є застарілі технології військово-промислового комплексу;
- вступ до НАТО відкриє Україні шлях до ЄС, адже вимоги щодо вступу до цих об'єднань по суті однакові (забезпечення верховенства закону і прав людини, розвиток громадянського суспільства, боротьба з корупцією, підтримка стабільності і добробуту шляхом забезпечення економічних свобод, соціальні гарантії).

Аналіз сучасної ситуації показує, що в українському суспільстві загалом і серед молодого покоління зокрема не існує чіткої позиції стосовно плану дій щодо членства в НАТО. Якщо взяти до уваги той факт, що населення, незалежно від регіональних відмінностей, у більшості позитивно сприймає соціальні стандарти Європи, підтримує безальтернативність конверсії озброєння, реалізацію міжнародних екологічних програм, вбачає позитив у посиленні ролі міжнародних механізмів забезпечення безпеки життєдіяльності соціальних спільнот, що відповідає програмним засадам НАТО, то можна зробити висновок, що зміст політики євроатлантичних інституцій відповідає настроям населення України, але реалізацію своїх очікувань наші співвітчизники не пов'язують з Північноатлантичним альянсом. Реалії політичного життя сьогоденної України свідчать, що її політична еліта навряд чи буде здатна найближчим часом зробити рішучий вибір: чи вступити до НАТО, чи обрати євразійський варіант забезпечення безпеки, чи зберігати нейтралітет? Очевидно, тільки наступне покоління політиків зможе адекватно використати можливості, які надає країні теперішній світ.

Не слід забувати, що вступ до будь-якої структури залежить не тільки від волі, розуму та менеджерських здібностей політичної еліти, а насамперед від бажання пересічних платників податків, які власними грошима та розумом забезпечать європейський вибір України [7, с. 24]. Тому саме нова політична еліта зможе зробити крок, який найбільше відповідає нинішній ситуації в українському суспільстві, а саме відкласти інтеграцію країни до будь-яких міжнародних структур безпеки доти, доки така ідея не отримає підтримки більшості населення всіх регіонів.

Література:

1. „Якби наступної неділі відбувався референдум щодо вступу України до НАТО, то як би ви проголосували? Віковий розподіл”. – Фонд імені Олександра Разумкова, http://www.uceps.org.ua/poll.php?poll_id=117
2. „Якби наступної неділі відбувався референдум щодо вступу України до НАТО, то як би ви проголосували? Регіональний розподіл”. – Фонд імені

Олександра Разумкова, http://www.uceps.org.ua/poll.php?poll_id=116

3. **Бульба В.** Регіональні аспекти політики євроатлантичної інтеграції України // Євроатлантикінформ: Науково-економічний бюлетень.: К. – 2007, №4 (16).

4. Закон України „Про основи національної безпеки України” // Урядовий кур’єр.: К. – 2003. – 30 липня.

5. **Медвідь Ф. М.** Національні інтереси України в умовах становлення стратегії національної безпеки та трансформації політичної системи // Віче.: К. – 2007, №16.

6. **Ожеван М.** Медіа-інформаційні аспекти промоції позитивного образу сучасного НАТО // Євроатлантикінформ: Науково-економічний бюлетень.: К. – 2007, №4 (16).

7. **Телешун С. О.** Перспективи інституційного розвитку України на шляху до Євроспільноти: політико-правовий аспект // Євроатлантикінформ: Науково-економічний бюлетень.: К. – 2007, №4 (16).

8. **Шеретюк О.** Українсько-російські відносини в контексті євроінтеграційної політики України. <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=85&c=2102>

Діяльність безпартійних селянських конференцій в УСРР у першій половині 1920-х років

Денис Красносілецький,

кандидат історичних наук, викладач

Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Метою статті є опис взаємодії позапартійних селянських конференцій і політичної системи більшовицької влади в період переходу від політики „воєнного комунізму” до нової економічної політики, які суттєво вплинули на політичну соціалізацію українського селянства.

Різниця у функціонуванні позасистемних суб'єктів політичної діяльності детермінується специфікою політичної соціалізації, котра включає такі характеристики, що емпірично фіксуються: 1) інтерес до політики, 2) ставлення до влади, 3) політичні цінності й ціннісні орієнтації, 4) політичні утворення та інформативність, 5) політична поведінка.

У першій половині 1920-х років радянську країну охопила глибока політична, соціальна та економічна криза. Більшовицька влада, захоплена ідеєю розбудови соціалістичного суспільства (навіть за допомогою жорстоких карально-репресивних заходів), тривалий час не могла стабілізувати ситуацію у селі.

Необхідно відзначити, що цей період нашої історії залишається малодослідженим. Переважна більшість науковців ухилялася від неупередженого аналізу тогочасних подій, особливо на селі. Так, у колективних працях за редакцією, скажімо, В. Танцюри [20], І. Кураса [19], В. Салабая [21], практично заперечується активна участь селянства у тодішніх політичних процесах.

Тим часом революційні події початку XX століття, столипінська реформа, аграрні перетворення, зініційовані більшовиками, невіршеність земельного питання невідворотно активізували селянство, стимулювали його входження в політичну боротьбу. Селяни, а це була найчисельніша верства населення України, відмовлялися визнавати владу більшовиків, яка обкладала їх непосильними поборами (сумнозвісна продовольча розкладка) [18, с. 67]. І це не могло не тривожити більшовиків, не спонукати

їх до намагання залучити селянство на свій бік. Для цього вони вдавалися до масових заходів для роз'яснення своєї політики, використовуючи різноманітні збори, конференції тощо. Але тут приховувалася й певна небезпека для влади: такі збори могли стати місцем з'ясування селянами спільних інтересів, які далеко не завжди збігалися з інтересами радянського режиму.

Ареною пасивної протидії селянства більшовицькому режиму стали безпартійні селянські конференції, скликання яких було започатковано 1920 року. За їх допомогою більшовицький режим розраховував, по-перше, відвернути селян від повстанської боротьби, по-друге, виявити настрої селян, особливо стосовно політики радянської влади, по-третє, сприяти посиленню впливу більшовиків у сільській місцевості.

На початку 1920-х років селянські конференції скликалися дуже часто. Вже 1920 року було проведено 117 безпартійних селянських конференцій різного рівня. На них розглядалися різні питання більшовицької політики на селі. Для підвищення статусу таких зібрань практикувалася участь у їх роботі членів радянського уряду та ВУЦВК, відповідальних партійних працівників. Однак швидко з'ясувалося, що більшовикам важко спрямувати діяльність конференцій в потрібному для них руслі. Про це, зокрема, свідчать звіти губкомів КП(б)У про роботу селянських форумів, у яких представлені настрої селян.

Селяни-делегати на початку практикування таких акцій брали активну участь у їх роботі, намагалися вносити корективи до проектів резолюцій, заздалегідь підготовлених радянським апаратом, пропонували свої рішення й іноді навіть добивалися їх прийняття. Так, у березні 1921 року делегати селянських конференцій Куп'янського повіту, що на Харківщині, ухвалили резолюцію, суть якої зводилася до вимог негайного припинення громадянської війни, скасування монополії держави на реалізацію сільськогосподарських продуктів, оплати фуражу та інших товарів, які відбиралися у селян радянськими частинами, за ринковими цінами, визнання України незалежною народною республікою.

Ситуація для більшовиків ускладнювалася ще й тим, що партійний склад перших конференцій був досить строкатим. Крім них у роботі конференцій брали участь представники інших політичних партій — боротьбисти, укапісти, есери та інші. В ситуації невідгідної конкурентної боротьби більшовики часто вдавалися до різного роду бюрократичних авантур. Наприклад, коли в лютому 1920 року на селянських конференціях Богодухівського повіту Харківської губернії більшість отримала есерівська резолюція, голосування було визнано недійсним через „неправильність голосування” [13, с. 163 - 166].

Позиція більшовиків ускладнювалася ще й тим, що радянський апарат не завжди забезпечував заздалегідь вигідний для себе підбір делегатів конференцій. Нерідко селяни, всупереч волі організаторів конференцій, обирали представників, які користувалися їх довірою і мали

неабиякий авторитет на селі. Часто це були представники заможного селянства. Наприклад, у роботі селянських конференцій Ізюмського повіту Харківської губернії, яка відбулася на початку 1920 року, взяло участь 350 осіб, серед яких було близько 40 незаможників, 50 заможних селян та 260 середняків [13, с. 166]. Останні в боротьбі за свої права намагалися одержати більше місць серед делегатів конференцій. Для цього влаштовувалися бойкоти пропонуваного радянським апаратом списків і висунення своїх представників у кандидати [6, с. 11]. Таке явище було характерним для багатьох сіл. Зокрема, 1923 року на селянських конференціях Білоцерківського округу Київської губернії та Хмільницького округу Подільської губернії заможні селяни становили 10 – 15 % делегатів, а середняки – 45 %. Представники бідноти залишалися в меншості. В подальшому питома вага заможних і середняків серед делегатів конференцій постійно зростала [12, с. 12].

На конференціях розгорталася гостра боротьба між делегатами від незаможних селян, яких підтримувала радянська влада, та представниками заможного селянства. Так, 1922 року на більшості безпартійних конференцій на Поділлі, де були присутні заможні селяни, засідання проходили дуже складно [11, с. 104]. Спостерігалася слабка реакція незаможників на пропозиції заможних хліборобів, що пояснювалося їх незнанням основних економічних положень, неспроможністю вирішити так звані земельні конфлікти. Сільська біднота не проявляла ініціативи у вирішенні нагальних справ. Особливо це було характерним для прикордонних губерній УСРР [7, с. 9]. Незаможники вважали, що радянська влада перестала підтримувати бідноту й вимагали продовження політики „розкуркулення заможного селянства”. Середняки, а особливо заможні делегати, висували вимогу передачі землі справжнім господарям, які в змозі її обробляти, а також виступали за ліквідацію комнезамів [13, с. 167]. Так, у вересні 1922 року на зібранні у Брацлавському окрузі заможні селяни, обстоюючи свої права, вигукували: „На конференціях усі рівні” [10, с. 45]. Заможні селяни вимагали, щоб безпартійні конференції були інстанцією, діяльність якої раціонально вирішувала б непрості проблеми, й сподівалися в цьому своєму прагненні на підтримку більшовицької влади.

Досить часто заможні селяни вдавалися до використання чинного законодавства і навіть радянської судової системи. Наприклад, в Шепетівському окрузі Волинської губернії спостерігалася робота підпільних адвокатів, які вели в судах справи селян, обіцяючи їм звільнення від різних видів вилучення продовольчих надлишків та земельних ділянок. Але жодної такої роботи в окрузі не було проведено, хоча селяни навіть відправляли в місто Шепетівку „ходаків” і збирали гроші на оплату роботи землевпорядників. Майже в усіх повітах розгорнули діяльність судово-земельні комісії, однак об’єм їх роботи не відповідав великій кількості поданих справ, що призвело до чергової хвилі скарг [7, с. 9].

На безпартійних селянських конференціях Ізяславського повіту тієї

ж губернії у серпні 1922 року було відзначено прагнення заможних селян увійти до складу органів радянської влади. В той же час обговорення різних виробничих питань, пов'язаних з посівною компанією, відбувалося мляво. Заможні селяни вимагали зменшення розміру продподатку та зміни якісних характеристик зерна, яке підлягало здачі. У відповідь на це місцеві органи влади скасували прийняті селянськими конференціями рішення як такі, що суперечили політиці радянської влади на селі [8, с. 16]. Траплялися й випадки оскарження заможними селянами позбавлення їх права голосу на сільських зборах. Досить часто заможні селяни та середняки об'єднувалися в групи, виступаючи проти незаможників. Комосередки доповідали, що на дванадцяти сільських радах згаданого повіту відбувалися вибори, де, незважаючи на пропозиції волосних комуністичних осередків, було відкинуто кандидатури незаможників і обрано „ретельних господарів” [8, с. 20]. 1920 року в селі Горбасові Проскурівського повіту Подільської губернії заможні селяни під час обговорення питання про землеустрій не давали можливості висловити думку незаможникам. У селі Шебутинці того ж повіту рішення про землеустрій було зірване заможними селянами. А в селі Пукляки Подільської губернії заможні настільки залякали незаможників, що ті й чути не хотіли про землеустрій. 1920 року в селі Цвіліхівці Гайсинського повіту тієї ж губернії заможні селяни залякували членів комнезамів, зазначаючи, що при зміні влади втоплять їх у ставку [1, с. 35 - 36]. Таких випадків було чимало. Доходило навіть до того, що заможні селяни зривали збори, вимагаючи свого зарахування до комнезамів. Таке, наприклад, спостерігалось в серпні 1920 року в містечку Обухові Київської губернії [4, с. 22].

Селяни наполегливо вимагали зниження податку, скасування термінів та умов виконання здачі продподатку, ліквідації „ножиць цін”. У сфері земельної політики, з одного боку, звучали вимоги розігнати колективи, припинити переселення та відібрати землю у незаможників, бо ті здають її в оренду, а отримавши платню, не працюють. З іншого боку, серед незаможників проявлялася тенденція до нового зрівняльного перерозподілу землі [13, с. 168]. В багатьох губерніях УСРР селяни масово висловлювали незадоволення поганою працею земельних відділів та відведенням заводів, фабрик кращих ділянок [11, с. 104].

Особливу увагу селян привертала питання діяльності низового радянського апарату, який необхідно було оновити для поліпшення результатів роботи [13, с. 169]. В деяких селах спостерігалися ворожі відносини між головами сільських рад та комнезамами [7, с. 9]. Наприклад, 1922 року продподаткова робота в Проскурівському, Новоушицькому та Кам'янецькому повітах Подільської губернії проходила надзвичайно повільно. Однією з причин цього була нездатність партійних та адміністративних органів добитися порозуміння між собою [9, с. 30]. На безпартійних селянських конференціях в Ізяславському повіті Волинської губернії, що проходили з 22 по 28 лютого 1923 року, йшлося

про незадовільну роботу міліції, народного суду. Порушувалося питання й про масове пияцтво та процвітання корупції в державних органах влади у Ганопільській волості того ж повіту [8, с. 1, 4].

Безпартійні селянські конференції, які відбулися наприкінці липня 1923 року в усіх районах Шепетівського округу Волинської губернії, виявили опір селянства запровадженню гужової повинності у грошовій формі. На селянських конференціях Волинської і Київської губерній лунали зауваження щодо проведення їх російською мовою. Критикували селяни й запровадження єдиного податку у грошовій формі.

Влада негативно реагувала на такі пропозиції. Спостерігалися напружені відносини між сільськими радами та комнезами, а також випадки протистояння демобілізованих червоноармійців із заможними селянами стосовно земельного поділу за рахунок останніх [7, с. 8, 9].

На безпартійних конференціях, що відбувалися в першій половині жовтня 1923 року у Криворізькому та інших повітах Катеринославської губернії, порушувалося питання щодо перерозподілу землі, висловлювалися пропозиції щодо скасування продовольчого та інших податків [2, с. 3]. А на конференціях, які відбулися в липні 1924 року в Новоград-Волинському районі Волинської губернії, селяни емоційно реагували стосовно питань зниження оподаткування худоби, припинення експорту хліба за кордон у зв'язку з поганим врожаєм [3, с. 2], висловлювали незадоволення зростанням спекуляції та бездіяльністю місцевого самоврядування, вимагали переробки списків оподаткування, виявляли незадоволення радянськими службовцями, які приховували оподатковане продовольство і не відповідали за це перед законом, оскільки належали до партії більшовиків [3, 35 зв., 36, 38 зв.]. Поряд з цим на конференціях селяни висували вимоги й на перспективу: рівні виборчі права для робітників і селян, пропорційне представництво селян у державних установах, а то й передачі частини влади селянству, зокрема перетворення селянських конференцій на самоврядні з'їзди [13, с. 171], вимагали дозволу на створення селянського союзу та селянських спілок [16, с. 176].

Неврожай 1924 року та прояви незадоволення селянства аграрною і продовольчою політикою більшовиків змусили владу вдатися до радикальних методів управління сільським господарством. Проголошений восени 1924 року курс „Обличчям до села” дещо змінював акценти в політиці більшовиків стосовно хліборобів. За положенням „Про виборчі права громадян та порядок проведення виборів”, ухваленим у вересні 1924 року, селяни-власники отримали реальну можливість увійти до складу рад, а отже зсередини підврати підвалини більшовицького режиму в українському селі. Вже наступного року ЦК КП(б)У змушений був неофіційно визнати: замість союзу незаможника з середняком фактично склався союз середняка із заможним господарем [16, с. 171]. Політична соціалізація селян була несподіваним ударом для більшовиків.

Таким чином, ці та інші факти засвідчили, що селянські конференції

виходили з-під контролю більшовицького режиму і базувалися на антирадянських цінностях. Вони ставали тим місцем, де селянство вголос заявляло про свої вимоги, відкидало аграрну і продовольчу політику більшовицької влади та шукало виходу з економічної скрути [13, с. 172]. Йшлося про посилення прагнення селянина-виробника розширювати власне господарство та розвивати ринкові відносини на селі, що кардинально суперечило політичним планам більшовиків [14, с. 61]. Діяльність позапартійних конференцій у першій половині 1920-х років сприяла політичній соціалізації селян в дусі активістського руху, опозиційного більшовицькій владі.

Події першої половини 1920-х років свідчать про формування в українському селі демократичного активістського типу політичної культури, що навіть в умовах авторитарного режиму призвело до ефективного та раціонального функціонування політичної системи держави, тобто збільшилася суспільна потреба в активній участі селян, а також механізмів їх політичної соціалізації.

Література:

1. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-925. – Оп. 8. – Од. зб. 53. Политические и экономические обзоры, доклады и оперативно-разведывательные сводки отдела Государственного политического управления (02. 01. – 20. 02. 1920 г.). – 333 л.
2. Державний архів Дніпропетровської області (Громадські організації). – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 1451. Отчёты о проведении беспартийных конференций по губернии (12. 10. 1923 г.). – 6 л.
3. Державний архів Житомирської області. – Ф. Р-326. – Оп. 2. – Од. зб. 52. Протоколы крестьянских конференций Барановского, Миропольского и Новоград-Волынского районов, отчёт Любарского райисполкома о проведении конференций крестьян (12. 06. 1924 – 01. 09. 1925 гг.). – 44 л.
4. Державний архів Київської області (далі — ДАКО). Ф. Р-1. – Оп. 1. – Од. зб. 59. Копії постанов та наказів Київського політревкому. Копії протоколів повітового та волосних з'їздів ревкомів та КНС, засідань волосних та сільських ревкомів, сільських КНС, загальних зборів громадян сіл Київського повіту. Доповідна записка інструктора губревкому про політичний стан в Київському повіті. Зведення про роботу відділів Київського політревкому за серпень – грудень 1920 р. Листування з Київським політревкомом та волревкомами про збір продрозкладки, організацію КНС, боротьбу з бандитизмом. Список членів Хотівського волревкому (08. 09. – 18. 12. 1920 р.). – 286 арк.
5. ДАКО. Ф. Р-1. – Оп. 1. – Од. зб. 134. Копії протоколів засідань президії Уманського повітревкому. Звіти, зведення та доповідні записки інструкторів Уманського повітревкому про роботу повітревкому, б/б, політичний та економічний стан в повіті за 1920 р. (02. 08. – 23. 12. 1920

р.). – 136 арк.

6. Державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. – Од. зб. 193. – Т. 1. Отчёт-доклад о деятельности Киевского губернского отдела ГПУ за 1923 г. – 117 л.

7. Державний архів Хмельницької області (Громадські організації) (далі — ДАХО (ГО)). Ф. П-3. Каменец-Подольский окружной комитет КП(б)У. – Оп. 1. – Од. зб. 12. Сводка особого осведомления информационного Подотдела управления делами Совета Народных Комиссаров СССР о политическом и экономическом состоянии губерний Украины (29. 09. 1923 г.). – 16 л.

8. ДАХО (ГО). Ф. П-205. – Оп. 1. – Од. зб. 22. Протоколы беспартийных крестьянских конференций (25. 02. – 28. 03. 1923 г.). – 93 л.

9. ДАХО (ГО). Ф. П-287. Новоушицкий уездный комитет КП(б)У. – Оп. 1. – Од. зб. 31. Перечень важнейших постановлений бюро Подольского Губкома КП(б)У, сводки о политическом состоянии Донецкой, Киевской, Одесской и Черниговской губернии, отдельных уездов Подолии (01. 01. – 01. 11. 1922 г.). – 38 л.

10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ). Ф. 1. – Оп. 20. – Од. зб. 1073. Анкеты уездных комитетов КП(б)У по изучению социальных процессов, происходящих на селе (Киевская, Кременчугская, Николаевская, Подольская, Харьковская и Черниговская губернии) (08. 06. – 04. 10. 1922 г.). – 91 л.

11. ЦДАГОУ. Ф. 1. – Оп. 20. – Од. зб. 1175. Отчёты, доклады, обзоры Подольского губкома КП(б)У о партийном и советском строительстве, состоянии профессиональных союзов и комсомольской организации, б/б и партийной работе в частях Красной армии, переизбрании органов потребкооперации и проведении волостных, уездных беспартийных конференций (13. 02. – 31. 12. 1922 г.). – 135 л.

12. **Ганжа О. І.** Опір селян становленню тоталітарного режиму УСРР. – К.: НАНУ, П України, 1996. – 42 с.

13. **Ганжа О. І.** Українське село в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.). – К.: Б. в., 2000. – 208 с.

14. **Капустян Г.** Опір українського селянства політиці правлячого режиму наприкінці 1920-х рр.: маловідомий епізод // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2003. – № 1. – С. 60 – 65.

15. **Котляр Ю. В.** Від „військового комунізму” до нової економічної політики (1921 – 1929 рр.) // Миколаївщина: літопис історичних подій (65-річчю утворення Миколаївської області присвячується). За заг. ред. Шитюка М. М. – Херсон: Видавництво „ОЛДІ-Плюс”, Миколаїв: ТОВ „УГПГ ГмБХ”, 2002. – С. 288-301.

16. **Котляр Ю. В.** Селянство Півдня України: доба нової економічної політики (1921 – 1929 рр.). – Одеса: ТОВ ВіД, 2004. – 354 с.

17. **Котляр Ю. В.** Селянські організації і політичні об'єднання на Півдні України в період НЕПу // Наукові дослідження в контексті історичних

проблем. – Т. 1. Історія та краєзнавство. – Миколаїв-Одеса: ТОВ „Від”, 2003. – С. 111 - 130.

18. **Петренко В. І.** Причини селянської війни проти більшовиків в Україні у 1920 – 1922 рр. (на матеріалах Поділля) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Вип. 4. – Серія: Історія. – Вінниця: Б. в., 2002. – С. 67 - 71.

19. Політична історія України. XX століття / За ред. Кураса І. Ф., Шаповала Ю. І., Левенця Ю. А., Котигоренка В. О. та ін. – У 6 т. – Т. 2. Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920 рр.). – К.: Видавництво „Генеза”, 2003. – 465 с.

20. Політична історія України / За ред. В. І. Танцюри. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2001. – 488 с.

21. Політична історія XX ст. / За ред. В. Ф. Салабая, Л. О. Панчука, Я. А. Титаренка та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 376 с.

Політична наука Німеччини: основні етапи формування

Лариса Бойко-Бойчук,

кандидат політичних наук,

науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Кураса НАН України

У статті висвітлюються логіка й основні етапи формування системи політичної науки у Німеччині. Аналізуються, зокрема, довоєнна фаза її розвитку, повоєнне її „перезаснування”, процеси сучасної фрагментації та внутрішньої диференціації.

Джерела і передумови формування політичної науки у Німеччині

Вивчення історії своєї науки німецькі політологи починають з часів виникнення засад політичного вчення у середньовічних університетах (XIII — XV століття) [7]. Фах „політика” демонструє довгу традицію у старих німецьких університетах, де він іменувався поняттями: вчення про державу і врядування (Staats- und Verwaltungslehre), а з XVIII століття – поліційна наука (Polizeiwissenschaft) і камералістика (Kameralwissenschaft) [9, с. 3]. У цей же період виникають колоніальна наука (Kolonialwissenschaft), наука про іноземне (Auslandswissenschaft) і геополітика.

Поліційна наука (Polizeiwissenschaft), назву якої можна перекласти як наука про суспільний лад, була з приблизно першої третини XVIII і до середини XIX століття вченням про внутрішній порядок спільноти людей; певним об’єднаним поняттям, яке охоплювало такі предмети, як нинішні державне право, вчення про врядування тощо, в яких вона з часом розчинилася [23].

Під камеральною наукою (Kameralwissenschaft) або камералістикою розуміли у XVIII і XIX століттях науку, яка сприяла парламентарям в отриманні необхідних знань для їх діяльності в управлінні. Перші кафедри камералістики і науки про суспільний лад було створено 1727 року у Хаалі і Франкфурті. Камералістика розпалась на дві частини. До першої належала економіка, що об’єднувала не тільки загальні правила домашнього господарства, але й вчення про державну економіку (торгівлю, промисловість) і сільське господарство. До другої – вчення про врядування

державою, де одна частина – поліція – описувала правила підвищення народного добробуту, а друга опікувалася сферою, яка відповідає сьогоднішній науці про фінанси [22].

У зв'язку з появою у Німеччини в другій половині XIX століття колоній і потребою рекрутування претендентів для консульських та іноземних служб необхідною стала освіта чиновників колоній, а тому надавалось особливе значення колоніальній науці (Kolonialwissenschaft) і науці про іноземне (Auslandswissenschaft) [9, с. 25].

Прикладом колоніально- і торгівельнополітично мотивованої освіти було заснування того часу (1908 р.) м. Гамбургом і Берлінською службою у справах імперських колоній Гамбурзького колоніального інституту (Hamburgische Kolonialinstitut) як професійного навчального центру [9, с. 24]. Поряд з ним 1914 року постав Інститут світової економіки і морського сполучення (Institut fuer Weltwirtschaft und Seeverkehr) при університеті Кілля, що видавав журнал „Архів світової економіки” (Weltwirtschaftliches Archiv), як дослідницька установа з наукових розвідок і сприяння світовим економічним відносинам [9, с. 24].

Потреба вивчення інших культур спричинила виникнення наприкінці XIX — на початку XX століття у Пруссії чималої кількості наукових інститутів з вивчення іноземних країн, зокрема: при університеті Бреглау Східноєвропейський інститут (Osteuropa-Institut); Інститут східнонімецької економіки (Institut fuer ostdeutsche Wirtschaft) в університеті Кьонінгсберг; Північний інститут (Nordische Institute) в університеті Грайфсваль; Угорський інститут (Ungarische Institute) і Америка-інститут (Amerika-Institut) Берлінського університету; Німецько-Південноамериканський інститут (Deutsch-Suedamerikanische Institut) в Аахені і Німецький закордонний інститут (Deutsche Ausland-Institut) у Штутгарті тощо.

1924 року почав діяти створений юристом Р. Шмідтом (Richard Schmidt) Інститут політичного країнознавства (Institut fuer politische Auslandskunde) в університеті Ляйпціга, згодом реорганізований на Інститут політики, іноземного публічного права і народного права (Institut fuer Politik, auslaendisches oeffentliches Recht und Voelkerrecht). Той же Р. Шмідт спільно з А. Грабовським ще 1907 року заснували перший німецький політологічний журнал — „Журнал політики” (Zeitschrift fuer Politik) [9, с. 39 - 40].

У цей же період (кінець XIX століття) – зароджується і швидко поширюється в усьму світі Рух за мир (Friedensbewegung). На території німецької імперії вже 1892 року А. Г. Фрід (Alfred Hermann Fried) за підтримкою Б. фон Суттнерс (Berta von Suttners) заснував Німецьке товариство за мир (Deutsche Friedensgesellschaft), яке видавало з 1899 року журнал „Варта миру. Журнал для міжнародного взаєморозуміння і міждержавних організацій” [9, с. 28].

Варто згадати, що наприкінці XIX – на початку XX століття виходять

праці „батька-засновника” німецької геополітики Ф. Ратцеля, зокрема, „Політична географія” (1897 р.), в якій закладаються основи майбутньої геополітики і формулюється широко відома концепція „життєвого простору” (Lebensraum) держави [2, с. 12 - 13].

Помітний науковий внесок до оформлення фахового простору зробив М. Вебер (1864 – 1920 рр.), який акцентував на важливості усвідомлення відповідальності осіб, діяльність яких пов’язана з політикою. Розвинуті на цьому ґрунті роздуми були оприлюднені після Першої світової війни у його доповіді „Політика як професія” (Politik als Beruf) [1].

Заснування і довоєнна фаза розвитку політичної науки

Основні ідеї веберівського заклику були у подальшому розвинуті соціал-ліберальним політиком Ф. Науманом (Friedrich Naumann) (1860 – 1919 рр.) і вилилися у його претензію створення навчального закладу для ліберальної еліти. Переконалий, що політика може „вивчатися і викладатися”, Ф. Науман пропагував ідею „вільної німецької вищої школи політики” (freien deutschen Hochschule fuer Politik), яка втілилася у створеній ним 1918 року громадській школі (Staatsbuergerschule). Вже після смерті вченого 1920 року було відкрито Німецьку вищу школу політики (Deutsche Hochschule fur Politik /DHfP/) у Берліні – своєрідну „політичну народну вищу школу” (politischer Volkshochschule) з функцією громадської освіти [9, с. 38 - 39]. До створеної 24 жовтня 1920 року позауніверситетської приватної школи та зареєстрованого об’єднання крім Ф. Наумана і М. Вебера були причетні історик Ф. Майнеке (Friedrich Meinecke), правник В. Сімонс (Walter Simons) – колишній імперський міністр закордонних справ, теоретик суспільних наук Г. Боймер (Gertrud Baumer), а також Е. Йокх (Ernst Jaekkh), Т. Хойс (Theodor Heuss) і Р. Бош (Robert Bosch) [25, с. 100].

Мотив ввести якісно новий для Німеччини навчальний заклад „Політика як наука” після війни і сприяти національному відродженню та новій німецькій величчю проходив через всі промови представників вищої школи на святковому відкритті. Так, Е. Йокх (1875 – 1959 рр.) згадав про Паризьку вільну школу політичних наук (Ecole Libre des Science Politiques), яка після поразки Франції 1871 року чимало зробила для поліпшення освіти політичної еліти країн [9, с. 41 - 42]. Відкриття вищої школи відбулося в присутності вищих посадових осіб держави – рейхспрезидента Ф. Еберта, міністрів і представників республіканськи налаштованих партій і організацій. Перші 120 студентів у формі вечірніх занять вивчали: 1) загальну політику, політичну історію і політичну соціологію, 2) зовнішню політику і країнознавство, 3) внутрішню політику, у тому числі й політику в галузі культурного будівництва і журналістику; 4) правові засади політики; 5) економічні засади політики [25, с. 105]. З часом влаштовувалися семінари: соціально-політичний семінар (1925 р.), молодіжний семінар (1926 р., з 1929 року семінар з державознавства), семінар народної освіти (1926 р.), геополітичний семінар (1925 р.), євразійський семінар (1930 р.),

семинар з основних рис німецької нації (1930 р., пізніше етнополітичний семінар) [9, с. 44].

У середині 1920-х років вже видавалися перші державно визнані дипломи про освіту, у співпраці з урядом проводились річні курси для аташе зовнішніх відомств. А на початку 1930-х років у рамках Німецької вищої школи політики було сформовано відділ досліджень [25, с. 101].

Школа мала поєднувати у собі вищу школу, професійну школу і народну школу. В результаті з'явилося поняття (план) курсів вечірньої школи, де всі класи і прошарки народу без обов'язкового свідоцтва про закінчення допускалися до загальної громадської освіти, уможлиблювалось загальнообов'язкове політичне навчання. Як політична і, так би мовити, практично зорієнтована професійна школа, вона повинна була слугувати вирощуванню ліберально-демократично орієнтованої еліти. З цією метою пропонувалися численні семінари з підвищення кваліфікації передовсім для функціонерів середньої ланки партій і об'єднань, аташе закордонних відомств і функціонерів профспілок, але у сенсі громадського виховання – також і для соціальних працівників, просвітників народу і особливо для викладачів історії [9, с. 43]. Заклад деякою мірою позначає початок інституціоналізованої політичної науки у XX столітті. Одночасно у Гамбурзі було засновано Інститут зовнішньої політики (Institute fuer Auswartige Politik) – третій у світі дослідницький інститут з міжнародних відносин [9, с. 14 - 15]. Але вже 1933 року переважна більшість доцентів емігрувала, і вища школа була підпорядкована міністерству пропаганди [25, с. 105].

Повоєнне „перезаснування” німецької політичної науки

Суспільні науки повоєнної Німеччини поєднує одна особливість. У 1960-х роках у майже всіх академічних дисциплінах (у тому числі і в політичній науці) розпочинаються незавершені й донині дебати з історії наук часів третього рейху, на яких ставилося центральне питання про їх спадковість чи неспадковість у зазначені часи. Наприклад, полеміку 1985 року зініціювала теза Й. Вейера (Johannes Weyer) про те, що німецька політична наука розвинулась саме в „коричневі” роки (між 1933 і 1945) до власне наукової дисципліни. Зрештою віднесли політичну науку до єдиної суспільної науки, яка лишилась непорушеною нацистами, а отже після 1945 року відбулось її радикальне новопостання [9, с. 155]. Основна антитеза більшості істориків політичної науки Німеччини, яка ґрунтувалась на факті еміграції більшості вчених з 1933 року, про неможливість націонал-соціалістичного впливу на поствійськову політологію згодом знову була піддана сумніву у насиченій багатьма даними праці Р. Айсфельда (Rainer Eisfeld), який натякнув на її часткову персональну спадковість завдяки таким вченим, як А. Грабовський, Е. Йокх, А. Бергштраессер [9, с. 156].

Все ж більшість політологів схиляється до думки, що після переривання скромного початку внаслідок нацистських часів та еміграції відбулося

саме заснування фаху політична наука як „демократичної науки” (Demokratiewissenschaft) у Німеччині тільки наприкінці 1940-х років під тиском і контролем західних окупаційних сил. У цей час же розпочинається створення кафедр в університетах, першу з яких сформовано вже 1946/47 року в Кьольні. У землі Гессен вже у квітні 1948 року були сформовані кафедри наукової політики (Wissenschaftliche Politik) в університетах Дармштата, Франкурта-на-Майні, Марбурга, а згодом і у вищих школах Хайдельберга, Фрайбурга, Гьотінгена, Кілля, Мюнхена, Гамбурга, Тюбінгена, Регенсбурга, Бонна [9, с. 160]. Загалом у країні на 1960 рік зафіксовано вже 24 кафедри (1965 р. – 51, 1975 р. – 133, 1985 р. – 278). У середині 1960-х років навчалось майже 1500 студентів-політологів (на сьогодні – понад 20 000) [6, с. 4]. Незважаючи на опір на початковому етапі з боку представників традиційних наукових дисциплін, фах досить швидко набував популярності. Цьому сприяли, зокрема, й німецькі емігранти з США, які повернулися з досвідом старої американської політичної науки.

Початкова ж фаза політичної науки у 1950-х — 1960-х роках формувалась окремими особистостями, котрі створенням шкіл, учні яких стали професорами дисципліни у 1960-х — 1970-х роках, суттєво взяли участь у її формуванні. У літературі, присвяченій історії політичної науки Німеччини, знаходимо різні назви шкіл політичної науки. Наприклад, Ю. Беллерс [6, с. 4] називає школи Бергштраесера у Фрайбурзі, Штернбергера у Хайдельберзі, Фьогеліна у Мюнхені, Херменса у Кьольні, Абендрота у Марбурзі і вказує, що, не беручи до уваги впливову марксистську школу Абендрота, ці школи, які на сьогодні продовжують справляти свій вплив, виходили з нормативного і, частково, онтологічного розуміння політики. У політичному словнику 2000 року [27] знаходимо дані тільки про широко відому франкфуртську марксистську школу. Натомість Х. Мюнклер [21] у виданні середини 1980-х років вказує на чотири основні школи – Фрайбурзьку, Маннгеймерську, Франкфуртську і Марбурзьку. Звернімося до цих даних.

Заснована А. Бергштраесером (Arnold Bergstraesser) „Фрайбурзька школа” (Freiburger Schule), йдучи за Аристотелем, визначає заняття політикою як скоріше практичну і менше систематичну науку. У цьому сенсі зорієнтована політична наука більше як моральна філософія, ніж будь-яка інша дисципліна, що виконує суспільнонаукові дослідження. Протилежною їй є „Маннгеймерська школа” (Mannheimer Schule), яка вирізняється міцною науковою орієнтацією при значному витісненні нормативних елементів. Саме у сфері емпіричних досліджень політична наука отримала значний імпульс з боку соціології, яка вже розпоряджалась диференційованими підходами і відпрацьованими методами кількісної науки.

Вивчаючи історію становлення політичної науки, у тому числі її методології, німецькі вчені В.-Д. Нарр (Wolf-Dieter Narr) 1972 року та К.

фон Бейме (Klaus von Beyme) 1980 року виокремили три суспільнонаукові типи теорій, які настільки широко визначені і, разом з тим, так чітко відокремлені, що більшість політологів до одного – і тільки до одного – з цих типів теорій можуть бути віднесені [21, с. 18 - 20]. Перший тип, за В.-Д. Нарром, — ідейноісторично-есенціалістський (ideengeschichtlich-essentialistisch), а за К. Бейме онтологічно-нормативний (ontologisch-normativ) визначає – як і віднесена до нього Фрайбурзька школа – з посиланням на Платона і Аристотеля політику як вчення про хороше і справедливе життя і вказує на існування позачасових, переважно онтологічно базованих цінностях і нормах, які поза конкретних історичних обставин мають уможливлувати зобов'язуючу орієнтацію і, водночас, представляти зобов'язуючу мету всім політичним діям. Тут згадують таких вчених-політологів, як А. Бергштраессер (Arnold Bergstraesser), Е. Фогелін (Eric Voegelin), Х. Арендт (Hannah Arendt), І. Берлін (Isaiah Berlin), Л. Штраусс (Leo Strauss), М. Оакешотт (Michael Oakeshott).

Науково-теоретичними основами другого типу теорій є епістемологічна помилковість К. Поппера і базована на ній концепція, переконання, що гіпотези ніколи не можуть верифікуватися, а тільки фальсифікуватися. Цей тип визначив В.-Д. Нарр як дедуктивно-емпіричний (deduktiv-empirisch), а К. Бейме — як емпірично-аналітичний (empirisch-analytisch). Суспільні науки цього типу наближаються до природничонаукового уявлення. Кількіснимірюваність, безцінність і методична перевірлюваність – це ідеал соціологів і політологів, які приймають цей тип теорій. У широкому сенсі це всі бехівіористські теорії, системнотеоретичні моделі, функціоналістські та структуралістські. Роберт К. Мертон, Т. Парсонс і Н. Луман, К. В. Дойч і Д. Істон – відомі представники цього типу теорій [21, с. 18 - 19].

Діалектико-історичний, за В.-Д. Нарром, і діалектико-критичний, за К. Бейме, є третім типом теорій, в якому історичність соціальних і політичних формацій та їх зміна є центральним пунктом теоретичної побудови. Відкритість до економіки (марксизм) і до психоаналізу (фрейдизм) визначає різницю з першим типом. Так, політичні ідеї досліджуються тут не з огляду на незмінний порядок, але розуміються як прояв певних історичних обставин, з якими вони перебувають у стверджувальних або критичних стосунках. Герменевтика, ідеологічна критика, а також наголос на історичності й тотальності структур є – у різному поєднанні – характеристикою цього типу. Г. Лукас і Е. Блох, Ж.-П. Сартр і Г. Маркузе, Т. В. Адорно, М. Хоркхаймер і Ю. Габермас, за П. Андерсоном, об'єднані загальною назвою „західний марксизм”, репрезентують цей тип теорій. Впадає в око тут сильна науково-теоретична і методологічна залежність політичної науки від інших дисциплін – у першу чергу, соціології, а також і філософії та історичної науки [21, с. 18 - 19].

На сьогодні виокремлюють п'ять дослідницьких підходів політичної науки [21, с. 20 - 23]. Перший – історичний: політичні інститути й конфлікти,

суспільні рухи і структури вивчаються методами і постановкою питань історичної науки, тобто переважно досліджується їх коріння та історія.

Як саме метод політичної науки можна розглядати інституційний підхід (другий), класичне вчення про врядування, представлене такими політологами, як Е. Баркер (Ernest Barker), Г. Ласкі (Harold Laski) і К. Й. Фрідріх (Carl Joachim Friedrich). Тут центральним пунктом дослідження є політичні інститути, формалізовані процеси прийняття рішення та спільна діяльність. На пояснення і прогнози політичних обставин як окремих осіб, так і груп, націлений біхевіористський підхід (третій). Сильніше в соціології, ніж у політології, встановився функціонально-структурний підхід (четвертий). П'ятим є компаративний підхід.

У поствоєнний період привертають увагу дискусії з німецького терміна „політична наука”. Під час повторного створення дисципліни після Другої світової війни повернулися до назви „наука політики” (Wissenschaft von der Politik), чіткого, але надто широкого поняття. Дуже претензійною була південно-західна німецька назва „наукова політика” (Wissenschaftliche Politik), але вона була незрозумілою, адже ніби йшлося про організовану на науковій основі практичну політику. Ще сумнівною є і назва „політична наука” (Politische Wissenschaft): очевидний переклад англосаксонського коду Political Science, не застрахований від витлумачення його як „політизованої науки” (politisierte Wissenschaft), тим більше, коли за часів третього рейху вживався переважно термін „політична наука” (Politischen Wissenschaft).

Х. Хеллер (H. Heller) (якого іноді називають батьком-засновником „політичної науки” завдяки важливому значенню його праць для становлення політичної науки у Німеччині після Другої світової війни [20]) запропонував термін „політикологія” (Politikologie), що підштовхнуло берлінських політологів Е. Фішер-Балінга (E. Fischer-Baling) і Г. фон Ейнерна (G. von Eynern) запропонувати термін „політологія” (Politologie) для назви фаху випускників. В останні два десятиліття найбільш поширеним став термін „політична наука” (Politikwissenschaft) як найбільш чітке за змістом поняття [8].

Фрагментація і внутрішня диференціація політичної науки

Сьогоднішній розвиток політичної науки в Німеччині характеризується фрагментацією, внутрішньою диференціацією та дезінтеграцією досліджень і вчень, браком всеохоплюючого підходу – кожен дослідник має своє маленьке поле діяльності. Вважається, що краще одну маленьку сферу конкретно дослідити, аніж все туманно пояснювати [6, с. 9].

Нині до фахового спектра політичної науки належать такі дисципліни: політична теорія або політична філософія (включно з історією політичних ідей); аналіз (порівняльний) політичних систем; міжнародні відносини; політична соціологія. Виконуються також дослідження у сфері культури й політологічні дослідження країн, що розвиваються. Диференціація на

дисципліни спеціалізувала теоретичні і методичні підходи, що позбавило вчених можливості виробити єдину науково-теоретичну парадигму [27, с. 490]. В основному конкурують три науково-теоретичні парадигми: 1) нормативно-онтологічна, 2) емпірично-аналітична, 3) історико-діалектична.

На сьогодні політична наука представлена як мінімум трьома кафедрами у майже кожному німецькому університеті; вона є непорушною складовою навчальних планів з соціології у школах і має свою специфічну постановку питання, яка тільки їй як науці належить, а саме питання умов і результатів (державної) влади [6, с. 9]. При багатьох університетах створено інститути політичних наук, наприклад: Інститут політичної науки в Мюнстері (Institut für Politikwissenschaft in Münster) при Вестфальському університеті Вільгельма [12], Інститут політичної науки Гамбурзького університету (Institut für Politische Wissenschaft Universität Hamburg) [14], Інститут суспільних наук Дюсельдорфського університету Гайнріха Гайне (Sozialwissenschaftliches Institut Heinrich Heine Universität Düsseldorf) [30], Інститут політичної науки Отто Сур (Вільний університет Берлін) (Otto-Suhr-Institut für Politikwissenschaft) [26] та інші [10; 11; 13].

Слід згадати й інтернет-портали та мережі як комунікативні майданчики для дослідників, студентів, журналістів та осіб, що цікавляться політикою. Наприклад, підтриманий федеральним міністерством науки і досліджень проект під назвою „Політикон” [28], інтернет-портал Німецької спільноти зовнішньої політики з міжнародних стосунків і з вивчення міжнародної та європейської політики (weltpolitik.net), студентська мережа політичної науки університету Дуйсбург Ессен (Politikwissenschaftliches studentennetzwerk Universität Duisburg Essen) [29] та інші.

Окремої уваги заслуговують фахові об'єднання політичної науки, зокрема, ліберально-консервативне Німецьке об'єднання політичної науки (Die Deutsche Vereinigung für Politische Wissenschaft) [19] та консервативного спрямування Німецька спільнота політичної науки (Die Deutsche Gesellschaft für Politikwissenschaft) [16], утворені, відповідно, 1954 та 1983 року. Остання відносить себе до наукової спільноти, яка сприяє політичним дослідженням і академічному навчанню та об'єднує близько 200 вчених, серед яких є не тільки політологи, а й правники, соціологи, історики. Поряд з колегами з Німецької спільноти політичної науки, представники Німецького об'єднання політичної науки (яких на сьогодні є 1400 осіб) для розвитку досліджень і навчання влаштовують симпозиуми, публічні лекції, наради спеціалістів у секціях, робочі столи, ad hoc групи та групи в землях. Особливого значення надається науковому конгресу (на сьогодні таких конгресів проведено більше десяти), що відбувається раз на три роки. Об'єднання сприяє науковій комунікації шляхом випуску журналу „Політичний щоквартальник”, публікацією праць з конгресів та симпозиумів та повідомленнями про результати роботи секцій і робочих

груп відкритим листом двічі на рік. Раз на два-три роки організується спільне засідання з подібними об'єднаннями Австрії і Швейцарії.

Згадаємо й інші фахові дослідницькі спільноти. Це організація німецьких академічних дослідників Німецька спільнота досліджень виборів (Die Deutsche Gesellschaft fur Wahlforschung (DGfW) [18], Німецьке дослідницьке об'єднання (Die Deutsche Forschungsgemeinschaft – DFG) [17] та Німецька спільнота зовнішньої політики (Deutsche Gesellschaft fuer Auswaertige Politik) [15].

Об'єднанні у різні фахові спільноти, дослідники тривалий час обговорювали такі питання: Чи може взагалі політична наука бути пов'язаною з політикою? Чи зможе вона нести відповідальність у віддаленому тихому кабінеті з огляду на невідкладні світові проблеми (голод, недоїдання, безробіття у третьому світі)? Втім суперечки закінчилися, а дилема (політичне дистанціювання чи політична зобов'язаність) застаріла: всі табори, ліві й праві, вбачають одне завдання політичної науки — консультувати політику і суспільство і, якщо можливо, їх поліпшувати. Таке політичне консультування не завдає шкоди незалежності науки [6, с. 10].

Висновки

1. Концентроване викладення фактів з історії становлення німецької політичної науки дозволяє виявити таку системну закономірність її еволюції, як контекстуальність, тобто вплив зовнішніх щодо неї чинників: замовлення держави (зокрема, на підготовку чиновників і парламентарів) і взаємодію з іншими науками (соціологією, філософією, історією).

2. Спостереження за логікою зародження і становлення політичної науки в одній з найбільш впливових країн ЄС переконливо доводить взаємопов'язаність розвитку наукової думки і актуальних проблем державотворення у ході формування політичного простору країни. Зокрема, на постання нового для країни соціального феномена й об'єкта управління – колоній – наукова думка відреагувала виникненням колоніальної науки.

3. Вагомим чинником оформлення політичної науки Німеччини є усвідомлення, починаючи ще з XVIII століття, потреби (за сучасною термінологією) у політичній освіті як чиновництва, так і парламентаріїв (наука про суспільний лад, камералістика, колоніальна наука).

4. Досвід еволюції політичної науки Німеччини ілюструє: наукове і політичне лідерство країни ґрунтується на власних наукових школах, які розвивають ідеї суспільно-політичного розвитку світового значення.

5. Становлення („перезаснування”) і розвитку поствоєнної німецької політичної науки пов'язані з університетами, які поєднували функцію продукування нового знання з функцією його поширення через освіту.

6. Історичне підтвердження знайшла ідея ефективності створення спеціалізованих проблемно орієнтованих дослідницьких наукових і

освітніх центрів (йдеться, зокрема, про низку колоніальних інститутів, наукових інститутів з вивчення іноземних країн, а також про згодом створені Німецьку вищу школу політики й Інститут зовнішньої політики тощо).

7. Вражаючими у поствоєнне „перезаснування” політичної науки є темпи створення кафедр політичної науки – протягом 25 років їх кількість збільшилась з 24 (1960 р.) до 278 (1985 р.) — і темпи зростання кількості студентів з основною спеціальністю – з 1500 до 20 000.

8. Ефективними формами наукового спілкування німецьких політологів можна вважати: публічні лекції, наради спеціалістів у секціях, ad hoc групи, наукові конгреси, а також інтернет-портали та студентські мережі політичної науки. Всі ці спеціалізовані форми комунікації становлять важливий фактор синергії особистостей і організацій для зростання і консолідації німецької наукової спільноти політичної науки.

Література:

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия // http://www.nir.ru/socio/articles/weber_politika.htm
2. Дергачев В. А. Геополитика. – Киев: ВИРА-Р, 2000. – 448 с.
3. Угода про співробітництво між Державним комітетом архівів України та громадським об'єднанням Саксонські меморіали жертвам політичного терору (ФРН) (19.02.2004); Спільна заява Уряду України та Уряду ФРН про посилення співробітництва для підтримки процесу реформ в Україні (03.09.1996); Договір між Україною та Федеративною Республікою Німеччина про розвиток широкомасштабного співробітництва у сфері економіки, промисловості, науки і техніки (10.06.1993); Спільна декларація про основи відносин між Україною і ФРН (09.06.1993) // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&user=1210174922866276>
4. Див., напр., Закон від 10.02.1998 № 106/98-ВР Про ратифікацію Додаткової угоди до Рамкової угоди від 29 травня 1996 р. між Урядом України та Урядом ФРН про консультування і технічне співробітництво; Постанова Президії ВРУ від 20.07.1993 № 3398-ХІІ про проведення семінару з питань організації та досвіду роботи органів самоврядування Баварії (Німеччина) // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&user=1210174922866276>
5. Див. напр., Шинкарук А. Л. Інформаційні виміри політичного простору країн Європи (Німеччина, Франція, Португалія, Чеська Республіка, Україна) // Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 2004. — 17 с. // <http://disser.com.ua/contents/17495.html>; Ключкович А. Ю. Партійна система Німеччини: політологічний аналіз механізму взаємодії органів державної влади та політичних партій (1990 – 2005 рр.) // Дис. ... канд.

політ. наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2006. // <http://www.lib.ua-ru.net/inode/17653.html> й інші.

6. **Bellers Juergen.** Geschichte der Politikwissenschaft // http://www.fb1.uni-siegen.de/politik/mitarbeiter/bellers/dokumente/geschichte_politikwiss12.pdf

7. **Bleek Wilhelm.** Geschichte der Politikwissenschaft in Deutschland // <http://www.gbv.de/dms/bs/toc/323649696.pdf> (зміст до книги)

8. **Bleek Wilhelm.** Politikwissenschaft // <http://www.bpb.de/wissen/05789639196595168940711116237370,0,Politikwissenschaft.html>

9. **Burges Katharina.** Internationale Beziehungen in Deutschland. Vorgeschichte und institutionelle Anfänge bis zum Beginn der 1960er Jahre. Mit einem Vorwort von Ulrich Menzel. Februar 2004/ – 203 s. // <http://www.tu-bs.de:8080/~umenzel/inhalt/forschungsberichte/BlaueReihe58.PDF>

10. Das Institut für Politikwissenschaft der Johannes Gutenberg-Universität Mainz // <http://www.politik.uni-mainz.de/cms/index.php>

11. Das Institut für Politikwissenschaft Eberhard Karls Universität Tübingen // <http://www.uni-tuebingen.de/pol/ifpeng.htm#Unit1>

12. Das Institut für Politikwissenschaft in Münster // <http://egora.uni-muenster.de/pol/service/sic/bindata/kurzinformation.PDF>

13. Das Institut für Politikwissenschaft und Japanologie Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg // <http://www.politik.uni-halle.de>

14. Das Institut für Politische Wissenschaft Universität Hamburg // http://www.sozialwiss.uni-hamburg.de/Ipw/ipw_home.htm

15. Die Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik // weltpolitik.net

16. Die Deutsche Gesellschaft für Politikwissenschaft // <http://www.dgfp.org/satz.html>

17. Die Deutsche Forschungsgemeinschaft // <http://www.dfg.de>

18. Die Deutsche Gesellschaft für Wahlforschung // <http://www.dgfw.info/>

19. Die Deutsche Vereinigung für Politische Wissenschaft // <http://www.dvppw.de/>

20. **Heller Hermann** // http://de.wikipedia.org/wiki/Hermann_Heller

21. **Herfried Muenkler.** Politikwissenschaft. Zu Geschichte und Gegenstand, Schule und Methoden des Fachs / Politikwissenschaft. Begriffe-Analysen-Theorien. Ein Grundkurs. – Rowohlt's enzyklopaedie. – 1985. – S. 11 - 24.

22. Kameralwissenschaft // <http://de.wikipedia.org/wiki/Kameralwissenschaft>

23. Polizeiwissenschaft // <http://de.wikipedia.org/wiki/Policeywissenschaft>

24. **Mittag Juergen.** Literaturliste: Geschichte der Politikwissenschaft in Deutschland // <http://www.ruhr-uni-bochum.de/sbr/kontakte/>

mitarbeiter/mittag/Materialien%20pdf/Politikwissenschaft%20in%20Deutschland2.pdf

25. **Nickel Erich.** Die Gruendung der Deutsche Hochschule fuer Politik // <http://www.luise-berlin.de/bms/bmstxt00/0006nova.htm>

26. Otto-Suhr-Institut fur Politikwissenschaft // <http://www.polsoz.fu-berlin.de/polwiss/index.html>

27. Politik-Lexikon / hrsg. Von Everhard Holtmann. – 3., voelig ueberarb. und erw. Aufl. – Muenchen, Wien: Oldenbourg, 2000. – 802 s.

28. PolitikON – das Portal fur Politikwissenschaft // <http://www.politikon.org/>

29. Politikwissenschaftliches studenten-netzwerk Universitaet Duisburg Essen // <http://www.p-s-n.org/archiv/archiv-2006/index.html>

30. Sozialwissenschaftliches Institut Heinrich Heine Univesitaet Duesseldorf // <http://www.phil-fak.uni-duesseldorf.de/index.php>

Проблеми розбудови української державності

Анатолій Стьопін,
доктор історичних наук,
професор кафедри філософії і гуманітарних наук
Одеської державної музичної академії
ім. А. Нежданової

Василенко С. Д. *Історико-політичні аспекти становлення української державності.* – Одеса: Друк, 2008. – 208 с.

Два десятиліття тому навіть найбільш далекоглядні науковці не могли передбачити, що процес становлення незалежної України буде таким складним, тривалим, суперечливим і навіть болісним. В країні й досі не сформовано ефективної і по-справжньому демократичної влади, яка так необхідна для адекватної відповіді суспільства на нові виклики історії. Ще не розбудовано ефективної економіки, а тому сучасна міжнародна фінансово-економічна криза дуже негативно вплинула на нашу країну. Значно погіршилося геополітичне становище України. Їй досі в українському суспільстві не склалося соціально-політичної єдності, йому бракує справжнього патріотизму, і таке становище в деяких регіонах набуло загрозливого характеру тощо.

Всі ці нагальні і складні проблеми піддає ретельному аналізу в монографії „Історико-політичні аспекти становлення української державності” доктор політичних наук Світлана Василенко.

Світлана Дмитрівна багато років успішно працює на кафедрі українознавства Одеської національної морської академії, виконала за цей час 195 наукових і методичних досліджень, в тому числі нею написано 12 монографій і навчальних посібників.

У новій книзі С. Василенко широко використовує історико-політологічний підхід, який дає змогу простежити і всебічно проаналізувати процес становлення української державності, визначити основні тенденції його розвитку, узагальнити набутий у цій сфері досвід. Найбільше уваги приділяється у праці геополітичному становищу України, в тому числі й проблемам євроінтеграції, україно-російським відносинам, які останнім часом значно ускладнились, стосункам з іншими країнами-сусідами тощо.

Як викладачу морського навчального закладу, авторові особливо близькі питання сучасної геополітики, міжнародних політичних і торговельних зв'язків. Науковець цілком слушно робить висновок, що зміцнення незалежності України, консолідацію суспільства і розбудову демократичної держави може забезпечити тільки здійснення власного чітко визначеного й активного геополітичного курсу, який передбачатиме не тільки певну багатовекторність сучасної геостратегії, але й домінування європейського вибору з пріоритетом загальнолюдських цінностей, ідеалів свободи і демократії.

В монографії аналізуються не тільки теоретичні проблеми державотворення, але й практичні аспекти регіональної політики, організаційні і навіть навчально-методичні питання, які можуть сприяти подальшому розвитку нашої держави, підвищенню рівня освіти, підготовки високопрофесійних кадрів, удосконаленню викладання гуманітарних дисциплін тощо.

Вважаємо, що нова праця професора Світлани Василенко буде корисною для науковців, викладачів, усіх, кому не байдужа доля незалежної України.

Дослідження високої наукової цінності

Володимир Орлянський,

доктор історичних наук,
професор кафедри політології і права
Запорізького національного технічного університету

Кальян С. Є. Єврейська спільнота у політичному процесі на теренах підросійської України (середина XIX - початок XX ст.) / С. Кальян. - Полтава: Довкілля-К, 2009. - 335 с.

Монографія С. Кальяна виконана на основі великої кількості вітчизняних та зарубіжних публікацій. Автор аналізує різні види джерел: імперське законодавство щодо єврейства; документи, підготовлені за дорученнями влади офіцерами генерального штабу чи представниками імператорського російського географічного товариства; матеріали з канцелярії Ради Міністрів, губернських комісій, Ради об'єднаних дворянських товариств; документи українських, загальноросійських, єврейських політичних партій; періодичні видання (як єврейські — „Рассвет”, „Сион”, „Га-меліц”, „Кол Мевассер”, „Русский еврей”, так і неєврейські — „Русский вестник”, „Русский инвалид”, „Одесский вестник” та інші).

Заслуговує на увагу теоретичний аналіз подій, пов'язаних із життям єврейства після погромів 1881 - 1882 років, коли почали проступати нові тенденції в розвитку політичного процесу, пов'язані з масовою еміграцією та політизацією становища євреїв у Східній Європі. Все це дає можливість зрозуміти особливості і морально-духовну специфіку формування умов для створення держави Ізраїль.

Перший розділ дослідження можна назвати традиційним. Автор висвітлює історіографію проблеми і виділяє кілька етапів та підетапів у розвитку наукового вивчення обраної для дослідження теми, обґрунтовує критерії кожного періоду, називає дослідників тих чи інших аспектів проблеми. При цьому С. Кальян не поминув і напрацювання авторів, які здійснювали дослідження не тільки за часів Російської імперії, а згодом Радянського Союзу, але й ізраїльських, західних та сучасних російських та українських науковців. Важливою складовою розділу є параграф, присвячений характеристиці джерел. Показово, що дослідник, приступаючи до аналізу джерельного комплексу, поставив за мету з'ясування структури джерельної бази писемного типу, аналіз

походження, обсягу, інформативної „глибини” джерел та ступеня їх достовірності. Слід відзначити, що йому це вдалося. Крім того, С. Кальян показав, що джерельна база є достатньою для наукового вивчення теми, що заради точності даних можливою і необхідною є перевірка одного джерела іншим.

Змістовним та інформативно насиченим є підрозділ, присвячений аналізу концептуальних підходів та інструментарію вивчення політичного процесу. С. Кальян справедливо зауважив, що проблемою номер один для дослідника історичного політичного процесу є проблема методології. Він відзначає (і з цим не можна не погодитися), що численні підходи до вивчення політичного процесу, запропоновані науковцями у XX столітті, передбачають вивчення демократичного політичного процесу, аналіз сучасності.

У другому розділі проаналізовано досить конфліктне зовнішнє середовище, яке формувалося, з одного боку, європейськими етносами та їх політикою, а з іншого - панівною нацією — росіянами, а ще поляками та українцями (параграф четвертий).

Особливу увагу автор приділяє аналізу інтелектуального багажу єврейської еліти, виробленим нею політичним стратегіям - на етапі Таскалі асиміляційній стратегії, запропонованій згодом бундівцями, політичними й духовними сіоністами тощо. Інтерес викликає аналіз причин, які спричиняли конфліктогенність поліетнічного середовища, та висвітлення націоналізуючих чинників - Таскалі, політики самодержавства, юдофобії, впливу українців, росіян тощо.

У монографії аналізується ресурс, яким володіла єврейська община та в яких суспільних підсистемах вона була присутньою, як саме відбувалися трансформація чи перерозподіл цього ресурсу, а отже й перерозподіл влади в єврейській общині, хто був учасником і керівником цього перерозподілу, тобто в чітких інтересах він проводився. Усі ці матеріальні та владні ресурси, доводить автор, сприяли колективному пристосуванню євреїв до умов життя в Російській імперії, їх соціалізації серед слов'янського населення, яке сприймало євреїв як окрему соціальну і національну групу. Наявність окремої релігії, власної мови на українських теренах дозволяло євреївству відчувати себе окремим народом, зберігати свою етнічну ідентифікацію.

Єврейські погроми початку 1880-х років як форма етнічного насилля, як якісно новий потужний виклик з боку соціального середовища стали своєрідним каталізатором, що сприяв активній політизації євреївства, зростанню їх національної самосвідомості та етнічній інтеграції на основі національних та духовно-релігійних інтересів. Період з кінця XIX до початку XX століття був часом урізноманітнення соціально-політичного життя єврейської громади в Україні.

Що стосується вивчення єврейської проблематики сучасними українськими дослідниками, то С. Кальян, з одного боку, справедливо відзначає, що до цих питань почали проявляти інтерес не тільки

дослідники-євреї. З іншого боку, автор звертає увагу на те, що, попри посилення дослідницького інтересу, поки ще не створено праць, які б були написані в політологічному (а не історичному) ключі, в яких би постала цілісна картина участі єврейства в політичному процесі на українських землях Російської імперії.

С. Кальян виконав значну роботу з дослідження концептуальних підходів та інструментів до вивчення політичного процесу загалом і „минулого політичного процесу”, „минулої політики” зокрема. Такий підхід дозволив йому запропонувати власний алгоритм вивчення історичного політичного процесу, „минулої політики”.

Досить цікавим є аналіз ідентичностей єврейства, яке після поділів Польщі опинилося в російському підданстві. Автор показав, що одні з євреїв прагнули залишитись юдеями, інші бажали культурної асиміляції при збереженні власної юдейської віри, треті переходили у християнство, четверті залишалися євреями.

З появою єврейських політичних партій, відзначає С. Кальян, постали нові умови, під впливом яких відбувалася подальша соціалізація єврейської особистості, виникали нові стратегії політичної поведінки, посилювалась політизація єврейських мас.

Можна погодитися з автором, що вивчення політичних процесів у єврейському середовищі, дослідження взаємодії єврейства з представниками інших націй на теренах України сприятиме поглибленню наших знань не тільки про єврейське суспільство, але й про українське, на землях якого проживали євреї, і навіть ізраїльське, оскільки коріння багатьох ізраїльських поселенців – у Східній Європі і, зокрема, в Україні.

Позитивно оцінюючи дослідження, відзначимо, що в подальшій науковій роботі автора над даною проблемою необхідно тісніше пов'язувати єврейське питання з суспільно-політичними процесами, що відбувалися в Україні в цей історичний період, показати співпрацю молодих українських політичних партій з єврейськими політичними партіями та соціальними громадами, участь євреїв у роботі загальноросійських партій. Висловимо й таке побажання: було б доцільно в ході подальшої роботи глибше дослідити інтелектуальну складову єврейського ресурсу на „національному етапі” розвитку (а не тільки „переднаціональному”), взаємозв'язки із західним єврейством (їх форми, наслідки).

Дослідження С. Кальяна має високу наукову цінність та є важливим доробком в історіографії проблеми. Книга буде корисною для наукових працівників, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами розвитку єврейської нації.

Книжкова полиця

Біла книга - 2008. Служба безпеки України. - К.: Ін-т оперативної діяльності та державної безпеки, 2009. - 80 с.

Бульвінський А. Конотопська битва 1659 року / А. Бульвінський. - К.: Укр. ін-т нац. пам'яті, 2009. — 61 с.

Бушанський В. В. Естетика політичної влади: Монографія. - К.: Вид. ПАРАПАН, 2009.—360 с.

Вахудова М. А. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму. - Пер. з англ. Т. Цимбала. - К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2009. - 379 с. - (Актуальні світові дискусії).

Демократичне врядування в контексті глобальних викликів та кризових ситуацій: Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю 3 квітня 2009 року. Ч. 1. Львівський регіон / Львівський регіональний інститут державного управління Нац. академії держ. управління при Президентові України. - Л., 2009. - 572 с.

Демократичний потенціал пропорційних виборчих систем / Укр. незалежн. центр політ. дослідж. - К.: УНЦПД, 2009. - 80 с.

Інавгураційні промови Президентів США. - Пер. з англ. В. К. Горбатька. - Х.: „Фоліо”, 2009. - 335 с.

Інституційне забезпечення євроатлантичної інтеграції: Навчальний посібник. - Донецьк: Дон НУЕТ, 2009. - 261 с.

Кальян С. С. Єврейська спільнота у політичному процесі на теренах підросійської України (середина XIX - початок XX ст.) / С. Кальян. - Полтава : Довкілля-К, 2009. - 335 с.

Козырин А. Н. Правительство в зарубежных странах: Учебное пособие / А. Н. Козырин, Е. К. Глушко. - М.: Ось-89, 2009. - 240 с. - (Juris prudentia).

Конституційний процес в Україні: (2005 - 2008) / Харківська правозахисна група. - Х.: „Права людини”, 2009. - 320 с.

Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 березня. 2009 р. - К.: Паливода А. В., 2009. - 48 с.

Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко; за ред. Л. В. Губерського. — К.: Знання, 2009. — 751 с.

Культурологія: навч. посіб. / [Ред. Піча В. М.]. - 3-тє вид., перероб. і доп. - Львів: Магнолія 2006, 2009. - 375 с.

Лузан А. А. Введение в философию: учеб. пособие / А. А. Лузан. - Краматорск: ДГМА, 2009. - 139 с.

Людина. Мова. Культура: матеріали Міжнар. наук. конф. молодих

науковців (до 60-річчя кафедри філософії та політології). - Горлівка: ГДППІМ, 2009. - 187 с.

Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. - 6-те, доп. - К.: Атіка, 2009. - 624 с.

Мучник А. Г. Философия достоинства, свободы и прав человека. - К.: Парламентское издательство, 2009. - 672 с.

Петрів І. М. Рада національної безпеки і оборони України: правові основи становлення та розвитку: Монографія. - Х.: „Право”, 2009. - 160 с.

Проблеми подальшої інституціоналізації коаліції та опозиції у Верховній Раді України: Матеріали круглого столу (м. Київ, 12 червня 2008 року) / За заг. ред. В. П. Крижанівський, Е. Р. Рахімкулов; Програма сприяння парламенту України ІІ. - К.: „К.І.С.”, 2009. - 72 с.

Расизм і ксенофобія в Україні: реальність та вигадки / Харківська правозахисна група. - Х.: „Права людини”, 2009. - 192 с.

Рудич Ф. М. Чи багато влади потрібно владі? Україна в контексті трансформації політичних систем у державах СНД і Балтії, Центральної та Східної Європи. — Російською мовою. — Київ, Науково-виробниче підприємство „Видавництво „Наукова думка” НАН України, 2009. — 302 с.

Савчук О. П. Корупція: багатоаспектність явища: навчальний посібник / О. П. Савчук, В. Л. Бабич, В. А. Бабич. - Ірпінь: НУ ДПС України, 2009. - 68 с.

Ситник О. Становлення ідеології: український аспект / О. Ситник. - Донецьк: Вебер. Дон. філія, 2009. - 244 с. -

Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручн. / Скакун О. Ф. - 2-е вид., перероб. і доп. - Х.: Еспада, 2009. - 752 с.

Соціально-економічні аспекти формування громадянського суспільства в Україні. - Умань: СПД Сочинський, 2009. - 283 с.

Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації: матеріали Третьої всеукр. наук.-практ. конф. - Полтава: Скайтек, 2009. - 231 с.

Українська мова за професійним спрямуванням. Практикум: навч. посіб. / [Ред. Симоненко Т. В.]. - К.: Академія, 2009. - 272 с. - (Альма-матер).

Філософія: хрестоматія. - К.: Вид-во Київ. нац. ун-ту „НАУ-друк”, 2009. - 243 с.

Чернега О. Б. НАТО та система міжнародної безпеки: Навчальний посібник / О. Б. Чернега, І. А. Іваненко. - Донецьк: Вид-во „ДонНУЕТ”, 2009. - 228 с.

Щекин Г. Система управления человеческими ресурсами: монография / Щекин Г. - К.: ДП Изд. дом „Персонал”, 2009. - 1472 с.

Клептомани „від науки”

Анатолій Романенко,

заступник головного редактора
журналу „Політичний менеджмент”

Пише до редакції професор Валерій Тертичка: „На сайті Реферати <http://ua.textreferat.com/referat-11296-1.html> вміщено повністю, але без мого прізвища, мою статтю. Як з цим боротися?”

І справді, представлено на тому сайті статтю професора В. Тертички „Аналіз державної політики і політологія”, оприлюднену в нашому журналі ще 2004 року. Представлено анонімно. Тобто кожен, хто забажає, навіть абсолютний невіглас, може скачати текст, підставити своє прізвище, подати у якийсь журнал чи збірник і вже вважати себе мало не професором. Як зазначається на „реферативному” сайті, статтю професора В. Тертички вивісили там ще у березні 2008 року. За цей час з нею ознайомилося близько 2,5 тисячі відвідувачів. Добре, якщо творчо використали, з посиланням на джерело, а не банально вкрали.

Так, наприклад, як вчинила крадіжку чужої праці така собі кандидат політичних наук Олена Чижова, що сіє „разумное, доброе, вечное” в Національному педагогічному університеті ім. М. Драгоманова. Ця „вчена” пані поцупила статтю професора О. Картунова і доцента О. Маруховської з проблем конфліктології, оприлюднену в нашому журналі ще 2003 року. Вкрала, правда, не відразу, а через три роки після публікації. „Вчені” зазвичай не обтяжують себе читанням журналів, а полюють на те, що в Інтернеті „погано лежить”.

„Наукова” клептоманія буйно квітне на просторах СНД. Приклад: „<http://www.academim.org> / Академия Имиджологии информирует научное сообщество об аннулировании статьи Солоповой А. А. „Имидж современной науки в России”, опубликованной в сборнике „Имиджология 2005: феноменология, теория и практика” (стр. 245 - 246). Академия имиджологии приносит извинения в связи с фактом плагиата пострадавшему лицу, члену-корреспонденту Академии имиджологии, кандидату психологических наук, уважаемой Елене Александровне Володарской. Академия имиджологии намерена и впредь проводить жесткую политику в отношении научного плагиата”.

Ми також просимо вибачення у професора Олексія Васильовича Картунова і доцента Ольги Олександрівни Маруховської за факт плагиату.

Це ми, редакція, просимо вибачення. Нам соромно за наш недогляд. А „вчений” пані Олені Чижовій не соромно. Вона, треба думати, не вибачиться ні перед редакцією, ні перед окраденими нею науковцями.

Заздалегідь просимо вибачення й у професора Валерія Володимировича Тертички. За що? А за те, що його статтю може якась чижова вже і вкрала, а ми про це ще ні сном ні духом...

„Як з цим боротися?” — запитує професор В. Тертичка.

Боротися дуже просто: треба, щоб кожен, хто зважився „йти в науку”, не зазіхав на чуже.

Але як же не красти, коли хочеться мати „корочку” аж свербить, а працювати треба роками та й ще (ой лишенько!) самому думати, досліджувати... А тут на всіх парканах оголошення такі смачні розклеєні: „Реферати, курсові, дипломні і т. д. за помірну ціну”. Он у нас скільки енциклопедистів розвелось! За помірну ціну задовольняють будь-яку забаганку претендента на „корочку”. Але то для лінивих митрофанушок (мажорів, якщо по-сучасному). Доцент О. Чижова може й не платити „помірної ціни”: досягла такого рівня розвитку, що може власноруч з Інтернету скачати будь-яку статтю — „на шару”.

Вийшов у світ № 4 (36) журналу „Соціальна психологія”

У розділі „Теорія” журнал публікує статті доктора соціологічних наук О. Донченко „Феномен містичної співпричетності як психоінстинктивний чинник групового структурування” і доктора філософських наук В. Циби „Феноменологія соціалізації”.

В часописі вміщено також закінчення статті польських психологів О. Горбанюка, О. Коваль і В. Размуса „Лексикальна таксономія і факторна структура рис особистості, асоційованих з брендами”.

Розгляду актуальних проблем методології присвячено статтю кандидата психологічних наук О. Ліщинської „Мотиваційно-динамічна концепція психологічної залежності особистості”.

У розділі, присвяченому проблемам психології особистості, висвітлюються такі теми, як ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості (стаття кандидата психологічних наук Ю. Шайгородського), практика медитації як радикальний засіб духовного саморозвитку (стаття кандидата психологічних наук О. Колісника), психологічне дослідження стресу в професійній діяльності менеджера (стаття доктора медичних наук О. Макаренка).

Увагу соціологів можуть привернути розвідки кандидата соціологічних наук О. Михайлича (у співавторстві з співробітницею ТОВ „Тейлор Нельсон Софрез Україна” М. Забродою) „Conversion Model™ як засіб аналізу електорального поля України”, доктора соціологічних наук К. Чернової „Менеджмент вищої освіти в контексті євроінтеграції”, кандидата соціологічних наук А. Бови „Уявлення про суб’єктивно-нормальні доходи населення України і Грузії”, кандидата соціологічних наук Ю. Калагіна „Соціально-професійний потенціал військовослужбовця”, кандидата педагогічних наук В. Жукова „Шляхи формування сучасних соціально-трудових відносин в Україні”.

Результатами своїх останніх досліджень діляться на сторінках журналу доктор філологічних наук О. Горошко (стаття „Мотиви користування мережею Інтернет: гендерний аналіз”) і доктор психологічних наук Л. Орбан-Лембрик (стаття „Психолого-акмеологічний вимір спілкування”).

Доктор соціологічних наук М. Пірен і доктор філософських наук В. Москаленко пропонують увазі читачів рецензію на книгу чернівецького дослідника В. Старика „Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914 - 1921. (Друга частина: Між націоналізмом і толерантністю)”.

Наступний номер „Соціальної психології” вийде у вересні 2009 року.